

323
484

Мадийёр Худойбергенов

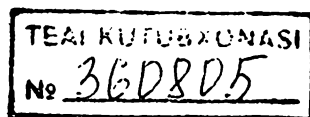

**ДУГИЛГАН
ЖАҶИҚАТ,**

**СУНДАГАН
УШИД**

МАДИЁР ХУДОЙБЕРГАНОВ

ЭГИЛГАН
ҲАҚИҚАТ,
СЎНМАГАН
УМИД

Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Т О Ш К Е Н Т · 2 0 0 0

66.5(55У)

Худойберганов Мадийёр.

Эгилган ҳақиқат, сўнмаган умид. Т.: Ф. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 2000 - 184б.

Тарих фақат ҳаётдаги буюк ўзгаришлар, курашлар, янгилаванишлар силсиласидангина иборат эмас. У минданиохлаб инсонларнинг тақдири, орзу-умидлари, интилишлари, туйгулари ифодаси сифатида ҳам намоён бўлади. Шунинг учун ҳар бир инсон қисматини тарихнинг бир бўлаги деб қараш мумкин. Мадийёр Худойбергановнинг 75 йиллик ҳаёти ҳам юртимиз, халқимиз тақдири билан чамбарчас боғланиб кетган. Унинг аввал нашр этилган "Синовларда кечган умр" китобида бу тарихнинг бир бўлаги билан танишган эдингиз. Қўлингиздаги китоб эса унинг тақдирининг, чигал қисматининг яна бир бўлаги. Унда 80-йилларда "пахта иши" "ўзбеклар иши" деб ном олган, қатагон туфайли муаллиф бошига тушган оғир кунлар, халқимизнинг истиқлолгача бўлган оғир ҳаёти ҳикоя қилинади.

ББК 66.5 (5У)

X $\frac{4702620201-90}{M 352(04) - 2000}$ қатъий буюртма 2000

ISBN 5-635-01933-1

МУҚАДДИМА

Ровийлар шундоқ ривоят қиладилар: мушруклардан бири Оллоҳнинг яғоналиги, куч-қудратига шак келтирди. "Оллоҳ ҳар нарсага қодир бўлса, қойил қолдирадиган мўъжизасини кўрсатсин", деди. Оллоҳ субҳанока таоло уни тубсиз денгизнинг қаърига олиб тушди ва ҳаракатсиз ётган бир парча тошни олишни буюрди. Мушрук олди. Уни иккига ёриб кўришни буюрди. Ёрди. Қарасаки, бус-бутун тош орасида бир жонзот ҳаёт кечирмоқда. "Хўш, бунинг мўъжизаси қайда?", ишонқирамади худосиз мушрук. "Мана, шу жонзотни икки тош орасида мен яратдим ва шу ерда ҳам унинг ризқини етказиб бераяшман!" деди Оллоҳ.

Мушрук тавба қилди ва мусулмон бўлди...

Ҳаётимнинг аччиғига кўп ачинмадим, ширнига беҳад севинмадим. Борига шукур қилдим, йўғига қаноат. Шу ҳақ йўлни тутган, бу йўлда адашмаган бандасининг охирати ободлиги, уни Яратганининг ўзи паноҳида ҳар доим омон сақлашига ишонаман. Иймон келтираман.

Мусаффо болаликнинг шўх-шодон кунларида ёпирилиб келган очлик, мухтожлик, қаҳатчилик, ёшликнинг сўнгсиз орзу-умидларидан баҳра олмасдан туриб даҳшатли урушнинг бошланиши, жанг майдонидаги азоб-уқубат, ногирон ҳолда издиҳомдан қайтгач оғир меҳнат, йўқдан бор қилиш, оила кўриш, фарзанд кўрган қувончли дамлар, ҳаётнинг лаззатли онлари, умрни эл-юрт хизматига бағишлаб, хизмат пиллапояларидан аста-секин кўтарилиб, юқори мартабаларга эришган ва турмушдан мамнун яшаган чоғлар, бутун онгли умримни халқ хизматига сарфлаб, ниҳоят, бахтли кексалик гаптини суриш насиб этганида бошимга тушган кулфат, тўхмат ва балоларга гирифтор бўлиш, қора зулматдан сўнг ёруғ тонг балқиб, озодлик нафасидан севинганим, муборак Ҳаж зиёратига бориб, Пайгамбаримиз пойи қадамлари теккан тупроқни тавоф этганим, шукроналар келтирганим, неваралар даврасида умримни энди қайтадан бошлаганим - Яратганининг менинг пешонамга ёзган тақдири, синовлари эди. Бу - менинг умрим. Оллоҳнинг менга кўрсатган меҳри, муруввати.

Нима дейин? Бу тақдирдан сўнг Оллоҳнинг қудратига, қарамига, ҳар доим иймонли бандаларини ўз паноҳида сақлашига ишонмай бўладими?!

Саксонинчи йилларда лаънати бир ибора пайдо бўлди - "пахта иши". Аслида пахта-оқ ва покиза табиатнинг Оллоҳ томонидан бандаларига берилган инъоми-икки дунё хизматини адо этадиган улуг

неъмат. Янги туғилган чақалоқни ҳам, ҳаётдан кўз юмган бандани ҳам пахта ва пахтадан тайёрланган матога ўрайдилар. Бизни инсон қиёфа қиладиган, ҳайвондан фарқлаб турадиган мато ҳам шу неъматдан яралган кийим-кечак.

Табиатда пахтадан оқ нарсанинг ўзи йўқ. У - бетимсол. Шунинг учунки, у ҳиёнатни, алдовни кечирмайди. Қайсидир нобакорнинг қалтис ҳунари ўлароқ қайсидир вақтда муқаддас чизиқни ҳатлаб ўтиб, ҳиёнат рўй бергани ростдир. Бунга пахтанинг ҳақиқий эгаси, жонкуяри, энагаси бўлмиш деҳқоннинг алоқаси йўқ. Бу ҳиёнатнинг бошланишини узоқдан - Московдан излаш тўғрироқ бўлади. Манфур шўро тузумининг нонинсоний сиёсати тизгинларини узди, чегараларни бузди, оқ пахта юзига доғ солди.

Издихомда қон тўккани учун қилч айбдор эмас. Уни ушлаган, силаган қўл-буйруқчи айбдор. Буйруқчи адолатли бўлганида қилч риск-насиба яратмоғи, нон кесмоғи мумкин эди.

Лекин фалак терс айланди, буйруқчи эмас, ижрочи балога қолди. Шўро амалдорлари "пахта иши"ни кўз-кўз қилиб, унга миллий тўн кийгизишди - "Ўзбеклар иши" дунёга келди. Бутун бир халқ бошида қатагон бошланди. Дунёнинг ярмини кийинтириб, тўйинтириб келган халқ бир кунда "ўғри"га айланди, тўхматга учради, маломатта қолди.

Аввал-азалдан ризқини ўзи яратган, рўзгори, мамлакати учун барча неъматларни меъёрига қараб, истеъмолни ҳисоб-китоб қилиб, умргузаронлик қилиб келган боболаримизга нимани, қачон, қаерга қанча экишни буюрувчилар топилди. Оғзи ола элбошилар туфайли бошимизга қуллик тушгач, Чор қўшинлари юртимизни ишғол қилгач, шу кулфатлар ёғилиб келди.

...Чор ҳукуматининг Туркистонни босиб олишидан мақсад бойликларни талаш эди. У ўз ниятига етди. Заминимиздаги кўплаб бойликлар талаб кетилди. Шу билан бирга еримизда бойлик келтирувчи экинларни кўпроқ экиш, халқимизни қул қилиб ишлатиш ва олинадиган бойликлардан ўз эҳтиёжини қондириш эди. Қимматбаҳо хом-ашё бўлган пахтани кўпайтириш, пахтачиликни кучайтириш ўша йиллардан мерос бўлиб ўтди. Мустамлакачилар бу билан икки мақсадга эришганди: арзон хом-ашёга эга бўлганди ва халқни қулликда асрашнинг воситаси топилганди. Ўзбек деҳқонларининг ерлари тортиб олиниб, улар кўпроқ унумсиз ерларга ҳайдалиши, натижада халқ кўзғолонларининг келиб чиқиши шундан далолат эди.

...Шўро давлати дунёга қорни очлар, нафс бандалари мамлакат тепасига келганлигини яна бир бор исботлади. Туркистонда Чор ҳукуматидан қолган бойликларни улар аёвсиз таладилар. Сталин Ўзбекистонни Шўролар давлатининг "пахта база" сига айлантириш ҳаракатини бошляди. У гўё пахтани, пахтакорни улуғлагандай кўринса

ҳам, яслида мақсади бўлак эди. Халқни қуллик асоратида тутиб туриш эди. Шу мақсад йўлида Усмон Юсуповни мақтаб, елкасига қоқишдан ҳам тоймади. Никита Хрушчевнинг эса пахтакор билан иши бўлмади. Бошқа соҳаларда бўлгани каби пахтачиликда ҳам Американи қувиб ўтиш режасини қўйди. Шу режа учун ишлади. Ҳаммаёқ пахтазорга айлантирилди. Боғлар йиқитилиб, пахтазорлар барпо этилди. Ҳамма пахтакор бўлди. Бу билан ҳам қаноатланмай, пахта ўрнига кимёвий тола ишлаб чиқариш масаласини кун тартибига қўйди. Ҳаёт эса унинг барча режаларини рад қилди.

Брежнев Хрушчевдан айёр чиқди. У ўзбекнинг елкасига қоқди, пахта ҳақида "оқ олтин", "оқ олтинни олтин қўллар яратади" дея баландпарвоз сўзлар айтиб халқни алдади. Миллион-миллионлаб тонна пахта сув текин Россияга олиб кетилди. Халқимиз меҳнатдан бошқа нарсани кўрмади. Миллионлаб тонна пахта топшириб ҳам кафалик бўзга зор бўлди. Республика пахта қулига айланди, табиат ифлосланди. Орол денгизи қурди.

Андропов, Горбачев даврига келиб қадди букилган пахтакор ўғрига чиқарилди. Асл деҳқонлар қамоқларга ташланди, юрт таланди. "Ўзбек иши" деган сохта атама пайдо бўлди. Пахтакор қулга айлангани етмагандай ҳақоратланди. Лекин Ўзбекистон пахтаси бир граммгача марказга ташиб кетилди. 22 мингдан ортиқ пахтакор қамоқ азобларини тортди, юзлаб одамлар қамоқ даҳшатлари туфайли вафот этди.

Бугун истиқлол замонасига етиб, муборак кунларда яшаб, бор ҳақиқатни англаб етаяпмиз. Ислом Каримовнинг доно сиёсати туфайли ўзбек пахтаси - халқнинг ёруғ юзига, дадил сўзига, ор-номусига айланди.

Шўро тузуми кўпчиликни худбин кимсаларга айлантирди. Ваган, юрт тушунчалари қадрини йўқотди. Қандай яшашимиз эмас, қандай қилиб яшашимиз мақсадга айланди. Жаҳондан панжаралар билан ўралган, тўсиқлар билан ажратилган қадим тупроғимиз кимларнингдир манфаатлари майдони вазифасини ўтади.

Инсон ношукур бўлмаслиги, яхши умид билан яшамоғи керак. Ҳар қандай қийинчиликлар ортидан роҳатбахш кунлар келишини тиламоғи, дунё тарихи тадрижийлиги, эл-боқатли бандаларни Оллоҳ охир-оқибатда алқашини англамоғи лозим. Лекин бу дегани инсон мўмин-қобил қулга айланиб қолиши керак деган сўз эмас. У яратувчи ҳам бўлмоғи керак.

Мен кекса одамман. Ёруғ оламда Оллоҳнинг карамии ила етмиш беш йилки яшайман. Бу бошим неларни кўрмади? Менинг умрим Шўро тузумининг парвози ва ҳалокатига уйқаш. Умри тирноққа зор бўлиб, Султон Увайс бободан сўраб олгани - мен ёруғ оламга келишим билан вафот топган оназорим дийдорини кўриш nasib қилмади. Кўзи ожиз кампир менинг борлигимга айланди. Шўро тузуми, "колхоз тузумининг

ғалабаси" деб дунёга жар солаётган кезларда, 1932 йилда отам бир бурда нонга зор, очликдан раҳматли бўлди. Унинг кунжара ейишидан шишиб кетган гавдаси ҳамон кўз ўнгимда. Ҳали суяги қотмаган болакай далага чиқиб ишладим, вақт топиб ўқидим, ҳарф танидим. Ўзимнинг тақдиримни ўзим яратдим.

Оддий қишлоқ ўқитувчисининг урушолди, уруш ва урушдан сўнгги йиллардаги машаққатли ҳаёти, ўсиб-улғайиши, ишбилармонлиги, одамлар қалбига йўл топа олиши, муомала маданияти, инсоний фазилатлари туфайли ўн беш йил ичида бутун бир вилоят миқёсидаги улкан вазифаларга лойиқ кўрилиши, бутун умрини эл-юрт равнақи йўлига бахш этишининг тафсилотларини "Синовларда кечган умр" хотира китобимда имкон қадар ёритишга ҳаракат қилдим. Китобдан хабардор ўқувчи менинг кимлигимни бир қадар билган бўлса керак.

Аммо бугунги мактаб партасида ўқиётган ёки кечагина ҳаётга йўл олган ёшлар учун эса бизнинг давримиз, ҳаётимиз мавҳум. Улар фақат бугунги кун, эртанги умидлари билан яшайптилар. Кечаги кун одамлари кимлар, орзу-умидлари нима эди, ташвишлари нимадан иборат бўлган - уларга қоронғи.

Ўтмишни унутишга ҳаққимиз йўқ. Гарчи, у бошқа бир тузум, бошқа бир мафкура исканжасида кечган бўлсада.

Яна қўлимга қалам олдим. Истиқлол менга қувват берди, хотираларимни хаёлимда жонлантирди, эсдаликларимнинг давоми-иккинчи қисми-энг манфур, азобли даврини қораламоққа жазм қилдим.

Мақсадим нима? Мақсадим: Шўро тузуми нега ҳалокатга юз тутди? Юртимизга гдлярчилар қиёфасида келган манфур кимсаларнинг қора ниятлари нималардан иборат эди? Ўзбекнинг бошига қамоқ, қийналишлар, жаҳаннам азоблари яна нимага тушди? Улар ўша даҳшатли кунларда нималарни ўйладилар?.. Нималарга ишонишди?.. ...Ўзларини қандай туттишди?.. Синовларда ким ким эди? Ана шулар ҳақда сўзламоқ, ҳақни айтмоқ!

Ёшларни қуллик даври кирдикорларидан огоҳ этмоқ!

Қамоқда доимий тарзда кундаликлар юргиздим. Уларда имкон қадар ҳақиқатни айтишга ўзимда куч-қудрат топдим. Гарчи, кузатувчиларнинг ўткир нигоҳлари ҳар доим таъқиб қилса ҳам уни доимо ёзиб бордим.

Энди фурсати етиб, ана шу кунларда бошимдан ўтганларини ҳикоя қилиш, кундаликларимдаги ёзувлардан сизларни баҳраманд этиш ниятидаман.

Мен ёзувчи эмасман. Ўзимни оқлаш, фаришта қиёфасида кўрсатиш ниятим ҳам йўқ. Бандасининг бу ёлғончи дунёдаги барча яхшилик ва ёмонликларига якуний ҳукмиш Яратганининг ўзи чиқаради. Мен барчасини худога солган одамман.

"Кундалик"ларим аслида фарзандларимга - оғир кунларда менга тиргак бўлган, яшашга ундаган ўғил-қизларим учун битган хотираларимдир. Улар буларни ўқиб, ўзлари бир фикрга келишар, оталари кимлигини англашар деган умид билан ёзган эдим. Шу боиским, кундаликларимда шахсий ҳаётимга тегишли ўринлар ҳам бор. Ўқувчим мени тушунар.

...Одам бўлган билан инсон бўлиш қийин. Фойда билан зарарни, гуноҳ билан савобни тарозига солганда ҳам хулоса чиқариш қийин, мушкул иш. Айниқса, баъзи қонунни ҳимоя қилувчилар инсон ҳуқуқларини унутиб қўйсалар.

Тонг отади, кун ботади, умр ўтади.

Вақтни тутиб ҳам, тўхтатиб ҳам, бошқариб ҳам бўлмайди.

Ёшликда тошқин кўнгил сал нарсага ҳаққариб, қувонишнинг чегараси бўлмайди. Кексайганда эса қайғу, ғам, армон кўпаяди, одам сал нарсага ранжийдиган, инжиқ ва ожиз бўлиб қолади.

"Сувга солсанг, сув кўтармас мисқол темирни,

Олтин билан олиб бўлмас қолган кўнгилни!", деган матал бор. Машойиҳларнинг бу сўзи кишини бировнинг дилини оғритмасликка, хафа қилмасликка ўргатади. Илм ўрганишга, одоб ўрганишга чақиради. Илмнинг эса чегараси йўқ.

Инсон умри эса чегараланган.

Ҳаётда кўп нарсаларни бошдан кечириш, кўриш мумкин. Уларнинг кўпчилиги, ҳатто энг қувонган кунларнинг ҳам вақт тўфонларида унут бўлиши мумкин. Аммо бошдан кечирган азоблар унут бўлмайди.

Виждоним олдида қийналадиган иш қилганим йўқ. Оллоҳнинг омонатидан бошқа ҳеч бир бандасидан қарзим йўқ.

Виждон азобидан худонинг ўзи сақласин! Одам учун ундан оғир жазо бўлмайди. Жаҳлим чиққанида ҳам бировга (гуноҳи бўлмаса) озор берган эмасман. Қўлимдан келгунича одамларга яхшилик қилдим.

"Олдига қўйганини емоқ ҳайвоннинг иши, оғзига келганини демоқ нодоннинг иши", деган мақолни яхши кўраман. Узоқ йиллик раҳбарлик давримда, ҳатто бошимизда қилич ўйнаб турганида ҳам қўл остимдагиларга ҳақорат сўзлари айтишдан, уларнинг шахсига тегишдан ўзимни тийдим. Бирор ёмон айб қилиб қўйган раҳбар ходим билан яккама-якка қолиб, ўтган масалани муҳокама қилиб, унинг айбдорлигига ишонган пайғимда ҳам суҳбатдошимга айтган энг ёмон сўзим "нотўғри қилибсиз"дан нарига ўтмасди...

Манфур тузум бизни қул ўрнида кўрди, қул ўрнида ишлатди. Динимиз ва тилимизни камситди, таҳқирлади. Тарихимизни, маданият меросимизни, аجدодларимиз анъаналарини оёқ ости қилди. Бу тузум миллатнинг илғор, онгли, жасур кишиларини турли йўллар билан маҳв этди, қамоқларда чиритди, ўққа дучор қилди. Меҳнаткаш эл камситилди.

галабаси" деб дунёга жар солаётган кезларда, 1932 йилда отам бир бурда нонга зор, очликдан раҳматли бўлди. Унинг кунжара ейишидан шишиб кетган гавдаси ҳамон кўз ўнгимда. Ҳали суяги қотмаган болакай далага чиқиб ишладим, вақт топиб ўқидим, ҳарф танидим. Ўзимнинг тақдиримни ўзим яратдим.

Оддий қишлоқ ўқитувчисининг урушолди, уруш ва урушдан сўнгги йиллардаги машаққатли ҳаёти, ўсиб-улғайиши, ишбилармонлиги, одамлар қалбига йўл топа олиши, муомала маданияти, инсоний фазилатлари туфайли ўн беш йил ичида бутун бир вилоят миқёсидаги улкан вазифаларга лойиқ кўрилиши, бутун умрини эл-юрт равнақи йўлига бахш этишининг тафсилотларини "Синовларда кечган умр" хотира китобимда имкон қадар ёритишга ҳаракат қилдим. Китобдан хабардор ўқувчи менинг кимлигимни бир қадар билган бўлса керак.

Аммо бутунги мактаб партасида ўқиётган ёки кечагина ҳаётга йўл олган ёшлар учун эса бизнинг давримиз, ҳаётимиз мавҳум. Улар фақат бутунги куни, эртанги умидлари билан яшайптилар. Кечаги кун одамлари кимлар, орзу-умидлари нима эди, ташвишлари нимадан иборат бўлган - уларга қоронғи.

Ўтмишни унутишга ҳаққимиз йўқ. Гарчи, у бошқа бир тузум, бошқа бир мафкура исканжасида кечган бўлсада.

Яна қўлимга қалам олдим. Истиқлол менга қувват берди, хотираларимни хаёлимда жонлантирди, эсдаликларимнинг давоми-иккинчи қисми-энг манфур, азобли даврини қораламоққа жазм қилдим.

Мақсадим нима? Мақсадим: Шўро тузуми нега ҳалокатга юз тутди? Юртимизга гдлярчилар қиёфасида келган манфур кимсаларнинг қора ниятлари нималардан иборат эди? Ўзбекнинг бошига қамоқ, қийналишлар, жаҳаннам азоблари яна нимага тушди? Улар ўша даҳшатли кунларда нималарни ўйладилар?.. Нималарга ишонишди?.. ...Ўзларини қандай туттишди?.. Синовларда ким ким эди? Ана шулар ҳақда сўзламоқ, ҳақни айтмоқ!

Ёшларни қуллик даври кирдикорларидан огоҳ этмоқ!

Қамоқда доимий тарзда кундаликлар юргиздим. Уларда имкон қадар ҳақиқатни айтишга ўзимда куч-қудрат топдим. Гарчи, кузатувчиларнинг ўткир нигоҳлари ҳар доим таъқиб қилса ҳам уни доимо ёзиб бордим.

Энди фурсати етиб, ана шу кунларда бошимдан ўтганларини ҳикоя қилиш, кундаликларимдаги ёзувлардан сизларни баҳраманд этиш ниятидаман.

Мен ёзувчи эмасман. Ўзимни оқлаш, фаришта қиёфасида кўрсатиш ниятим ҳам йўқ. Бандасининг бу ёлғончи дунёдаги барча яхшилик ва ёмонликларига яқиний ҳукмиш Яратганининг ўзи чиқаради. Мен барчасини худога солган одамман.

"Кундалик"ларим аслида фарзандларимга - оғир кунларда менга тиргак бўлган, яшашга ундаган ўгил-қизларим учун битган хотираларимдир. Улар буларни ўқиб, ўзлари бир фикрга келишар, оталари кимлигини англашар деган умид билан ёзган эдим. Шу боиским, кундаликларимда шахсий ҳаётимга тегишли ўринлар ҳам бор. Ўқувчим мену тушунар.

...Одам бўлган билан инсон бўлиш қийин. Фойда билан зарарни, гуноҳ билан савобни тарозига солганда ҳам хулоса чиқариш қийин, мушкул иш. Айниқса, баъзи қонунни ҳимоя қилувчилар инсон ҳуқуқларини унутиб қўйсалар.

Тонг отади, кун ботади, умр ўтади.

Вақтни тутиб ҳам, тўхтатиб ҳам, бошқариб ҳам бўлмайди.

Ёшлиқда тошқин кўнгил сал нарсага ҳаққариб, қувонишнинг чегараси бўлмайди. Кексайганда эса қайғу, ғам, армон кўпаяди, одам сал нарсага ранжийдиган, инжиқ ва ожиз бўлиб қолади.

"Сувга солсанг, сув кўгармас мисқол темирни,

Олтин билан олиб бўлмас қолган кўнгилни!" деган матал бор. ماشойиҳларнинг бу сўзи кишини бировнинг дилини оғритмасликка, хафа қилмасликка ўргатади. Илм ўрганишга, одоб ўрганишга чақиради. Илмнинг эса чегараси йўқ.

Инсон умри эса чегараланган.

Ҳаётда кўп нарсаларни бошдан кечирриш, кўриш мумкин. Уларнинг кўпчилиги, ҳатто энг қувонган кунларнинг ҳам вақт тўфонларида унут бўлиши мумкин. Аммо бошдан кечирган азоблар унут бўлмайди.

Виждоним олдида қийналадиган иш қилганим йўқ. Оллоҳнинг омонатидан бошқа ҳеч бир бандасидан қарзим йўқ.

Виждон азобидан худонинг ўзи сақласин! Одам учун ундан оғир жазо бўлмайди. Жаҳлим чиққанида ҳам бировга (гуноҳи бўлмаса) озор берган эмасман. Қўлимдан келгунича одамларга яхшилик қилдим.

"Олдига қўйгани эмоқ ҳайвоннинг иши, оғизга келгани демоқ нодоннинг иши", деган мақолни яхши кўраман. Узоқ йиллик раҳбарлик давримда, ҳатто бошимизда қилич ўйнаб турганида ҳам қўл остимдагиларга ҳақорат сўзлари айтишдан, уларнинг шахсига тегишдан ўзимни тийдим. Бирор ёмон айб қилиб қўйган раҳбар ходим билан яккама-якка қолиб, ўтган масалани муҳокама қилиб, унинг айбдорлигига ишонган пайғимда ҳам суҳбатдошимга айтган энг ёмон сўзим "нотўғри қилибсиз"дан нарига ўтмасди...

Манфур тузум бизни қул ўрнида кўрди, қул ўрнида ишлатди. Динимиз ва тилимизни камситди, таҳқирлади. Тарихимизни, маданиятий меросимизни, аجدодларимиз анъаналарини оёқ ости қилди. Бу тузум миллатнинг илғор, оғли, жасур кишиларини турли йўллар билан маҳв этди, қамоқларда чиритди, ўққа дучор қилди. Меҳнаткаш эл камситилди.

Мен яшаган давр шундай эди.

Нима дейман? Аслида тенгдошларим каби менинг тақдиримга ҳам шундай давр тушди. Ўз даврингдан қочиб қайга ҳам борасан?!

Мен мусулмонман. Оллоҳдан ўзга меҳрибон зот йўқлигига, у бизни яратувчи, ризқимизни берувчи ва ўз ҳузурига чорловчи меҳрибон паноҳлигига иймон келтираман.

Шайтон кимни йўлдан оздирса, Оллоҳ унга икки дунёда ҳам мадад бермагай. Лекин яхшиларни Яратган бало-офатлардан асрагай!

Аmmo Оллоҳ таоло ҳам сақланган бандасини сақлашини машойихлар айтиб кетишган. Одам ўзини-ўзи сақлай олмайдиган дақиқалар ҳам бўлади. Хом сут эмган банда-да!

Ёдимга тушди: йирик хўжалик директори Н.Ким айганди: "Хато қилишга ҳеч ҳаққим йўқ! Чунки бу хатони тузатиш учун менда вақт қолмади!" Бу гапларни у 1984 йилда ўзининг 80 йиллик юбилейида айтганди...

Бу сўзларда катта маъно бор. Мен умримнинг асосий қисмини яшаган одамман. Энди хато айтишга ҳаққим йўқ, хато сўзлашга рағбатим ҳам йўқ. Чунки у ёқда ҳар бир ишимиз, сўзимизни баҳоловчи мезон - охираат кутиб турибди.

Шундан, умримнинг темир қафасларда ўтган 1640 кунни ҳақда ҳақ сўзларни айтмоққа, ёзмоққа жазм қилдим.

Унда бир жумлани ҳам ёлгон айтиш - Яратган эгам қаршисида жазога мухтасиб бўлмоқ эканлигини биламан.

Бу битикларимни ўқиб, қандай хулоса чиқариш ўзингизга ҳавола. Бировдан илтифот, бировдан мурувват, бировдан мадҳия, бировдан раҳмат кутмайман. Бу босқичлар менинг учун босиб ўтилган йўл. Барчасини бошимдан кечирдим.

Мен учун Оллоҳдан бошқа қозининг ўзи йўқ.

I B O B.
ЖАҲАННАМ АЗОБЛАРИ

...Ниҳоят, озодлик шамоллари эсди. Юрт эркин нафас ола бошлади. Тухматларга учраб, тўрт ярим йил қамоқларда тортган азобларим кечаги кун бўлиб оиламга қайтдим. Оллоҳнинг инояти ила муқаддас Ҳаж зиёратига бориб келдим. Энди яшашдан қизиқ қолмагандек эди. Давримиз ўтган, бошқача ҳаёт, фикрлар, қарашлар майдонга чиққанди. Хўш, қолган умримни (Оллоҳ қанча берган бўлса!) бекорчиликда ўтказаманми, фақат кечаги кунини хотирлаб, бугунга шукрона айтиб яшайманми? Биздан нима қолди? Нима қолади? Бу саволлар кўп қийнади. Ниҳоят, эсдаликларим билан ўртоқлашмоқни ният қилдим. Китоб битдим. Етмиш йиллик ҳаётим ҳақидаги хотираларни қоғозга тушириш ва уни китоб ҳолида чоп қилмоқ учун кўп вақтим кетди.

1996 йилнинг ёз ойларида мазам қочиб, анча фурсат юролмасдан даволанишимга тўғри келди. Эски дардлар қўзиб 1997 йилнинг ёзида анча вақтимни касалхоналарда ўтказдим. Худога минг қатла шукурким, яна оёққа турдим ва кўпдан орзу бўлган эсдаликларимга тартиб бермоққа киришдим.

Ҳаёт - бу кўз ёш ва муҳаббат дейдилар. Ҳаётда кўп нарсалар бир-бирига қарама-қарши келади. Қайта-қайта такрорланади ҳам. Ана шу ҳодисаларда ўзаро боеланиш бор.

Менинг фикрларим ҳар хил бўлгани билан - охир-оқибатда бир мақсадга - ҳақиқатни топиш, ноҳақликка қарши курашишга қаратилган.

Баъзан кўп такрорлашлар учрайди. Ҳофиз яхши кўрган қўшиғини бир умр куйлагани каби. Хўш, нега менинг ҳаёлимда, онгимда ўрнашган фикр ва тушунчалар қайта-қайта такрорланмаслиги керак? Ҳаёт ахир инсон учун бошдан-оёқ синов имтиҳонлар майдони эмасми?

1996 йил буюк саркарда Амир Темур йили деб эълон қилинди. 1997 йилда эса икки қадимий шаҳар - Бухоро ва Хиванинг 2500 йиллик тўйлари кенг нишонланди. Ана шу тадбирлар халқимизнинг ўз ўтмишини ўрганишга чексиз иштиёқни намоён этди. Ҳақиқатлар юзага чиқди, тарих ўз ўрнига тушди.

Амир Темурнинг "Тузуқлар" асаринда шундай фикрлар бор: "Билган ва таниган одамларингни унутма", "Бир кунлик адолат юз кунлик ибодатдан афзалроқ", "Бошинга кулфат тушганда ҳам ростгўй бўл", "Бўлиб ўтган ишга азият чекма, ҳосил бўлган ютуқдан шодланма",

"Душманинга ҳам жабр-зулм қилма", "Жоҳил раҳбаринг бўлгандан кўра, раҳбарсиз ўтган яхши", "Кўп нарсани билиб турсанг ҳам, ўзингни билмаганга сол", "Яхшини ёмон кунда имтиҳон қил" ...

Булар ҳаёт китобларининг асл сабоқлари эмасми? Ҳаётнинг, илм ўрганишнинг, ҳақиқий инсон бўлиб яшашнинг намунаси эмасми булар?! Бизнинг давримиз эса... Дўстлик, бирлик, инсонийлик, мамлакатнинг беқиёс куч-қудрати ҳақида оғиз кўпиртирган Шўро тузуми раҳбарларининг юқори минбарлардан айтган сўзларини эсга олайлик: "Бизлар нимани истаймиз?.." Улар ўзларига шундай савол беришади ва шу ондаёқ жавобни ҳам ўзлари айтишади: "Тўғриси, ўзимиз ҳам билмаймиз..."

Хулосасини ўзингиз чиқараверинг.

Ўрта асрнинг улуғ саркардаси Амир Темур қаердаю XX асрнинг "Шўро доҳийлари" қаерда? Беш асрда рўй берган "ўсиш", "инқилоб"ми бу! Ё, алҳазар!

Социалистик тузумнинг ашаддий душмани ҳисобланган, асримизнинг таниқли сиймоларидан бири Уинстон Черчил ҳақида биз фақат ёмон фикрда эдик. Шундай ўргатиб келишди. Салкам бир аср яшаган, кўп савдоларни бошидан кечирган, жаҳон тарихида из қолдирган Черчилнинг асла қасби ёзувчи эканини ҳам билмасдик. Ёзувчилик фаолияти учун фахрли Нобел мукофоти билан тақдирланган сиёсатчи-адибнинг ўз қарашлари бор экан. Эндигина огоҳ бўлаяпмиз. У айтади: "Агарда ҳозиргилар ўтмишни суд қилишса, улар келажагини ҳам йўқотадилар!". Ақлли гап! Бу янгилик эмас, мусулмончиликдаги "Ўликларни ёмонламанг, улар Оллоҳ ҳузурига кетишган", деган сўзга яқин.

"Социализмнинг душмани" яна фикрлайди: "Капитализм - бойликларни тақсимлашда нотенгликдир, социализм эса ғарибликни тақсимлашда тенгликдир!"

Яна ғаройиб фикр: "Фашизм - коммунизмнинг телба боласидир!" Бу "тенглик тузуми"ни ташқаридан билган, ўқиган кишининг фикрлари. У бу тузумда яшамади, унинг ўсиш ва ҳалокатини кўрмади, азобларини бошидан кечирмади. Лекин ҳаққоний баҳони ўз вақтида берди...

Ана шу тузум давридаги кечган узоқ умримдан хотира бўлмиш ёдимдан кўтарилмайдиган кунлар бор: 1941 йил 22 июнь - уруш бошланган сана; 1943 йилнинг 25 майи - урушга чақирилган куним; 1945 йил 9 май - Ғалаба куни; 1968 йилнинг 10 феввали вилоятта раҳбар бўлган куним ва ниҳоят, 1986 йилнинг 25 августи - ҳибсга олинишим...

...Ўша куни эрталаб саккиз яримларда ўрнимга келган обқўмнинг биринчи котиби қўнғироқ қилиб қолди. Гап орасида вилоят миқёсидаги бир масалада маслаҳатлашмоқчи эканлигини айтди ва обқўмга таклиф қилди. Ҳалэ нонушта қилмаганман. Кийиниб ташқарига чиқсам,

номаълум кишилар машинада кутиб туришган экан, дарҳол қўлимга кишан солишди ва қамоққа олинганимни айтиб, зудлик билан вилоят прокуратурасига олиб кетишди. Иванов ўша ерда тергов қилишга киришди. Сал ўтмай хонага Гдлян ва республика Бош прокурори Бутурлин кириб келишди ва улар вилоят ижроқўмининг мени вилоят халқ депутатлигидан чақириб олиш тўғрисидаги қарори ва республика Бош прокурорининг қамоққа олиш борасидаги санкциясини кўрсатишди. Кейинчалик терговчилардан билдимки, ҳали мен бу ерда сўроқ бераётган пайтимда уйимга бир неча киши кириб, қўрқувдан ўзини йўқотиб қўйган аёлимнинг кўз ўнгида ҳамма нарсани улоқтириб, тинтув бошлаган эканлар...

Соат 12.30 ларда Т.Гдлян ва Н.Иванов мени самолётда Тошкентга олиб келишди. Шу куни чарчоқдан йиқилиб қолганимча мени роза эзмалаб тергов қилишди. Асосан уч киши - Г.Каракозов, Т.Гдлян ва Н.Иванов сўроқ қилишди. Сўроқ қўрқитиш, асабга тегиш, ҳақоратлашлардан иборат эди. У узоқ ва асабий давом этди. "Ҳеч нимани тушунмаяпман? Менинг айбим нима?", деб сўраганимда: "Тезда билиб оласан", дейишди, холос.

Ёлғиз ўзим, улар учови. Ўлгудай чарчаганман. Ҳатто берилаётган саволлар мазмунига тушунмай қолдим. Ниҳоят, ўзлари ҳам чарчаб, гўёки менинг "илтимосим"га кўра, терговни эртанги кунга қолдириб, мени маҳбусхона ертўласига жўнатишди. Хонада кавказ қиёфали бир маҳбус ётган экан. У салом-алиқдан сўнг Ш.Рашидов билан менинг муносабатим ҳақида қизиқиб қолди ... Билдимки, бу маҳбус эмас, балки терговчиларнинг айғоқчиси. У ёнидаги чой, колбаса ва ширинлик билан меҳмон қилмоқчи бўлди. Илтифотини рад этдим. Гарчи, эрталабдан буён ҳеч нима тотмаган, қорним очлигидан юрагим беҳузур бўлиб кетаётган бўлса -да...

Тупи билан ухلامасдан чиқдим. Ҳаётим бир кунда айқаш-уйқаш бўлиб кетганди. Умуман, сўнгги пайтда республикада гдлянчиларнинг қилаётган "кашфиёт"ларидан хабардор эдим. Бошим узра қора булутлар пайдо бўлаётганини сал олдинроқ пайқагандай бўлгандим. Сўнгги пайтда мени кузата бошлагандилар. Яқин танишларим камнамо бўлиб қолишган, ҳатто кунора қўнғироқ қилиб, хол-аҳвол сўраб турадиган айрим "дўстларим" ҳам кейинги пайтда жим бўлиб кетишганди...

1986 йилнинг 26 августи. Сўроқ давом этди. Яна ўша терговчилар. Тагин таниш саволлар: "Телефон орқали сенинг ишхонангдан Москвага ким қўнғироқ қилди?" "Юз минг сўм пул солинган дипломатни Москвада кимга бердинг?" Кейинчалик англадимки, бу саволлар СССР Ички ишлар министри ўринбосари, генерал-полковник Ю.Чурбановни (Л.Брежневнинг куёви) қамоққа олиш учун маълумот тўплаш экан. Бу пайтда СССР Ички ишлар министри Шелеков, Чурбановгача унга биринчи ўринбосар бўлган Папутин ва ДХКнинг

биринчи ўринбосари /Андроповнинг муовини ва шогирди/ Цвигун ўз жонларига қасд қилишга улгуришганди...

Бу Москвадаги воқеалар. Тошкентда эса министр Эргашев ва унинг ўринбосари Давидов ҳам ўз тақдирларини пешонасига тўппонча тираб, тепкини босиш билан ҳал қилишганди...

Эндиликда уларга Чурбановни ҳибсга олиш учун майда бўлса-да, бирон манба керак бўлиб қолганди...

27 август. Эрталаб олтиларда қўлимга кишан солишди ва аэропортга олиб боришди. "Тошкент-Москва" йўналишидаги рейсда Москвага олиб кетишди. "Матросская тишина" кўчасидаги 18 "А" уйда жойлашган СИЗОга олиб боришди. Кишандан халос этиб, бир кишилик камерага тиқишди. Камера узунлиги икки, эни бир метрлик зиндон. Ҳамма "қулайликлари" ичида. Изоляторнинг иккинчи қаватида жойлашган бу қафасда ёлғиз қолиш ва тунаш нақадар кўрқинчли.

28 август. Умумий камерага ўтқазилди. Учинчи қаватдаги хонада уч махбус бор экан. Володя, Ботир, Лен (осетин, ўзбек, рус). Хона тўрт кишилик. Ҳамхоналар билан танишдим, аҳволим ҳаддан ташқари ачинарли. (Айтиб ўтишим керак, айнан шу қамоқхонада турли вақтларда республикамиз раҳбарлари - И.Усмонхўжаев, Н.Худойбердиев, Т.Осетров, В.Орлов, Т.Умаров, О.Саломов, В.Абдуллаева, Айтмуротов, обқўмларнинг котиблари - М.Мусахонов, Қ.Камолов, Б.Раҳимов, А.Каримов, В.Есин, А.Каримов, Турапов, Ражабов, Жабборов, райком секретарлари ва бир қанча министрлар, муовинлари, генераллар ўтиришган. Қамоқхона бошлиғи Пухарев бир марта бундай деб алжиганди: "Ушбу қамоқхонада Ўзбекистоннинг бутун бошли ҳукумати қўл остимда бўлди..." Яна ахборот учун: 1991 йили давлат тўнтарилишидан сўнг айнан шу СИЗОда - бизлар ўтирган камераларда СССР ДХК бошлиғи Н.Крючков, Олий Совет раиси А.Луқьянов, Министрлар Совети раиси Н.Павлов ва Мудофаа министри маршал Д.Язов ҳам ўтиришган...)

Уч кунки туз тотмадим, ётиб ухладим. Янги хона, ҳамхоналарга ўрганмасдан туриб, тезкор сўроққа чақирилди.

Гдлян ва Иванов қаҳрли сўроққа киришилди. Қандайдир янги ҳужжат, ариза ва протоколларга ямзо қўйдим. Тўғриси, имзо қўйдирилди. Бош прокурор А.Рекунов номига айтиб туриб, бир неча ариза ёздирилди. Ўлгудай чарчаганман, шу учун нима ёзаётганим, қилаётганимни билмайман. Қандайдир мавҳум, гаранг ҳолга тушиб қолганман. Чунки уларнинг айтишича, менинг куним тугаган, оила аъзоларим қамоқда.

29 август - Гдлян ва Иванов...

30 август - Гдлян ва Иванов...

31 август - Гдлян ва Иванов...

1 сентябр - Гдлян ва Иванов

2 сентябр - ҳеч нарсани англамай қолдим. Наҳотки, ақлимни йўқотган бўлсам?! Нималар бўляпти ўзи?

3 сентябр. Гдлян ва Иванов айбномани айтишди: пора олган ва пора берган эмишман. Мендан олтин топиб беришимни сўрашди: ... "Қаердан топаман?", дедим ... "Бу сенинг ишинг", дейишди.

4 сентябр. Яна ўша савол: "Олтин топиб бер!"

"Қаердан оламан?"

"Вилоятда кимларда борлигини айт!"

"Кимда нима борлигини мен қайдан билай?"

"Айтганимизни бермасанг ва бажармасанг, қоқ пешонангга ўқ оласан..."

Савол-жавоб, баҳс-тортишув эрталабдан кечқурунгача давом қилди. Улар иккови навбатига дам олишди, овқатланишди, қаҳва ва чой ичишди, чекишди. Мен эса кун бўйи тикка туриб, сўроқ беришга маҳкумман.

5 сентябр. Яна иккови. Республикамиз раҳбарлари ҳақида сўз борди. Улар ўзларича ҳар кимга лақаб қўйиб олишган "шер", "қоплон", "чол", "мушук", "лапашанг" ... Менинг лақабим "чол" экан.

Жуда кўнгилсиз савол-жавоблар. Бир неча марта ҳушимни йўқотиб, полга йиқилиб тушдим. Ниҳоят, терговни 8 сентябргача тўхтатиб, дам олишим ва ўйлаб кўришимга рухсат беришди.

6 сентябр. Камерада ўзимга келдим. Қаерда ётганимни, нима бўлганини узоқ ўйладим. Топдим. Ўзимни сезмай қолгандим. Баданим зирқираб оғриди. Сал ўзимга келгач, Бош прокурор номига ариза қораладим.

8 сентябр. Эрталабдан изолятор бошлиғи ёнига кирмоқчилигимни айтдим. Бошлиқ полковник Пухарев соат ўнларда қабул қилди. Унга кечаги, Бош прокурор номига ёзган аризамни топширдим ва уйдан иссиқроқ кийим-кечак олишга рухсат беришини сўрадим. Негаки, бу ер анча совуқ бўлиб, мен уйдан қўйлақда чиққан ҳолимда юргандим. Хона совуқ, кечаси ухлаш мушкул эди. (Шу кун кечқурун мени излаб келишган турмуш ўртоғим ва кўёвим келтирган иссиқ ички кийим ва пахталик беришди).

Бошлиқ қабулидан тўғри терговга олиб боришди. Бешинчи сентябрдаги сўроқ давом қилди. Бу гал уларга яна бир терговчи ҳам қўшилганди. Улар учовлашиб, дўқ-пўписа, қўрқитиш орқали қариндошларим, обқўмнинг ҳисоб-китобида турган ходимлар тўғрисида суриштиришди. Мен қамоққа олиганимдан буён оиламда нима бўлди, уларнинг ҳоли не кечди, болаларим қаерда, умуман, атрофда нималар бўляпти, беҳабар эдим. Уларнинг айтишича, вилоят, туман ва хўжалик раҳбарлари, қариндош-уруғларимдан юзга яқин киши ҳибсга олинган ва мента қарши кўрсатма беришгаётган эмиш...

9-10 сентябр. Яна кун давомида олдинги бемаъни сўроқларни давом қилдиришди. Қўрқитиш, ҳақорат, оғизга олиб бўлмайдиган сўзлар, нафсониятга тегиш ... Қариндошлар, вилоят раҳбарлари қамоққа олинганмиш, пахта қўшия ёзилгани ҳақда аризалар тушмоқда... эмиш.

11-12-13 сентябр. Гдлян ва Иванов уч кун давомида эрталабдан қора хуфтонгача роса азоблашди. Қанча уйинг, неча машинанг бор, бойликларинг қаерда, уларни сақлашни кимларга ишониб топширгансан қабилдаги саволлар юз, минг карра такрорланди. Гдлян "Бизлар кўп миқдордаги бойликларни топдик, кўп одамларнинг ўзлари сен берган пул ва буюмларни ихтиёрий равишда келтириб топширмоқдалар. Сенинг бойликларингни агарда бутун Хоразмни ағдар-гўнтар қилсак-да топиб оламиз... Халқ бизга ёрдам бермоқда"... деди.

14 сентябр. Якшанба. Ниҳоят бир кун тинч қўйишди.

15, 16, 17, 18, 19 сентябр. Иванов ўтган беш кунда ёлғиз ўзи мен билан "машгул бўлди". Талаби оддий - Москвадаги ва республикадаги йирик раҳбарларга қарши кўрсатма беришим керак. Ҳамма кўрсатмалар олдиндан тайёрлаб қўйилган, фақат мен имзо чекишим қолган, холос. Бу 1937 йилда қўлланган усулнинг намунаси эди. 80-йилларнинг ўрталарида бошланган "Пахта ва ўзбеклар иши"да ҳам шу усул кенг қўлланилди.

20-21 сентябр. Шанба ва якшанба тинч қўйишди.

22 сентябр. Иванов яна ёлғиз. Эски усуллар - қўрқитиш, шантаж, асабини эгвлаш давом этди.

Унга ўтган бир ой давомидаги сўроқ вақтида менинг руҳан ва жисмонан эзилиб, ақл-ҳушим ўзимда эмаслигида "ундирилган" кўрсатмаларнинг нотўғри эканлигини, уларнинг инкор этилишини ва буларни бекор қилишини айтдим. "Бу ариза ва кўрсатмаларимнинг барчаси ёлғон. Бу ҳужжатларига имзо қўйдиришганда ақлим-ҳушим ўзимда эмасди. Мен ҳеч кимдан ҳеч нарса олмадим, бировга бир нарса бермадим. Менинг ҳеч қандай ишончли киши ва хазинабонларим йўқ ва бўлмаган. Мен олдинги барча берган кўрсатмаларим, аризаларим ва имзо чеккан протоколлардан бош тортаман", дедим. Иванов тутоқиб кетди, сўкиб ташлади ва "Эртага сен билан бошқа жойда гаплашамиз", деди.

Сўхбат шундай яқунланди ва камерага қайтдим.

23 сентябр. Эрталабдан СССР Прокуратурасининг тергов бўлимига олиб боришди. Каракозов, Гдлян, Иванов учови Каракозовнинг иш кабинетидан терговни бошлашди. Таниш саволлар, кимдан қанча олгансан, кимга қанча бергансан, тўплаган бойликларинг қаерда, уларни сақлашни кимга ишониб топширгансан? Яна, сенинг Москвадаги ҳимоячи-солябонларинг ким, ким Урганчдан юз минг сўм солинган дипломатни Москвага келтирган ва кимга топширган?

Сўроқ эрталабдан кечгача тушликсиз давом этди. Қора хуфтонга яқин оч, чарчаган ҳолимда қамоқхонага қайтаришди.

24, 25, 26, сентябр. Уч кун тергов бўлимига сўроққа боришимга тўғри келди. Эрта тонгдан ярим тунгача, овқатсиз, дам олишсиз сўроқ қилишди. Гдланининг кабинетида Иванов, Кравченко, яна бир терговчи инсон боласи кўрмаган қийноқ ва азоблар билан мени тавба қилдириш, ёлгон кўрсатмалар беришга уриштирди.

26 сентябр кунини кечга яқин ҳолатнинг ўта асабийлигидан Гдланининг мазаси қочиб, юрагини ушлаб, ранглари оқариб, ўтириб қолди. Ёнидаги шериклари югургилаб қолишди, доря ва врач ахтаришди...

Шунча кундан буён барча қийноқларга, азобларга чидаб келаяпман. Неча карра сўроқ пайтида ҳушимни йўқотдим, уларнинг эса менинг бундай аҳволим билан ишлари бўлмади, аксинча устимдан кулишди. Камситишлар, ҳақоратлар вақтида аҳволим оғир эди, қандай чидадим, ҳайронман. Балки, Оллоҳ куч-қувват бергандир, ўзи сақлагандир, акс холда бу йиртқич одамхўрларнинг қаршисида жон таслим қилган бўлармидим...

27 сентябр, 3 октябр. Камерадаги, ўзимнинг темир ўриндигимда яримўлик ҳолатда ётдим. Ҳамхоналаримнинг ташвишлари ўзларига етиб ортади...

4 октябр. Гдлян ва Иванов топширигига биноан бир терговчи келди. Олдиндан ёзилган қариндошларимга "мурожаатимни" кўрсатди ва улар тайёрлаб келган бу хатни мен ўзбек тилига таржима қилишим кераклигини айтди. Бу "мурожаат"да "яширилган бойликлар"ни топиб бериш ҳақда қариндош-уруғларимга илтимос қилишим керак эди. Нима қилишимни билмай бошим қотди. Мурожаат қилмай десам, боши-охирини йўқ бемаъни сўроқлар. Мурожаат қилай десам ўзи йўқ нарсани улар қаердан топиб беришаркан? Кейин нима бўлиши номаълум.

8 октябр. Терговчи, Кравченко ва инженер-оператор пайдо бўлишди. Улар учови қариндош-уруғларимга менинг бойликларни топшириш ҳақдаги "мурожаатим"ни видеотасмага ёзиб олишди. Матнни ўзбекча ўқиб бердим. Бу хат матни, видеоёзув тасмаси ва шу билан боғлиқ протоколлар негадир суддан олди: "индан" йўқолиб қолди. Суд вақтида сўровимизга кўра излашди, аммо топа олишмади.

9 октябр. Янги терговчи Шундин келди. Ўзини таништирди ва кетди.

10 октябр. Энди у мен билан иш олиб боради. Маълумки, у барча ҳужжат ва протоколларни Гдлян ва Иванов айтганидек қилиб тузади ва ёзади.

Худди ўйлаганимдек бўлиб чиқди. У билан ҳар кунини эрталабдан кечқурунгача ишладик. Ҳаммасини олдиндан режалаштирган, қачон ким ҳақда протокол тузилади, қандай ёзилади. Унинг ёнида вилоятнинг

харитаси бор эди. (Районлар ва хўжаликларнинг жойлашишини билиш учун). Яна бир қатор кишиларнинг исми шарифлари келтирилган рўйхат. Худди ана шу рўйхатга кирган кишилар ҳақда протокол тузишимиз керак. Яъни, у ўтириб савол беради, ким, қаерда эканлигини харитадан аниқлаб олади, тахминий саналарини сўрайди, мен эсимга келганини айтаман, у ёзади ва қайд қилиб боради...

Бу "иқроор бўлиш" билан боғлиқ аянчли ишимиз 27 октябрда давом қилди. Асли тверляк бўлган, ҳозир Молдовада ишлаётган Шундин менда илқ таассурот қолдирди. У одамнинг аҳволини тушунаркан.

27 октябр. Шундин тайёр протоколларни келтирди. Имзо чекдим. Унинг ўзи олиб борган терговдан қоникмаганини сезиш мумкин эди. Барчасини имзолаб бўлганимдан кейин менга "буларнинг ҳаммасини ахлатга улоқтириш керак", деди. Шу билан ишини тугатди.

6 ноябр. Байрам арафасида илк бор қонунда белгиланган беш кило ҳажмдаги озиқ-овқат маҳсулотларини олдим. Қизим Санобар келтирибди.

11, 13 ноябр. Майданюк деган терговчи пахта масаласи, пахта тозалаш заводлари директорлари, СССР Енгил саноат министри Тарасов ва унинг ўринбосари Аникин ҳақида суриштирди. Улар олдинлар Хоразмда бўлишганди. Терговчиния ўша "визит" давомыда менинг завод директорларидан "қанча олиб", Тарасов ва Аникинга "берганим" қизиқтирарди...

Байрамда роса тўйиб ичган ва бош оғриғи қилиб олган Майданюк ўта маст ҳолатда эди. У билан хонада ёлғиз қолиш хавфли эди, рости ниҳоятда кўрқдим...

...Кейинги кунларда ҳеч ким безовта қилмади. Жиноят ва процессуал кодексларни қайта-қайта ўқидим, газеталарни кўриб чиқдим. Ваҳимали ва зерикарли. Сукунат. Гўё мени унутишди. Аёлим ва болаларимни ўйлаб, тунлари ухлай олмайман.

27 ноябр. Яна Шундин пайдо бўлди. Суҳбат мавзуси вилоятдаги ишлар ва менинг таржимаи ҳолим билан боғлиқ кечди. Узоқ суҳбатлашдик. У кўпроқ менинг шахсим билан қизиқди. Суҳбат юзасидан протокол юргизилмади. Чамамда, унга менинг соғлигим, кайфиятимни аниқлаш топширилганди.

28 ноябр. Шундин октябр ойида тайёрланган протоколларни келтирди. Имзо қўйиб бердим. Вилоятнинг сўнгги йиллардаги иқтисодий кўрсаткичлари ҳақида батафсил маълумотнома тайёрлашимни сўради. Нима учун зарур бўлиб қолди экан? Билмадим.

1 декабр. Гдлян, Иванов, Шундин учови. Ҳақоратли, асабий сўроқ. Тергов давомыда "аблаҳ", "ўғри", "душман", "сотқин" деган сўзлар ҳисобсиз ишлатилди. Умримда эшитмаган сўзлар, юракка ўқдай санчилди.

2 декабр. Иванов бугун сўроқ пайтида ўзини ўта ахлоқсиз тутди. Сўкишлар авжига чиқди. Куни билан камситиб, ҳақоратлаб, бир мазмунда гапирди: дунё лол қолади, СССРда нималар рўй берди, Ўзбекистон бўйича бошланган жараён қандай тугайди, суд қандай ҳукм чиқаради?... Гўёки Гдлян билан Иванов нима деса шу бўлади.

Кечагидек бугун ҳам протокол юргизилмади. Баъзида бошқача бўлади, протокол қаерлардадир тайёрланади ва кейин ўтиб кетган сана билан рақамлаб, имзо чектириш учун келтиришади.

3 декабр. Иванов ва Московцева. Энди аввалги сўкишларга аёлча ахлоқсиз сўкишлар, ҳақоратлар ҳам қўшылди. Оила аъзоларим ва қариндошларимнинг кўрсатмалари асосида савол-жавоблар давом этди. "Бойлжларнинг қани? Кимда? Қаерда? Ихтиёрий тарзда топширасанми ёки пешонангдан дарча очиб қўяйликми?!" Сўроқ мазмуни шундан иборат эди. Терговчи Шундин ишдан четлатилибди. Гдлянга ёқмаган бўлса керак.

4 декабр. Иванов ва Московцева. Кечаги сўроқнинг давоми:

- Ким тўғри кўрсатма берапти, қариндошларингми ёки сенми?

- Улар менинг ишларимдан беҳабар бўлса, ҳақиқатни қайдан билади...

- Матназаров, Қаландаров, Маткаримов кимлар, улар сенинг уйингда нима қилишди?

- Ундай одамларни билмайман, уйимда бўлишмаган.

Менинг бундай фамилияли қариндошларим йўқ. Агарда улар ҳақиқатан ҳам Хоразмдан бўлишса, унда кимлар ва қаерда ишлашларини сизлар биларсизлар?

Кун бўйи ана шундай саволлар ҳақоратлар, сўкишлар билан қўшилиб такрорланиб турди.

5 декабр. Яна иккови. Савол-жавоблар давом этди:

- Тошҳовузга қачон ва нима учун бордингиз, у ердаги дўкондан қандай қимматбаҳо буюмлар харид қилдингиз?

- Балки, хизмат тақозоси билан ёки йўл-йўлакай Тошҳовузда бўлгандирман, аммо 1950 йилдан сўнг бирор марта ҳам шаҳарнинг дўкони, бозорига кирмаганман. Оила аъзоларимдан бирортаси ўтган муддатда Тошҳовузда бўлган, нимадир харид қилган бўлиши мумкин...

- Абдулла, Нормат, Эркин нималар олишди ва қанчасини беришди?

- Улардан ҳеч нима олмаганман, агарда обқўм учун зарур буюмлар ва озиқ-овқатлар харид қилинган бўлса, унда обқўмнинг молия-хўжалик бўлими бошлиғи М.Матқонов ҳисоб-китоб қилган. Оилам учун олган бўлсам, шахсан ўзим ҳисоблашганман...

6 декабр. Яна иккови.

- Йўлдошев К. кям?
- Ёшликдаги дўстим.
- Юсуф-чи?
- Божам.
- Тўхта деганичи?
- Мени боқиб тарбиялаган кампир.

Кун бўйи шу бечоралар ҳақда сўз кетди.

8 декабр. Московцеванинг ёлғиз ўзи сўроқ қилди:

- Вақт борида, кимда нима яширганингизни айтинг. Мисол учун, Р.Тоҳиров сизга тегишли бўлган бирча қимматбаҳо буюмларни ўз қўли билан келтириб топширди.

- Бу кулгили гап, ишонмайман, булар ҳаммаси эртак...

9 декабр. Иванов ва Московцева.

Яна Юсуфбой ва Тўхта онам ҳақида суриштиришди. 1945 йилдан буёғи ва ҳатто ундан олдинги воқеалар баёни билан тўлдирилган узундан-узун протокол тузишди. Бугун асабларимни тамомила емиришди, камерага қандай етиб бордим, қандай йиқилдим, ёдимда йўқ...

10 декабр. 1986 йил. Эрта тонг. Инфарктга учрадим. Мени камерадан олиб чиқиб, касалхонага жойлашди. Касалхона дегани ҳам олдинги камерадан фарқ қилмайди. Бу ерда оғир дарддан халос бўлиш учун 1987 йилнинг 25 февралигача ётдим. Бу ерда литвалик Степан ва москвалик Альберт (унинг миллати еврей бўлиб, олдин тиш техникни бўлиб ишлаган, негадир менинг тишларим билан қизиқсинди, қапча миқдор тилло ишлатилганини суриштирди), воронежлик Николай (олдин савдо ташкилоти бошлиғи бўлиб ишлаган) ҳамхонам бўлишди.

22 декабр. Касалхонада ҳам тинч қўймасдан Московцева терговга чақирди. Серовнинг машинаси ҳақда эзмаланиб суриштиришди.

24 декабр. Иванов ва Гдлян. Осетров билан юзма-юз учраштиришди. Уларнинг ўргатгани бўйича мен Осетровни ёмонлашим, қилмаган ишларини қилди деб айтишим керак. Пахта масаласидаги унинг "улкан жиноятлари"ни юзига очиб ташлашим лозим. Ҳали бирор нима дейишга улгурмаганман Осетровни улар ҳақоратга кўмий ташладилар. Осетровнинг ранги ўчган, нима дейишни билмайди. Қамалганига эндигина 10 кун бўлган экан. Улар Осетровга "шабашник" деб ном қўйишибди. Гўёки, Осетров Москва яқинида далаҳовли қурган ва унинг учун зарур қурилиш материалларини Тошкентдан самолётда келтирганмиш... Бу кулгили ҳол эди. Қурилиш материаллари шундоқ Россиядан Ўзбекистонга келтириляётган бир пайтда, Ўзбекистондан, қурилишбоп ёғоч ўсмайдиган юртдан Москвага қурилиш материали келтириш - бунга ишониб мумкинми?

Бугун ниҳоятда ёқимсиз кун бўлди. Хасталик кучимни олди, мажолим йўқ эди.

31 декабр - 1 январ 1987 йил. Янги йил кирди, менинг туғилган куним. Амелкин билан қамоқхона хастахонасида икковимиз бир стакан сув билан билан янги йилни кутдик... Биладан, бу одам менинг "тансоқчим" ...

15 январ. Светлана Московцева. Аёл кишининг бу қадар ёвуз бўлишини энди кўришим. Табиатан шундайми ёки терговчилик касби унинг кўнглидан одамгарчиликни ситиб чиқарганми? Билмадим...

Ю.Чурбанов ҳақида асабга тегар сўроқлар давом этди. Мен у генерал билан умуман таниш бўлмаганим, бир марта Марказқўм пленумида кўрганганини айтдим. Лекин унинг турқидан гапимга ишонмаганини сездим.

16 январ. Московцева. Ш.Ортиқов ҳақида сўради ва протокол тўлғазди. Бизларнинг ўзаро қариндошлигимиз, Анатолий ва Замирапинг турмуш қуриши сабабларини суриштирди. Бунинг ишта не алоқаси борлигини билмадим.

19 январ. Московцева. "Рустам ва Гулнора қандай топнишиб, турмуш қуришган?" деб сўради. Гап қудам Ш.Зарипов ҳақда борди. Бу савол-жавоблардан яқинларимдан ҳеч кимни тинч қўйишмаётганини англадим.

20 январ. Московцева.

- Матёқубов ким?

- Область ижроня қўмитаси гаражи шофёри, бўш вақтлари ховлимиздаги кичик боққа қарашиб юарди.

- М.Вансовникида нима яшириб қўйибсиз?

- Ҳеч нима!

- Ш.Жабборов ким ўзи?

- Райком котиби.

- Бойликлари қаерда?

- Мен қаердан биладан. Ўзидан сўранг.

5 ва 9 февралда эса тагин сўроққа чақириб, фақат Осетров хусусида сўради. Мен ҳеч нима билмаслигини айтдим.

10 феврал. Олдин жўнатган аризам бўйича СССР Бош прокурори А.Рекунков ва прокуратуранинг тергов қисми бошлиғи Г.Карақозов келишди. Мен пахта тайёрлаш мавсумида республикада қапдай муҳит амалда бўлишини, Московнинг буйруғи билан ҳатто қонунсиз ишлар қилишга мажбур этишларини айтдим. Ўзим ҳақимда, оилам ҳақида сўзлаб бердим. Аёлим ва ўғлимни ҳибсдан озод қилишларини, оғир касаллигим сабабли судгача тилхат билан озодликка чиқаришларини сўрадим. Суҳбат турма бошлиғининг иш кабинетида бўлиб ўтди. Рекунковни менинг сўзларим, дардим мутлақо қизиқтирмади, у гапимга қулоқ солмасдан, булочка еб, қаҳва ичиб ўтирди. Кейин уйқувга кетди ва секин хуррак ота бошлади...

Сўзларимни Каракозов ёзиб олди. Бирорта тайинли жавоб айтишмади. Нима учун келишганига онгим етмади... Протокол тузилмади.

12 феврал. Московцева. Тагин Осетровни ёмонлашга ундашди, бу йўлда ҳеч балодан қайтмаслик кераклигини айтди. Сўроқ пайтида негадир Иванов бир муддат хонага кирди ва ҳеч нима демасдан чиқиб кетди.

Бугун М.Горбачёв номига ариза ёзиб жўнатдим.

12 март. Карташгьян ва Московцева.

Тагин Осетров масаласи хусусида сўроқ борди. Унга қарши кўрсатма беришга ундашди. Ундашди эмас, мажбур қилишди. Нималар ҳақда ёзишди, нималар тўқишди, протоколда нималар қайд қилинди... билмайман. Менга ҳаммаси бефарқ бўлиб қолганди. Улар мени оғир аҳволга солишди, буни энди сўз билан таърифлашим қийин эди.

Карташгьяннинг доимий айтадигани битта гап эди. "Хотиннинг билан ўглинг умри охиригача қамоқда ўтирадилар, агарда сен ақлли бўлиб, бизнинг айтганларимизга кўнсанг, уларни қамоқдан чиқарамиз".

13-14 март. Яна иккови. Улар гапиришимга қўйишмади, сўкиб, ҳақоратлаб, асабимга тега бошлашди. Улар берган саволларга ҳам тўлиқ жавоб беришга улгурмадим. Гап Осетров хусусида эди. Улар Осетровга қарши кўрсатма бериб, шу ҳақда олдиндан тўлғизилган протоколни имзолашга мажбурлашди. Улар айтиб туришди, мен механик тарзда ёзишга тушдим. Нима ёздим, нимани кўрсатдим, эсимда йўқ. Хаёл жойида эмасди. Менга ҳамма нарса аҳамиятсиз бўлиб қолганди.

Бошқа йўли йўқ эди. Шундай қилиб ёлгон кўрсатмалар қанот қоқиб уча бошладилар.

Иккови ўзларини маст бўлган тентаклардек тутишди. Булар одам эмас эди: бириси йиртқич ҳайвон, иккинчиси эса заҳарли илон эди.

16-17-18 март. Яна иккови. Уч кун давомида бир даста қарорларни келтириб, улар 1975-84 йиллар билан боғлиқ бир қанча протоколларни тўлдиришди. Бунда Республика Министрлар Совети раиси ўринбосари Т.Осетровнинг имзоси бўлган "Хоразм вилоятига республика бюджетидан маблағ ажратиш ҳақида"ги фармойиш, қарор ва кўрсатмаларни асос қилиб олишди. Қайси ҳужжат остида унинг имзоси қўйилган бўлса, ҳаммаси бор эди. Бу ҳужжатлар турли гармоқларга тааллуқли эди. Масалан, 1983 йилда буюк юртдошимиз Ал-Хоразмийнинг 1200 йиллик тўйини нишонлаш ҳақидаги қарор ҳам "иш"га тикилганди. Ана шу тадбирни ўтказиш учун вилоятга республика бюджетидан анча миқдорда маблағ ажратилган ва бу фармойишга Осетров имзо чекканди.

Қизиғи шундаки, маблағ ўша пайтда обқўмга эмас, оближроқўмга ажратиларди. Буни шахсан мен билишим шарт эмасди. Ёки ана шундай тадбир учун ажратилган маблағнинг ҳеч бир қонундан чиқиш ҳолати

йўқ эди. Пул ўтказиш йўли билан ажратилган маблағни ўзлаштириш ҳақида гап бўлиши ҳам мумкин эмасди...

Йўқ, бу терговчиларга айнан ана шундай ҳужжатлар керак эдики, у юбилейни ёки бошқа бирор тадбирми аҳамияти йўқ эди. Муҳими, унга ажратилган маблағ йўқ қилинди, деб жар солиниши, бу маблағни ажратиш учун елиб-югурган кишилар, раҳбарлар ўзрига чиқарилиши режалаштирилганди ...

19 март. Яна ўшалар. 13 мартдаги Осетров ҳақидаги сўроқ протоколларини улар бугунги сана билан ўзгартиришди. Имзо қўйишимни талаб қилишди. Ҳатто ўқиб кўришга ҳам мажолим, кайфиятим йўқ эди. Узатган қоғозларини имзолаб қайтардим. Улар фактларни, саналарни ўзалари истаганча ўзгартиришди.

"Имзолаш маросими"дан сўнг Карташъян тагин ҳайвоний қиёфасига қайтди, ўзини телбаларча тутди ва Т. Жуманиёзовнинг 1984 йил ҳибсга олинishi сабаблари, унинг яқинлари, дўстлари мавзусига суҳбатни бурди.

20-23 март. Яна уч кун Т. Жуманиёзов масаласи атрофида сўроқ борди. Асабини эговловчи бир хил саволлар уч кун давомида юз марта қайтарилди. 23 мартда кун охирига бориб, бошим айланиб, кўз олдим қороғилашди. Қаерда эканлигимни унутиб қўйдим.

24 март. Яна ўша икки терговчи - Карташъян, Московцева. Бошқа кунлардан фарқли тергов бугун анча тинч бошланди. Кейин 1975 йилда қамалган ва айни пайтда озодликка чиққан К. Ниёзатовнинг кўрсатмаларини намойиш қилишди. Ана шундан сўнг улар асл қиёфаларига қайтиб, дўқ-пўписага ўтишди.

25 март. Гдлян, Карташъян, Московцева. Буларнинг учови ҳам ўзларини терговчи эмас, таловчи ит каби туттишди. Сўроқ чидаб бўлмас даражада оғир кечди.

- Бойликларингни бер! Қаердалигини айт. Уйлариингни портлатамиз.

- Менда шахсий уй ҳам, бойлик ҳам йўқ!

- Ўғлинг ва хотининг Тошкентда қамоқда ўтиришибди, агарда сен бойликларинг қаердалигини айтсанг, улар топиб беришмоқчи.

- Булар ҳаммаси ёлғон! Бу мавзуда сизлар билан ортиқча суҳбатлашишни истамайман...

Лекин бу мавзудаги сўроқ ярим тунгача давом этди.

28 март. Яна ўша учови - Гдлян, Карташъян, Московцева.

Улар ўғлим томонидан ёзилган ва менинг "айбларимни" фош қилувчи хатни кўрсатишди. Ўғлимнинг ёзувини танидим, лекин ўқишга қўйишмади, мазмунини айтишди. Уларга "Сизларнинг мақсадларингиз мени, оила-аъзоларимни не балоларга дучор қилишни истаётганларингни яхши англаб турибман. Ҳозир ниманки деётган бўлсанглар, ҳаммаси ёлғон ва тухмат. Шу бўҳтонга ўғлимни ва хотинимни ҳам мажбур қилгансизлар", дедим.

Улар мени ўлар ҳолатга келтиришди. Ортиқча бир оғиз гапиришга ҳам мажолим қолмади. Натижада орамизда жанжал чиқди. Мушглашиш бўлишга бир баҳя қолди. Бундан Гдляннинг жаҳли чиқиб, сўкинган кўйи чиқиб кетди. Карташъян ва Московцева эса қаттиқ асабийлашиб, хафа бўлишди. Сабаби мен уларнинг бошлигини кўз ўнгларида ҳақорат қилган эмишман...

Шундан сўнг камерага қайтиб келганимда ҳамхоналарим Альберт Амелкин ва Оғамурот Авезов мени кўриб капалаклари учиб кетди: "Сизга нима бўлди? Нега ранг-рўйингиз оқариб кетган?" Мен бир оғиз жавоб топа олмай тўғри жойимга ағдарилдим. Воқеани эшитган В. Пухарев келди.

Гўё бугун дунё йўқолган, атрофимда мушт ўқталган, дағдагадан бошқа ҳунари бўлмаган аёл ва эркак терговчилар қолганди. Ҳатто баданимдаги қақшатқич оғриқларни ҳам сезмадим.

30 март. Яна ўша иккови - Карташъян, Московцева.

Улар 1960-1985 йилларнинг архивидан менга тегишли бўлган барча ҳужжатлар, ёзишма-аризаларни (аксари аноним тарзда) тўплашибди.

31 март. Яна Карташъян, Московцева.

Хотиним ва ўғлимнинг видеотасмага ёзилган сўзларини кўрсатмоқчи бўлишди. Кўришдан бош тортдим. Шунда улар вилоятда раҳбарлик лавозимларида ишлаган М.Маткаримов ҳақида туҳматдан иборат саволлар бера бошлашди. "Қачон, қаерда сенга нима берганди?".. қабилдаги сўровлардан сўнг орамизда яна келишмовчилик пайдо бўлди. "Сизлар қачон марҳумларни тинч қўясизлар?", асабий бақириншдан ўзимни тия олмадим.

1 апрел. Карташъян ва Московцева.

Қариндошлар кўрсатмалари бўйича протокол саволларига жавоблар бўлди. Уларга "Буларнинг ҳаммаси ёлгон, туҳмат, мен сизларга ҳақ гапни айтаяпман, агарда ишонмасангизлар, текшириб кўринглар. Бошқалардан сўранг", дедим.

Яна А.Ёқубов масаласига қайтишди. "1968-1983 йилларда ундан нималар олдинг. У сенга қандай совға-саломлар, озиқ-овқатлар берди?", дейишди. (У 1984 йилда вафот этганди).

"Агарда сизларда шу ҳақда фактлар бўлса, марҳамат, кўрсатинг ва фош қилинг!" дедим. "Албатта, фош қиламиз", дейишди.

3 апрел. Московцева.

"Сиз ўзингиз, болаларингиз ва уйингиз учун зарур нарсаларни қачон, қаерда харид қилгансиз?" Кун бўйи ана шундай бемаъни сўроқларга жавоб бердим.

6 апрел. Карташъян. Сўроққа ўтишдан олдин, мени ҳақоратлаб, роса устимдан кулди. Тилга олиб бўлмайдиган сўзлар айтиб, ҳар хил ҳунар ва қилиқлар қилди ... Қандайдир Карим исмли одам билан муносабатимни суриштирди. Ундай одамни танимаганимдан сўнг орамизда қандай муносабат бўлиши мумкин?

9 апрел. Московцева кечаги саволларни юз карра қайтарди.

10 апрел. Московцева. 1977 йилда Янгиариқдаги бир воқеа ҳақида суриштирди. Эслай олмадим. Кейин шу райондаги Киров номидаги ҳўжалик раиси Исмоил Бекчонов тўғрисида сўради.

1 май. Ҳамхонам Борис Коган - башараси ва сергаплиги, ҳаракатлари Жириновскийнинг ўзи. Муқаддам икки марта судланган, одам ўлдирган, жуҳуд. У менинг қўриқловчим. Онгли одам, ҳали ёш, саводсиз бўлсада кўп нарсаларни билади, тушунади.

Икковимиз 409-хонадамиз. Бугун бирга сайрга чиқдик. Уни зонадан келтиришган вақтда ўлгудай ориқ эди, бу ерда эса санаторийдагидек анча ўзига келди, тўлишди. У очикдаги бирор яқинидан озик-овқат олмасди. Чамамда, унга қўшимча овқат беришарди, шекилли...

8 май. Гдлян хонага яхши кайфиятда келди, Галаба байрами билан табриклади ва нимагадир газетага мен ҳақимда ижобий мақола ёзажагини айтди. Унинг бу ўйинига, найрангларига тушуна олмадим.

14 май. Московцева уч дона фотосурат кўрсатди. Уларнинг бирида Рашидов, яна бирида Худойбердиев Чурбанов билан бирга тургани акс этганди. Бу суратларни нега кўрсатишди? Тушунмадим.

15 май. Менинг муқаддам М.Горбачев номига ёзган аризам бўйича МКдан махсус вакиллар - КПСС МКнинг маъмурий бўлиmidан Г.Черемних, партия контроли комитетидан Ю.Богданов ва СССР Бош прокурорининг ўринбосари О.Сорока келишди. Улар мен билан бир муддат суҳбатлашишди ва ҳаммасини тергов ҳал қилиб, суд ҳукм чиқаришини айтишди. Бор-ўғи шу.

18 май. Московцева асабга тегишни давом қилдирди.

- СССР Ички ишлар вазирлигидан Хоразмда қайси раҳбар қачон бўлганди?

- Ёдимда бўлса, ИИМдан Шелековнинг биринчи ўринбосари Попутин борганди. У вилоят ИИБ бошлиғи С.Собировга генерал майор унвони берилиши муносабати билан келганди. У билан бирга Попутиннинг дўсти ЎзМКнинг иккинчи котиби Греков (Улар илгари Москвада бирга ишлаган. Попутин Грековдан олдин МККнинг иккинчи котиби бўлганди). ЎзМКнинг маъмурий бўлими мудири Архангелский ҳамда Ички ишлар вазири Ҳ.Яҳёев борган эди.

26 май. Гдлян ёлғиз ўзи сўроқ қилди. (Иванов ва Каракозов бир муддат кириб, кейин чиқиб кетишди).

- Нима учун Тошҳовузга боргансан? Оила-аъзоларинг нимага боришди?

- Бу ҳақда олдин айтганман. Бошқа қўшадиган гапим йўқ.

- Бойликларинг қани?

- Улар уйда, улар менинг фарзандларим, улардан бошқа бойлигим йўқ.

- Сен жар ёқасидасан, сал туртсаяк тамом, қулайсан!
- Билганларингни қилинглар, сизлар тухмат ва ёлгоннинг усталарисиз.

Ёлгонни ҳақиқатга айлантириш сизларнинг севган ҳунарларингиз. Инсонни хўрлаш ва йўқ қилиш сизларнинг асосий касбингиз ва мақсадингиз, айниқса бизлар, ўзбекларни... (буларни бегуноҳларнинг қони, хўрланганларнинг кўз ёши тутгай).

Сухбат ўта кўнгилсиз бўлди, гўё душманлардек гаплашдик ва ломлим демасдан ажрашдик.

27 май. Иванов. Бугун протокол юритилмади. У мени тинчлантирган бўлди. Кечаги нохуш сухбатни эслатди ва Гдлян билан ҳазиллашиш ёмон оқибатларга олиб келиши мумкинлиги, ҳамма нарса измида эканлигини такрор-такрор айтди.

5, 9, 10 июн кунлари. Иванов яна ёлғиз ўзи мен билан "очияқ" сухбатлашди. Маслаҳатлар берди, судга ҳозирлик кўриш лозимлиги, ортиқча эҳтиросларга эрк бермаслигим, яхшиси уларнинг протоколга ёзганлари ва айтганларининг ҳаммасини бўйнимга олишим лозимлигини уқтирди.

30 июн. Константинович ва Патан. Булар янги терговчилар экан. Мени В.Есин билан юзлаштирди. Мен бундан нафақат ҳайрон қолдим, балки ваҳимага тушдим. У барча тухмат гапларни ҳақиқат деб билиб, қилмаган ишларини бўйнига оларди. Терговчиларнинг ниҳоятда усталик билан ишлаганлари яққол сезилиб турарди.

А.Константинович 7 июлда мени яна терговга чақирди. (Негадир унинг мазаси йуқ эди). Карташъян ва Московцева алдов, қўрқитиш, дўқ-пўписа билан тўлғазган ва имзо қўйдирган барча протоколларни олиб келиб, шу ерда кўздан кечирди. Булар Т. Осетров билан боғлиқ протоколлар эди. Кейин у менга секингина деди: "Бу ҳужжатларнинг барчаси" "бўхтон". (Кейин уни ҳамда Шундинни Гдлян гуруҳидан ҳайдаб юборишди. Бунинг сабаби уларнинг маҳбуслар билан одамга ўхшаб гаплашишлари, ҳақни ноҳақдан ажратишга уринишлари экан.)

9 июл. Гдлян ва Иванов хуш кайфият билан келишди. Уларни бундай кайфиятда олдин кўрмагандим. Ҳайрон қолдим, нима рўй берди? Уларнинг айтиши бўйича, ўғлимни ва хотинимни қамоқдан озод қилишибди. Енгил нафас олдим. Лекин уларнинг хурсандчилиги барибир ҳайратланарли эди.

19 август. Иванов протоколсиз "шунчаки сухбат" ўтказди. У барча эски протоколларни қайтадан ёзиш кераклигини айтди, чунки янгилари видеотасмага ёзилади деди. Яна видеоёзув жараёнида фақат протоколда ёзилганларни такрорлашим, ўзимдан ҳеч нима қўшмаслигим, ҳеч нимани ёддан чиқармаслигим кераклигини эслатди.

20, 21, 22 август. Янги терговчи - Музалевский. У эски

протоколларни қайтадан кўчирди. Орлов ҳақида сўроқ қилди. Хизмат варақаларини қандай расмийлаштирилганлиги билан қизиқди...

25 август. Ўша терговчи. Орлов борасида сўроқ давом этди:

- У сиздан олган нарсаларнинг ҳаммасини айтиб берди.

- Унга мен ҳеч нарса бермаганман, балки мени бошқа биров билан адаштираётгандир?

Қамоққа олинганимга бир йил бўлди. Гўё сўроқларнинг охири йўқ, бошлангани қачонлиги эсдан чиқиб кетгандай. Баъзан ўтириб ўйлайман: бу азоблар тугармикан?

Октябр ойн. Музалевский бир неча собиқ ҳамкасблар билан юзлаштирди, эски протоколларни ҳужжатлаштирди. Қачонлардир С.Собиров менга совға қилган соатни кўрсатди. Уни танидим ва тап олдим. Улар бу соатни уйни тинтув қилганда олган эканлар.

31 октябр. Иванов. У мени Гдлян бошлиқ тергов гуруҳининг янги таркиби билан таништирди. Нақ - 260 терговчи. Бутун бошли армия!

- Бу гуруҳдан бирортасига эътирозингиз борми? Қайси биринсини рад этасиз?

- Йўқ! Қандай инкор қилишим мумкин, терговчилардан бирортасини ҳибсга олингунга қадар танимаган бўлсам ...

6 ноябр. Каракозов ва Иванов. Улар мени эртага бўладиган байрам билан табриклашди. (Бу найранглари тагида нима борлигини англамадим).

Каракозов: - Айтингчи, Камолов билан муносабатларингиз қандай эди? Ш.Рашидов билан ораларингизда ўзаро тушунмовчилик ва гайридўстлик кайфиятлари бўлганми? Қачон ва қандай ҳолатда?

- Орамизда ҳар доим ҳурмат, ишонч ва бир-бировни тез англаш мавжуд эди. Тўғри, баъзан иш оғир пайтларида хизмат юзасидан танбеҳ, талаб қилиш, огоҳлантиришлар бўларди.

Иванов: - Вазиятдан келиб чиқиб, Ички ишлар вазирлигига баҳо берингчи!

- Нима ҳам дейман, ҳаммаси сизларга яхши маълум.

Ўзбекистон ИИМнинг барча генераллари қўлингизда. Собиқ вазир Яҳёев, унинг ўринбосарлари Бегельман, Муҳаммадиев, Қаҳрамонов, Тошкент шаҳри ва барча вилоятлар ИИБ бошлиқлари - жами ўн нафар генерал Чурбанов билан бирга ҳибсда ўтиришган бўлишса. Бунинг устига бир қатор раҳбар-генераллар ўз жонларига қасд қилишгани аён бўлса. Мен қамоқдаги одам нима дейман, буларга яна нима қўшимча қилай, буни очиқда юрган сизлар биласизлар.

25 ноябр. Иванов барча протоколларни келтирди ва имзолашимни буюрди. Тортишиб ўтириш, инкор қилишдан фойда йўқ. Таваккал қилдим, барчасини ҳатто ўқимасдан имзоладим.

30 декабр. Каракозов ва Иванов. Улар мени кириб келаётган 1988 йил ва туғилган куним билан номига табриклаган бўлди. Бошқа савол-жавоб, асабга тегадиган сўз ва ортиқча азоб бўлмади.

... Ҳибсдаги ҳаётимнинг салкам беш юз куни ўтди. Беш юз кун - инсон умрида катта фурсат. Бу даврда дунёга келган чақалоқ тетапоё бўлиб юриши, чучук тил билан гапириши, атрофдагиларни таниши мумкин. У дунёни англашга киришади. Бу гаройиб, ажойиботларга бой, азоб-уқубатларга кон, севинчларга макон дунёни таний бошлайди...

Мени қамоққа олиншим кутилмаганда рўй берди. Аслида кутилмагандамиди? Энди ўзимга шундай савол бераман. Йўқ, унинг аломатлари саксонинчи йиллардаёқ сезила бошлаганди - тузум асл қиёфасини кўрсатишга киришганди. Мени 62 ёшимда қарйлик нафақасига чиқаришди.

...Ёдимда бор. Ўттизинчи йилларнинг охирларида вилоятда ялқ колхозларни тузиб, деҳқонларнинг бошларини бириктирган, янгиликнинг бор машаққатини тортган кишиларни - раҳбарлар, раисларни оммавий равишда қамоққа олишган. "Троцкийчи" тамғаси остида қамоққа олиниб, бедарак кетганларнинг сонини айтиш қийин. Ҳатто исми шарифини ёзишни, Троцкий у ёқда турсин Ленин кимлигини билмайдиган камбағал раиснинг бор-йўқ айби раҳбар бўлганлиги эди. Бечораларнинг барчаси нима учун қамалгани, отилганини билмасдан, англамасдан кетишди. Улар Беговот чўлида саф тортишиб, ҳукмини эшитаётганларида, НКВД ходимлари бешотарлар билан пешоналарини нишонга олишаётганда нималарни ўйлашди экан? Сўнгги дақиқаларда тузумга лаънат ўқишгандир, бахти қаро тузум жонларига завол бўлаётгани, болалари етим қолаётгани учун энг катта даҳоларни қаргашгандир...

Улар судсиз, терговсиз, ҳукмсиз отилишди. Бунақаси жаҳон тажрибасида бўлмаган. "Учлик" беш дақиқада инсон тақдирини ҳал қилиб, ўлим жазоси берарди... буни ҳатто ўрта асрлар тарихида ҳам учратиш қийин.

Қонунсизлик - шўро тузумининг асосий қонуни эди.

1986 йилнинг 25 августи куни мени тўсатдан қамоққа олишган пайтида депутат сифатида даҳлсизлигим ким, қачон, қандай усулда бекор қилинганини билмасдим. Менга Бутурлин шу ҳақдаги вилоят ижроқўмининг қарорини кўрсатганди. Кейинчалик суд жарёнида мазкур қарорнинг қонунсизлик натижаси эканини билдим. Унинг тарихи бундай: 1986 йилнинг 22 августи куни республика прокурори Бутурлин Гдлян ва Иванов Урганчга келиб, мени жиний жавобгарликка тортиш учун рухсат сўраб ёзган хатини вилоят ижроқўмига тайёрланган фармойиш лойиҳасига қўшиб юборади. Худди шу қоғозлар асосида 25 августда 272/16-64-рақамли оближроқўм қарори пайдо бўлади. Қарорга "гўё мен 1968-85 йилларда обқўмнинг биринчи котиби бўлиб ишлаш жараёнида ўз лавозимимдан фойдаланиб, ғаразли мақсадларда мунтазам тарзда пора олиб келган эмишман". "Республика прокурори М. Худойберганов томонидан содир қилинган жиний ҳаракатларни

исботланган деб билиб, уни жиний жавобгарликка тортиш учун рухсат беришни сўрайди". Аслида Республика прокурорининг қўлида Гдланинг қуруқ сўздан бошқа ҳеч қандай асосли ҳужжат бўлмаган.

"Област ижроия қўмитаси "СССР халқ депутатлари статуси тўғрисида"ги қонуннинг 34-моддасига асосланиб, қарор қилади:

Депутат Худойберганов Мадийрни жиний жавобгарликка тортишга рухсат берилсин. (Менинг билан бу ҳақда гапиришган, бирор фактни кўрсатган, сўраган, бу воқеанинг сабабини айтган одам йўқ эди.)

"Қарор"га ижроқўм раиси Р.Худойберганова, котиби Р.Ёқубов ва ижроқўм аъзолари: Костаков, Қаландаров, Пустовойт, Лесних ва Худойберганов имзо қўйишган". Тўғриси, уларга имзо қўйдиришган...

Энди яна бир ҳужжатни кўздан кечирайлик: "Судда раислик қилувчи РСФСР Олий суди аъзоси Ю.Говоровга.

Хоразм вилоят ижроқўми шунини маълум қиладики, ижроқўмнинг 1986 йил 25 августдаги 272/16-64-рақамли "Депутат Худойберганов М.ни жиний жавобгарликка тортишга рухсат бериш ҳақидаги" қарорини ижроқўм раиси Р.Худойберганова, котиби Р. Ёқубов, ижроқўм аъзолари: Костаков Б., Қаландаров А., Пустовойт В., Худойберганов Р., Лесних В лар томонидан сўраш йўли билан имзолатилган. Ижроқўм аъзоларининг сонини ўн уч нафар. Бунда ижроқўмнинг йиғилиши ўтказилмаган.

Оближроқўм котиби Э.ЗОҲИДОВ

У/16-207. 1990 йил, 6 март".

Мана, сизга "адолатли" тузум.

Эндиликда саргайган ҳужжатлар бўлган воқеани тўлиқ акс эттира олмайди. Гўё Республика прокурори фармойиш юборган, уни тегишли ташкилотда ўқиб чиқишган, вазият шошиличилиги учун йиғилиш чақирмасдан ижроқўм аъзоларига имзо қўйдиришган...

Хўш, бундай "шошилич" иш юритиш шартми? Мен қариллик нафақасидаги одам бўлсам. Бировни ўлдирмаган, банк ёки бошқа давлат муассасасига талончилик уюштирмаган бўлсам, кекса одамни бундай "тезкор" қамоққа олиш, қонушни бузиш керакми?.. Беҳуда мулоҳазага бораёلمиз, аслида Гдлян учун қонуннинг ўзи йўқ эди. Унинг айтгани - қонун, бажаргани қонун! Тамом - вассалом.

Менинг "1968-1985 йилларда хизмат вазирамни сунистеъмол қилиб, мунтазам равишда пора олганлигим" фактини ҳам Гдлян ва Иванов муқаддам қамоққа олишганлардан "ундириб олган". "Тўғри кўрсатма" беришган танниш-нотаниш кишиларнинг ҳеч бирини айбламайман. Чунки "тўғри кўрсатма" бериш воқеаси барчаси бошимдан ўтди. Гдлян, Иванов, Карташьян кабилар неча кунлаб тинимсиз сўқиб, ҳақоратлаб, асабга тегиб, ҳўрлаб, ёлғонни айтишга мажбур қилишди. Бош торган пайтимда ўғлимни, хотинимни ҳам қамоққа олишди, энди уларни қиннаш, отага, эрга қарши кўрсатма беришга мажбурлаш бошланди...

Ҳар бир фуқаро ўз қилмиши учун ўзи, ёлғиз ўзи жавоб беради. Бу ҳатто энг "қолоқ" бўлган давлатларнинг қонунарида белгилаб қўйилган. Ота учун болани, эр учун хотинини жазолаш бирор жойда бормикан?.. Бу фашистларнинг жазо усули.

Мендан кейин сал ўтмай хотиним ва ўғлимни ҳам қамашди. Шунгача, терговчиларнинг мислсиз азобларига дош бериб, уларнинг тухмат, бўҳтонларини инкор қилиб, ҳеч бировга қарши кўрсатма бермай келаётгандим. Лекин ўғлим, энг аянчлиси кекса, ожиза хотинимнинг қамалиши менинг иродамини букди, фашист терговчилар қаршисида тиз чўктирди...

...1937 йилда Бухарин ва Зиновьев устидан бўлиб ўтган суд жараёнида қатнашган гувоҳлар бир қизиқ фактни кузатишган. Дастлабки суд куни Бухарин ҳам, Зиновьев ҳам "Кировни ўлдиргани, СССРнинг бошқа раҳбарларига қарши суиқасд ҳозирлаётганликларини рад этишган, буларнинг ҳаммаси тухмат, бўҳтонлигини дадил айтишган". Умри қамоқларда кечган, ҳаётнинг кўп қийинчиликларини кўрган бу икки инқилобчининг иродасига тан бериш керак. Лекин... икки кундан сўнг давом қилган суд мажлисида кечаги "мард инқилобчилар" ҳеч кутилмаганда "Кировни ўлдиришгани, Сталин, Будённий, Ворошилов ва бошқаларга қарши фитна тайёрлашаётганини" айтиб, кечирим сўрашган.

Суд мажлисида қатнашган мухбирларнинг айримлари судланувчилар шу икки кунда айнан ўхшаш бўлган бошқа кишиларга алмаштирилмаганмикан, деган тахминга боришади. Кўпчилиги эса, Бухарин ва Зиновьев, Каменевнинг "синиши"ни НКВД ертўлаларида уларга берилган мислсиз қийноқларнинг натижаси дейишади. Иккинчи тахмин тўғри.

Гдлян ва Иванов "кўрсатма олиш", "жиноятни бўйнига қўйиш" борасида ўттизинчи йиллардаги салафлари - НКВД терговчиларидан қолишмасдилар, кўпгина соҳаларда ҳатто улардан илгарилаб кетишганди. Уларнинг измида бўлган барча "бўйсиндирув" аппарати ўзларига ўхшаган шафқатсиз, иймонсиз, ҳар қандай қонунни тепкилаб, одамийликка тупурувчи кимсалар билан тўлдирилганди. уларнинг миллатлари турлича бўлсада-феълларида ниҳоятда ўхшашлик мавжуд эди.

Шантаж қилиш, қўрқитиш, сен учун болаларингга азоб бериш, уларни қамаш, суткалаб овқатсиз, тик оёқда турғизиш, уриш... ҳушдан кетадиган укол қилиш уларнинг одатдаги тергов усули. Эслаб кўринг, ҳали қамалмаган Б.Ельцинни ўзининг уйида "даволаб", кейин МККнинг Пленумига олиб келинганини, унинг мазмунсиз нутқини... Кашанда маҳбусларга янада қийин кечарди. Эрта тонгдан қора ҳуфтонгача тергов беришга маҳкум. Бунда унга чекишга рухсат қилинмайди, рўпарасидаги

ёвузлар эса тинмай чекадилар, сигарет тутунини унга пуркашади... Асаблари тамом бўлган, кашандалик ҳумори адо қилаёзган банда ёлгон протоколни имзолашдан бошқасига ярамайди. Унда у эркин нафас олиши, бир дона сигарет чекиши мумкин.

Гдлян, Иванов кашф қилган "тергов практикаси" - чин маънода ёруғ дунёдаги жаҳаннам эдики, бу дўзах балосига учраган кишиларнинг иродаси букилди, гурури синди ва улар барча айбларни бўйнига оладиган "ювош", "тартибли" маҳбусларга айланиб қоладилар...

Мен уруш кўрган одамман. Жангтоҳларда ўлим тўсатдан келиши мумкин. Ёки жангга отланаркансан, омон қайтаманми-йўқми деган ваҳима, албатта, ҳар бир тирик жоннинг хаёлидан ўтади. Лекин бирор марта ҳам ўлимдан қўрқмаганман. Ёш эдим, бўз йигит эдим. Ўлсам ортимда йиғлаб қоладиган фарзандларим йўқ эди...

Қамоқда эса бошқачароқ кечди. Мен ўз тақдиримдан, бошимга тушган бу ташвиш ва азоблардан қўрқмадим. Яшириб нима қилдим, хўрликлардан кўра ўлимга ҳам рози бўлган пайтларим бўлди. Аммо мен яшашга мажбур эдим. Оиламнинг, бегуноҳ хотинимнинг, фарзандларимнинг, яқинларимнинг, вилоят раҳбарларининг, ўзим тарбиялаб етиштирган шогирдларимнинг беҳуда азоб чекмасликлари учун ҳар қандай қийинчиликларга, хўрликларга чидашга тайёр эдим. Партиянинг, марказнинг топшириқларини қулоқ қоқмай бажарган мен эдим. Бунинг учун бошқалар жабрланмаслиги керак эди. Мен ўзимни эмас, уларнинг ҳаётини сақлаб қолишим зарур эди. Кўпгина ҳолатларда терговчиларнинг бўҳтонларини рост дейишимга, қилмаган ишларимни қилдим деб елкамга олишим, улар олдида "синишим"га оялам, яқинларим, шогирдларимнинг тақдирини ўйлаганим сабабчи бўлди. Агар қилмаган айбларни қилдим десам, уларни тинч кўяди, мен кекса одамга бу жаҳаннам азоблари ҳеч нарса эмас, деб ўйладим. Афсуски, мустамлака жаллодларининг ниятлари бошқа эди. Бизнинг айбсиз айбдорлигимиз ҳам оилаларимизни, яқинларимизни, бошқаларни ноҳақ жазолардан асраб қололмади. Ўлимга маҳкум бўлган бу жамият ўзига хизмат қилганларни ҳам жазолашдан тийилиб туролмади.

П Б О Б. ЎЗИМНИ ТАНИМАЙ ҚОЛДИМ...

...Қамоқдаги беш юз кун! Унинг уч юздан зиёд кунини сўроқ бериш билан ўтказдим. "Сўроқ бериш" баъзида икки-уч соатдан ўн-ўн беш соатгача давом қиларди. Демак, ана шу даврда уч минг соатга яқин сўроқ беришимга, одамийлик қиёфасини йўқотган терговчилар қаршисида хўрланишга мажбур бўлдим.

...И. Усмонхўжаевни ҳибсга олгач, уни Гдлян ҳузурига келтиришади. Шунда Гдлян унга: "Эсингиздами, бир неча марта сизнинг иш кабинетингизда бўлгандим. Ўша пайтда хаёлимга бир ўй келганди: "Бу одам ҳозир бутун бир республика тақдирини ҳал қиляпти, қаерга қўл узатса етади. Хўш, шундай зот қамоқда ўзини қандай тутаркан?", деб ўйлагандим дейди.

Хўрлик, камситиш, масҳаралаш, инсон устидан қулиш бундан ортиқ бўлмаса керак!

Вилоят ички ишлар бошқармаси бошлиқларидан бирини, кекса генерални Гдлян ўз сўзига юрмагач, ашаддий қотиллар ўтирган камерага ташлашни буюради. Ўзларини погонли кишилардан азоб чекаётганлар деб биладиган жиноятчилар уни истаганча азоблашади, хўрлашади, хатто эркаклик ғурурига тегишгача бориб етишади?!

"Инсон разиллиги билмас чегара", деганида шоир мутлақ ҳақ эди!

"Майли, сен жим тур, ўз бошингни асра! Бизни бу қизиқтирмайди, биз бу билан қаноатланмаймиз, керак бўлса бутун оила аъзоларингни турмага тикамиз. Ана шунда сенинг лол тилинг бийрон бўлишини кўрамиз. Керак бўлса, биз сени шундай "ишлаймизки", туққан онангга қарши кўрсатма беришга жон-жон деб рози бўласан!

1987 йилда Россия вилоятларидан бирида рўй берган воқеа ҳеч хаёлимдан кўтарилмайди. Бир йигит дўстликига меҳмон бўлиб келади. Икки-уч кунлик меҳмондорчиликдан кейин меҳмон йигит дўстининг онасини ўлдириб, бир-икки сўм ўлимлик учун йиққан пулини олиб кетади. Қонун ҳимоячилари эса онани унинг ўгли ўлдирди, деб гумон қилиб қамайдилар. Йигитнинг ўз онасини ўлдирмаганлиги ҳақидаги ҳақ гаплари инобатга олинмайди. У терговчиларнинг "ишлов"ларидан кейин "ҳақиқий қотил" сифатида ўлим жазосига ҳукм қилинади. Ҳукм ижро қилинади. Ҳақиқий қотил виждон азобига чидай олмасдан келиб ўзи иқрор бўлади. Лекин қонун ҳимоячилари айблари фош бўлиб қолишидан қўрқиб ҳақиқий қотилни ҳам ўлдириб юборишади...

Мана, адолатли совет жамиятининг терговчиси, коммунист-хуқуқшуноснинг ҳақиқий қиёфаси !

Ҳибсга олинган райқўм котиби М.Ваисовнинг турмуш ўртоғи Пошшо Ваисовани ҳам қамоққа олишади. У кўп болали аёл, қаҳрамон она эди. Қамоқда унинг сочларини олишади ва шу ҳолда видеотасмага тушириб, эрига мурожаатини эшиттиришади. Бундай пайтда ҳар қандай иродали бўлмасин, маҳбус исталган қоғозга имзо қўйиши мумкин. Унинг ўй-фикрини ёлғиз истак чулғаб олади: "Айтганларига кўнай, оиламни тинч қўйишса бўлгани. Бошга тушганини кўз кўрар, беш-ўн йил беришар, ажалим етмаса озодликка чиқарман. Ажалим етса - Оллоҳ омонатини қаерда олса ҳақ! Ҳеч бўлмаганда болаларим тинч бўлади. Улар мен туфайли қамоқ азобларини, хўрликларини тортишмайди-ку!"

Олдинига кўпдан-кўп айбловларни бўйинга қўйиш, кимга бердинг, кимдан олдинг қабиладаги бўҳтонларни ҳужжатлаштириш билан машғул бўлган, бу йўлда энг разил усулларини қўллаган гдиянчилар вақт келиб, ана шу жабрдийдаларни, "бир-бирига бўҳтон қилган сафдошларни" ўзаро юзлаштириш ва "фактларни тасдиқлаб олиш" билан шуғулланишади. Юзлаштириш жараёни ҳам юзсизларча ўтказилади. Бирови "пора берган", бирови "пора олган". Улар энди ўз тиллари билан ўша фактни яна бир карра тасдиқлашлари керак. Ҳар икки "айбдор" ортиқча гапирмайдилар. Саволни улар берадилар, "айбдорлар" улар айтган сўзларни тўтиқушдек такрорлаши керак. Бундай пайтда ёлғонни айтиб, қаршингда турган кишининг кўзларига тик боқишга уяласан. Уят ҳисси ўлимдан оғир. Уят, ҳатто, ўлим қаршисида ҳам одамни тарк этмайди.

Ўзаро юзлаштиришган пайтда менга қарши кўрсатма берган собиқ дўстларим, сафдошларим, қўл остимда узоқ йиллар ишлаб, бирга юрган юртдошларимнинг аҳволини тушунардим. Уларни бу ерга ўз ихтиёрлари етаклаб келмаган, изми ўзларида эмас. Терговчилар айтган, талаб қилган факт-рақамни қайд қилиш ва шу билан ўз боши, оиласи тинчини таъминлашдан бошқа илинжлари йўқ. Акс ҳолда тергов қайта бошланади, ашаддий жиноятчилар ётган камерага тиқишади, у ерда кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ёвузликларни, хўрланишларни бошдан кечиради, туғилганига минг карра пушаймонлар ейди!

Булар ҳаммаси бошимдан ўтган, демак, менга қарши кўрсатма берган сафдошимларимнинг кўпчилигини мутлақо айблаш ниятим йўқ. Уларнинг аҳволини яхши тушунардим.

...Ежовнинг каллакесар югурдаклари маршал Тухачевскийни қандай синдиришганини биласизми? Жасур саркарда, не-не ўлимларга юзма-юз келиб, бир туки қимир этмаган одам қийноқларга дош беролмасдан ақлдан озар даражага боради. Иттифоқнинг биринчи маршали терговчи - мишққи лейтенант қаршисида тиз чўкиб, кўз ёш тўкиб, тегмасликни, урмасликни, қийнамасликни илтимос қилади:

Сизлар айтган ҳамма нарсага кўнаман. Ёзган қоғозларингга қўл қўяман! Сталинни ўлдириб, давлатни қўлга олишга уринганим рост! Рост!"

Кейинчалик ҳаммаси ошкор бўлди...

Гдлян ва Ежов, Гдлян ва Берия ўртасида ўхшашлик борми? Бор. Ҳаммаси тузумнинг жазо отрядлари қўмондонлари. Улар учун қонун, инсонийлик ёт, бир чақа. Тепанинг топширигини бажариш, "халқ душманлари"ни иложи боришча кўпроқ топиб, доҳийларга яхши кўриниш, мансаб пилапояларидан тезкор ўсиш - мана, уларнинг бор мақсади, орзулари.

Гдлян "Мен партиянинг топширигини бажаряпман" деб такрорлашни яхши кўрарди. Шу бир жумла билан у ўз қиёфасини фош этарди. Прокурорнинг қонунни эмас, қандайдир бир гуруҳ манфаатини ҳимоя қилиши, партия топширигини ҳар қандай қонундан устун қўйиши... қайси адолат мезонларига сиғади? Биз қандай жамиятда яшадик? Биз нимага, кимларга ишониб яшадик? Ким учун қон, кимлар учун тер тўқдик?..

"Мен истаган даражадаги раҳбарни бу ерга келтиришим мумкин. Агар хоҳласам, эртага Горбачев ҳам шу ерда, менга сўроқ бераётган бўлади". Бу ҳам Гдлявнинг сўзлари. Мақтаниб айтадиган сўзлари. Унга ҳеч иккиланмай ишониш мумкин. Чунки жазо отряди қўлида, уни тергайдиганининг ўзи йўқ, қонун саробга айланган. Республика раҳбарларидан бир-иккитасини беш-ўн кун "яхшилаб ишласа" тамом - қарабсизки, бечора қачондир Горбачевга фалон сўм берганман деган кўрсатмани "ихтиёрий равишда" бериб турибди.

Қамоқдаги беш юз кундан олган дастлабки сабоқларим шулар. Жаҳаннам уясидан олган тажрибам шу.

Ҳали олдинда кўп синовлар, азоблар турганди. Вақти келиб, ҳатто ўзимнинг кимлигимни ҳам унутиш даражасига бориб етдим...

"Кундаликлар"ни варақлашни давом этамиз:

1988 йилнинг 1 январи. Янги йил. Қамоқда иккинчи марта янги йилни кутиб олаяпман. 607-камера. Ҳибсхонада уч кишимиз. Мен, Геннадий (у Л.Брежневнинг котиби бўлиб ўн уч йил ишлаган) ва Борис Гольдман. Бровин билан янги йилни қамоққа хос кутиб олдик. Бизнинг "тансоқчимиз" бўлиш Борис эса ўрнида ётганича бизнинг суҳбатимизни тингламоқда.

Геннадий содда, зиёли одам, яхши суҳбатдош, кўпни кўрган маданиятли киши. Борис эса артист, айёр тулки, 2-3 марта қамалган, гирт саводсиз одам. Бровин билан 601-камерада ҳам бирга бўлдик. Умуман олганда, 1987 йилнинг 5 августидан буён биргамиз. Тез тил топишдик, дўстлашдик, маслаҳатлашардик, бир-бировга кўнгли берардик. Икковимизга ҳам бу суҳбатлар енгиллик бағишларди. Чунки аввал ишимиз яқин эди. Кўпчиликни билардик. Энди эса тақдиримиз ҳам бир эди.

Бровиндан олдинги хонадошларямдан худо асрасин! Қўпол, ёвуз, айёр, тентакфёъл, сал нарсадан жанжал чиқаришга тайёр кимсалар эдилар. Бир оғиз сўзингдан хато излайдиган, буюминг ётган ерни маъқул топмай, муштлашиш учун устингга бостириб келадиган ашаддий жиноятчилар ёки айғоқчилар эдилар улар. Уларнинг аксарини Гдлян зоналардан танлаб келтирар, қўл остидагиларни "тилга киритиш"да унумли фойдаланарди. Баъзида ана шу Гдлян "ёрдамчи"лари томонидан калтакланган, бирор жойи синиб, лат еган маъбусни "эҳтиётсизлик натижасида нарандан йиқилган" деб тиббий хулоса чиқариб қўя қолишарди...

"Тилга кирмаган" қайсар бир райқўм котибини ана шундай ашаддий жиноятчилар ётган хонага киритишади. Улар бечора маъбусни ўраб олишади, қийшоққа солишади, бўғзига пичоқ тирашади. (Кўпинча Гдлян кузатувчиларининг сергак нигоҳлари уларнинг ёнидаги пичоқ ва бошқа совуқ қуролларни "топиша олмагани" сабабини билса бўлади). Қўрқинчдан ўзини йўқотаёзган собиқ котибга жиноятчиларнинг шефи бўладиган гапни айтди: "Бизга сени шу тунда ўлдириш топширилган. Ўзини ўзи осди, деб ҳужжат тўғирлашмоқчи. Ана қўлбола дор ҳам тайёр. Лекин бошқа шартимиз бор: ҳозир кўзингни боғлаб, иккинчи қаватдаги нарандан пастга бошинг билан шўнғийсан. Омон қолсанг, жонинг ўзингга садақа". Ҳеч бўлмаганда омон қоларман, қўл-оёғим синса тузалар, деган фикрга келган собиқ котиб уларнинг шартини бажаради ва тасодифан омадли сакраб, елкаси озроқ лат ейди. Бу қийноқнинг тамом дегани эмасди. Энди каллакесар охириги шартини қўяди: "Бу бошланиши, сенга дўстона маслаҳатим бор: яхшиси эртага бу камерага келмасликнинг йўлини қил, терговчи айтган шартларга кўн! Акс ҳолда биз икки марта жонингни сенга қайтариб бермаймиз, дор ҳар доим тайёр!"

Райқўм котиби эртаси куни ўзи илтимос қилиб, терговчи ҳузурига боради ва "ҳақиқий кўрсатма" беришга розилик билдиради...

Қамоқдаги "роҳатбахш кунлар" ана шундай эди.

Кунлар, ойлар жуда секин ўтмоқда, ҳаёт эса ўз йўлида давом этарди.

Бирор дақиқа бўш вақт топсам, терговчилар "вақтинча мени унутишса" ўқиш билан машғул бўламан. Бизга анча кечикиб келтириладиган газетани бир неча марта ҳарфма-ҳарф ўқиб чиқаман, қўлимга тушган китоб ёд бўлиб кетса-да ўқийвераман. Баъзида маъмурият рухсат берса, радио тинглашимиз мумкин. Бу энди-ҳақиқий жаннат. Ҳеч бўлмаганда ёруғ оламда содир бўлаётган воқеаларни эшитиш, ўзингнинг ҳалияна ҳаёт эканлигингни ҳис қилиш қандай яхши.

Баъзида бизни ана шу "лаzzат"дан ҳам маҳрум қилишади, ҳафталаб газета келтиришмайди, радио узиб қўйилади. Шунда бир-бирингга қараб, одамни ютиб юборадиган қоронғи камеранинг захрини суҳбат билан олишга уринасан.

Қамоқда бўлсангда, ёруғ оламдаги ўтган кунларингни хотирлаш қандай яхши кайфият бағишлайди.

20 январ. Янги йилда илк бора тергов. Иванов чақиртирди.

- Бизга бирор саволингиз борми?

- Йўқ!

- Илтимос ёки раддиянгиз ...

- Ҳеч қандай ...

Шу билан ҳаммаси тугади.

Қаршингдаги ёвуз бўридан нима сўраш мумкин? Нима илтимос қилиш мумкин? Булар одамми?!

23 феврал. Патан деган терговчи.

Н.Худойбердиев ҳақидаги протоколга аниқлик киритиш учун сўроқ бўлди.

- Бирорта саволингиз борми?

- Йўқ!

24 март. Иванов. Т.Умаров билан боғлиқ протоколларни имзоладим.

25 март. Иванов. Тошкентдаги ўғлимнинг квартираси масаласи ҳақида сўз борди.

27 март. Иванов. Яна Умаров хусусида сўроқ бўлди.

28 март. Иванов. Умаровнинг Усмонхўжаев ҳақидаги кўрсатмаси билан қизиқди.

7 апрел. Иванов ва Московцева.

Мени Умаров билан юзлаштиришди. У кўп нарсаларни гапирди. Менга ва Усмонхўжаевга қарши кўрсатмалар берди. 75 яшар, кекса, касалванд кишининг ҳолатини тушуниш мумкин. Унинг айтганларини маъқуллашдан бошқа чорам қолмади. Муқаддам ўз кўрсатмаларидан қайтгани учун уни иккинчи марта қамоққа олишганди... Мен ҳам ўзимнинг аҳволимни қийинлаштиришни истамадим...

26 апрел. З.Старкова. Кейинроқ Иванов пайдо бўлди.

1977 йилга тааллуқли К.Авазов билан боғлиқ протоколлар кўриб чиқилди.

28 апрел. З.Старкова.

Хўжалик раиси Р.Жуманиёзовнинг 1981-82 йилларга тааллуқли протоколени ойдинлаштириш юзасидан сўроқлар бўлиб ўтди.

2 май. Ниҳоят, Бровин билан бир соатлик сайрга чиқаришди.

Озодлик - ҳар нарсадан лаззатлироқдир!

6 май. Иванов. Ғалаба кунин билан табриклаган бўлди, протоколсиз суҳбат ўтказди. Мақсадини тушунолмадим.

18 май. Старкова ва Вафин.

Бугун хотиним ҳамда қизим Санобар билан кўришишга рухсат беришди.

19, 20, 21, 22 май кунлари. Яна Старкова.

Т.Искандаров, И.Бекчанов, С.Қаландаров - колхоз раислари ҳақида сўроқлар бўлди. Институт ректори Р. Жуманиёзов билан муносабатларимга қизиқди.

27 май. Ревеко - Гдляннинг ишончли терговчиси. Гдлян, Иванов йўқ пайтида у гуруҳ бошлиғи бўларди. У мени Гдляннинг янги тергов гуруҳи аъзолари билан таништирди. Жами 267 киши. Ҳар сафар рўйхатда янги кишилар пайдо бўлади. Гдлян ва Ивановнинг сўзига юрмайдиган терговчилар ишдан четлаштирилиб, улар ўрнига "тартибли", "одобли" терговчилар топилади.

Умуман, Гдляннинг тергов гуруҳи карвонсаройга ўхшаб қолди. Шунинг ўзиёқ унинг фаолияти нотўғри эканлигини, иш усули кўпчилиққа ёқмаётганини кўрсатмайдими? Қалбида инсонийликдан бир мисқол қолган одам бу ёвузлар қўли остида бир дақиқа бўлса-да, ишлашни ўзига эп кўрмайди...

20, 21, 22, 23 ва 29 июн. Старкова бу кунлари З.Тожимов, Р.Қуриёзов, М.Тожимов, Н.Ким, М.Жуманазаров, Е.Айтмуротов, С.Ким, С.Мадаминнов, Э.Йўлдошев, Н.Худойбердиев, Т.Умаров ҳақида тергов олиб борди.

Бошингда қилич ўйнаб турса, фарзандларингнинг жовдираган кўзлари ёдингга тушса, бор гапни ҳам айтасан, йўқ гапни ҳам...

15 июл. Иванов. Мени тагин тергов гуруҳининг янги таркиби билан таништирди. 290 киши. Бунчалик тез ўзгарипмаса.

21 июл. Старкова.

Менинг ва хотинимнинг пенсияси билан қизиқди.

25 июл. Старкова. 1982 йилги Тошқовуз сафари,

Ш.Рашидов билан 1983 йилги учрашув (вафоти арафасидаги сўнги сафари).

Смирновнинг Москвадан Тошқовузга келгани, у ердан мен уни Урганча келтирганним ҳақида гап борди.

26 июл. Старкова. Ўғлим Ҳамдамнинг машинаси ҳақида сўради. Ўғлим кўп йиллардан буён давлат хизматида бўлса, машина олишга ҳаққи борми-йўқми? Умуман, давлатда енгил машиналар сотиш учун бўлмаса, ким учун бу миқдорда ишлаб чиқарилмоқда?...

27 июл. Старкова келди ва муддати тугагани, хайрлашиш учун кирганини айтди. Бошқа ҳеч нима демади. Кейинчалик билдимки, бутун иш кабинетида Московцеванинг юраги оғриб, ҳушидан кетиб қолган, Старкова эса дўхтир излаб анча овора бўлган.

Московцева илон эди. Старкова эса заҳарли илон эди!

15 август. Иванов.

- Айтганларингизга ўзгартиришлар киритасизми?

Норози ўришларингиз борми?

- Йўқ. (Бу синов эди).

Бўридан мурувват кутиш ёки сўздан қайтиш... тагин барча азобларни бошдан кечирмоқ деганидир...

6 сентябр. Пантелеева ва Жестков.

Улар республика Министрлар Совети чиқарган ва Бош вазир ўринбосари Осетров имзолаган барча қарор ва кўрсатмаларни келтиришди. Мен уларни ўқиб танишиш ва уларнинг саволларига жавоб беришдан бош тортдим.

8 сентябр. Иванов.

- Ўзгартиришингиз борми?
- Йўқ! (Бу такрорий синов эди!)

14 сентябр. Ревеко.

- Қўшқўпир районидаги Жданов номли колхоз раиси Комил Худойбергановни яхши биласизми?
- Йўқ, у янги сайланган раислардан.
- Мен ҳам шундай деб ўйлагандим, у негадир сиз ҳақда ёлгон гапиряпти.

21 сентябр. Старкова. Қ.Раҳмонов ҳақидаги протокол.

22 сентябр. Старкова ва Ивко.

М.Вайсов билан юзлаштириш.

Юзлаштириш тамом бўлиб, Вайсовни олиб кетишгач, хонага "тўсатдан" Гдлян ва Иванов кириб келишди. Кайфиятлари яхши, кулиб сўзлашишарди. Улар мени табриклашди ва қучоқлашди... (Нега бундай хушомад?)

Гдлян ҳақ гапни айтганим учун мени мақтади, менга туҳмат қилаётгани учун Вайсовни сўқди ва "у ўзини нотўғри тутяпти, ўзига оғир бўлади", деди. (Уларнинг бугунги ҳаракатларига тушунмадим.)

- Нима учун вилоятдаги ҳамма одамлар, айниқса, раҳбарлар Хива районининг собиқ биринчи котиби Қадам Раҳмонов ҳақда ёмон фикрдалар? - деб сўради Гдлян.

- Билмайман, бошқалардан сўранг. Унинг билан орамизда низо ўтмаган.

- Ш.Рашидов нега уни ёмон кўрарди?

- Билмайман.

... Бундан ўн беш йил муқаддам жинойи ҳаракатлари учун қамалган ва ҳозирда ҳам қамоқ муддатини ўтаётган Қ.Раҳмонов уларга нимага керак бўлиб қолди? (кейин билсам у Гдлянга ёрдам бергани учун қамоқдан озод қилинган экан).

30 сентябр. Иванов.

У мени тергов гуруҳининг янги таркиби билан таништирди ва СССР Бош прокурорининг ўринбосари Васильев билан бўладиган суҳбат олдида оғоҳлантирди! "Ўзингизни оқламанг, ҳаммасини ихтиёрий бўйнимга олганман" дег ва ҳоказолар.

(Одинлар Гдлян гуруҳи фаолиятини Бош прокурор ўринбосари Сорока назорат қиларди. Унинг ишга муносабати ва назаридан қониқмаган, тўғриси ташвишланган Гдлян ҳамма жойга етадиган қўлини ишга солиб, Сорокони эгаллаб турган лавозимидан четлаштиришга муваффақ бўлганди).

3 октябр. Васильев, Иванов.

Ўзимнинг соғлигим, руҳий аҳволимни айтдим, барча кўрсатмаларни қўрқув ва куч билан берганлигимни, имзолаган протоколларни рад қилишимни айдим. Ўзимни айбдор деб билмаслигимни эслатдим.

Васильев жим тинглади. Иванов барча савол-жавобларни ёзиб борди, лекин охирида протоколни расмийлаштирмади.

11 октябр. Иванов 3 октябрда Васильев билан бўлиб ўтган савол-жавоб протоколани келтирди. Унда мен Васильевга айтган сўзлар йўқ эди. Иванов протоколни ўзига мослаб тўлдирган экан... Мен тушундим...

Яна тергов гуруҳининг янги таркиби билан таништирди. Сўнгида огоҳлантирди: "Тезда ўз юртингга борасан. Старкова нима қилиш кераклигини яхши билади, унинг айтганини қил, қайсарлик қилма. Акс ҳолда биз яна онла аъзоларингизни қамоққа олишга мажбур бўламиз..."

18 октябр. Эрталаб уч аскар - кузагуччи билан қўлимга кишан солинган ҳолатда Домодедово аэропортига олиб боришди ва у ерда "Москва-Нукус" йўналишида учадиган самолётга чиқаришди. Кечқурун Нукуста кўндик. Аэропортда мени Старкова "кутиб олди". Ёнида яна бир терговчи - Кравченко ҳам бор. Аэропортдан машинада Тошқовузга жўнадик. Шу ерда мени қамоқхонага топширишди ва 2-хонага жойлаштиришди. Хонада Тельман шаҳрилик ҳайдовчи, ёш йигит, маҳбус Сафаргелди Бобоев бор эди.

19 октябр. Старкова изоляторда сўроқ қилди.

Бугун у янги протоколларни (Қ.Раҳмонов, А.Сафаров, Ю.Эгамберганов, К.Саъдуллаев, И.Бекжонов, Т.Жумабоев, М.Шарипов билан боғлиқ) имзолашга мажбур қилди. Айтдим, нега имзолашим керак, ахир бу одамларнинг қўпчилигини мутлақо танимасам, умримда кўрмаган бўлсам. У эса булар бошқа бир муҳим протокол, вилоят давлат хавфсизлик қўмитаси раиси Ш.Қуббиевга даҳлдорлигини эслатди.

Икковимиз сўкишиб қолдик. Сўроққа жавоб бериш ва протоколларни имзолашдан бош тортдим. "Агарда имзоламасангиз, мен Москвага хабар қилишга мажбур бўлман, унда Москвага қайтасиз, тагин қайтадан "сизни ишлашади" ва гувоҳлар билан юзлаштиришга тайёрлашади", - деди у. Гап хоразмлик гувоҳлар ҳақида кетаётганди.

Эрталабгача ўйлаб кўриш учун муддат берди ва хайрлашмасдан чиқиб кетди. Нима қилишим керак? Ўйлаб ўйимнинг тагига етолмайман. Ҳаммаси чалкашиб кетган. Нажотнинг "йилт" этган учқуни ҳам кўринмайди...

20 октябр. Старкова.

- Янгликни эшитдингизми?

- Йўқ.

- Усмонхўжаев, Салимов, бир неча обқўм секретарлари қамалди.

Узоқ вақт жим ўтирдик. Баҳслашиш бефойда, ҳолим ҳам қолмаган. Улар атайин "ишни" чўзишмоқда, мен эса ҳаммаси тезроқ туташи, бу азоблардан қутилишни истаيمان.

У тавсия қилган барча протоколларни имзоладим. Кейин гувоҳлар билан юзлаштиришни тезлаштириш тўғрисида илтимос қилдим.

21 октябр. Эрта билан шаҳар ички ишлар бўлимининг тергов қисмига келтиришди. Бу ерда терговчилар - Старкова, Қурбонов, Бондаренко, Кравчук, Кравченко, Михалский ва Осипов кутиншаётганди. Яна илгари кўрмаган беш-олти терговчилар ҳаммаси ишга ҳозир у нозир туришибди.

Юзлаштириш бошланди. Ҳаммаси видеотасвирга ёзиб олинган. И.Бекчонов, Р.Жуманиёзов, М.Тожиёв ва Р.Қуриёзов билан юзлашдик. Уларнинг кўрсатмаларига эътироз билдирмадим, савол бермадим, баҳслашмадим. Шундоқ ҳам уларнинг қиёфаси, сўлғин юзларида қўрқув қотиб қолганди. Кўзларидан ҳаммаси ёлғонлиги, тўхмат қилишга мажбурлашгани кўриниб турарди. Улар гапирётганда кўзларини олиб қочишар, хўрсинишар, қаршиларида турган номаълум терговчиларга нигоҳ ташлаб қўйишарди. (Кейинги суд жараёнида маълум бўлдики, айнан ўша номаълум терговчилар уларни юзлаштиришдан олдин роса "қайта ишлашган", агарда кўрсатмаларини ўзгартиришса, шу ернинг ўзидаёқ қамоққа олиндишлари, уйларини қайта кўрмаслиги ҳақида огоҳлантирилган эканлар). Номаълум жаллод-терговчилар шу мақсадда ўтиришар, ўз қурбонларини еб қўйгудек кузатишарди, бирорта ортиқча сўз, эътироз ҳақида гап бўлиши ҳам мумкин эмасди.

Хонада ўлик сукунат ҳукмрон эди.

22 октябр. Терговчилар - Старкова, Содиқов ва Бондаренко.

Ш.Жабборов, С.Ким, К.Ниёзатов, К.Авазов, Р.Тоҳиров ва С.Дўстматов билан юзлаштириб, ҳаммаси ёзиб олинди.

Эътироз билдирмадим. Савол бермадим, жим турдим. Улар эса терговчилар билан келишолмай қолган лаҳзаларда тортишишди, ўзларининг гапларини ҳақ деб баҳслашишди. Терговчилар эса ўз айтганларини такрорлатишар, олдиндан ҳозирланган "сценарий"дан чиқилган ҳолда видеоёзувни қайтадан бошлашарди.

22 октябр. Яна ўшалар. Бугун М.Жуманазаров, М.Рўзметов, Р.Бекимбетов ва Р.Жуманиёзов билан юзлаштиришди. Р.Жуманиёзов терговчилар билан урушиб қолди, бу асабийлик сал бўлмаса муштлашишга айланиб кетай деди. Тўғри қилди!

23 октябр. М.Абдуллаев, Н.Матёқубов, Ш.Матниёзов ва

Ю.Эгамберганов билан "ҳақиқатни аниқлаш учун" юзлаштиш. Уларга ҳам оғир, виждонларига хилоф гапларни айтишга мажбурлар. Уларга раҳмим келади. Гарчи ўзим уч йилга яқин қамоқ азобини тортаётган, ҳатто душманимга ҳам раво кўрмайдиган қийноқлар, асабийлаштирилган, руҳий изтиробларни бошдан кечириётган бўлсам ҳам. Буларнинг ҳаммасини сўз билан тушунтириш қийин.

24 октябр. Старкова.

- Рўзметов айтдики, Сафарниёзов сизга гилам берган экан? Тўғрими?

- У билмайди, чалкаштиряпти. Портретим туширилган гиламни менга 60 йиллик кунямда М.Маткаримов совга қилганди.

Уни Маткаримовнинг ўзи эмас, ўгли Бектурди келтириб кетган экан.

Юзлаштириш давом этди.

К.Саъдуллаев ва К.Қуриёзов билан юзлашдим. (Улар иккинчи кўрсатмаларидан бош тортди. Кейин А.Сафаров ва И.Жабборов) У ҳам рад қилди. Улар ёлғонни рост демаганлари учун анча енгил тортганларини кулиб турган нигоҳларидан пайқадим. Терговчилар довдираб, бошқалар ҳам шу йўлни тутмасин деб югуртилаб қолишди.

Жуманиёзов, Тоҳиров, Бекчонов, Қуриёзов, Тожиев, Жуманазаров ва Ким билан юзлаштиришнинг протоколларини Старкова менга бериб имзолашимни сўради. Охиригача ўқиб ўтирмасдан, талабини бажардим.

25 октябр. Старкова эрталаб қамоқхонага келди. У "Барча сўроқ ва юзлаштириш протоколларини имзолаб берсанг, кейин ҳам бизнинг талабларимизни бажарсанг, қайсарлик қилмасанг, измимизга юрсанг, онла аъзоларнинг билан шу ерда, кетиш олдидан учрашишга рухсат берамиз", деди. Мана, сизга қонун асосида иш кўриш. Маҳбус билан ўз иши юришиши учун талаблар қўйиб савдолашишади. Унинг оғир аҳволдан фойдаланади. Шу орқали ўз ишини битиришга ҳаракат қилади. Ана сизга адолат, ана сизга қонун! Менга бундай шарт қўймаган тақдирда ҳам бўҳтон, ёлғонларни барибир, елкамга ортишади. Шундай бўлгач шартга кўндим нимаю, кўнмадим нима? У олдин бўлиб ўтган Эгамберганов, Абдуллаев, Авазов, Матёқубов, Жабборов, Бекимбетов, Дўстматов, Рўзматов, Саъдуллаев ва Жуманиёзов билан юзлаштириш протоколларини келтирганди. Ҳаммасини имзолаб бердим.

Бугун у яна Р.Абдуллаева, Т.Осетров билан боғлиқ протоколларни ҳам келтирди. Тушунмадим, бу нега зарур бўлиб қолди? Ахир, улар иккови ҳам Москвада ҳибсда бўлишса, ўша ёқда расмийлаштириш мумкин эмасмиди?

26 октябр. Старкова ва Бондаренко. Қамоқхонада Сорокин билан юзлаштиришди. У содир бўлган воқеа 60 йиллик тўйим ўтказилган кунда бўлганини айтаётганида негадир қизариб кетди. Жимгина

ўтирдим. На қулишингни, на йиғлашингни биласан. Унинг ақлга сиғмайдиган, айтишга тил бормайдиган тўхмати ҳаммасидан ошиб тушди.

Пантелеева деган терговчи аёл Осетров билан боғлиқ масалалар борасида сўроқ қилиш учун атайин Москвадан келибди. Нега бу ерда, Москвада эмас? Мен унга сиз билан бу ерда гаплашишни истамайман, дедим.

28 октябр. Старкова, Содиқов, Бондаренко З.Тожимов билан юзлаштиришди. Ёзув техникалари бевуқсон ишламоқда. З.Тожимов гапларининг ҳаммаси ғирт ёлгон бўлса-да, тасдиқладим. Уни қамоқдан чиқаришлари учун бу керак эди. Бир одам озодликка чиқиши учун ҳар балога тайёрсан.

Сорокин ҳақидаги сўроқ протоколларини ҳам имзолатишди. Қуббиев борасида сўроқ қилиш учун ҳарбий терговчи ҳам келганди, мен сўроқ беришдан бош тортдим, у индамай кетди.

Кун охирида хотиним, фарзандларим, невараларим билан учрашишга рухсат беришди.

29 октябр. Тошқовуздан Москвага учиб кетдик. Икки нафар мўлиса ходими қўриқлаб боришди. Тўғри, яна "Матросская тишина"даги СССР ИИМнинг қамоқхонасига келтиришди.

30 октябр. 403-камера ёлғиз ўзим ўтирибман.

2 ноябр. Ёлғизликдан сиқилиб ўтирганимда тўсатдан Олимбой Пиримов кириб келди (Қорақалпоғистоннинг Элликқалъа районининг собиқ биринчи котиби) кўзларимга ишонмадим, қучоқлашиб, ўпишиб кўришдик. Ёт ўлкада, тагин жаҳаннам уясида бундай учрашув - қадрдон кишинг билан кўришгандаги кайфиятингни тасвирлаш қийин.

Ундан "Сени менинг ёнимга янглишиб қўйишган бўлмасинлар", деб сўрадим. "Йўқ, бирга бўлишимизга Гдьяннинг ўзи рухсат берди", деди у.

3 ноябр. Иванов. Олий судда кўрилаётган Чурбанов ишида гувоҳ сифатида қатнашишим ва нима дейишим ҳақида огоҳлантирди.

4 ноябр. Хонамизга тожикистонлик собиқ партия ходими Нурали Назаровни ҳам келтиришди. У фақат йиғлайди ...

10 ноябр. Иванов.

- Кеча Чурбановнинг судида нима бўлди? - деб сўради у.

- Жуда ёмон. Мен сизнинг матн бўйича сўзладим. Энди виждонан азобланыпман, ахир ғирт ёлгон гапларни айтдим. Ҳеч қачон ҳеч кимни алдамаган, бировга ёмовлик қилмагандим. Бу сафар эса ...

6 декабр. Старкова. Насриддинова ҳақида суриштирди.

7 декабр. Старкова.

Шароф Рашидовнинг тансоқчиси А.Азизов ҳақида сўроқ бўлди ва протокол тузилди.

- У айтяптики, сиз у орқали Рашидовнинг хотинига портфел берган экансиз? - деб сўради терговчи.

- Фирт ёлгон гап.
- Вайсов сизнинг уйингизда неча марта бўлган?
- Бирор марта ҳам бўлган эмас.
- 8 декабр. Старкова.
- Обқўмда қабул тартиби қандай эди?
- Эркин.

Тошқовузда Матёқубов ва Тожимов билан октябр ойида бўлган юзлаштириш протоколларини келтирибди. Бутунлай бошқа гаплар. Ўзи қайтадан тузиб, ёзиб чиққан.

9 декабр. Старкова келди ва бир зум туриб, индамасдан... чиқиб кетди.

12 декабр. Иванов. Қ.Раҳмонов билан юзлаштириш. У 1986 йилда, ҳали қамоқда пайтида Гдлян ва Иброҳимовга берган кўрсатмаларини такролади. Менга у билан юзлаштиришнинг Тошқовузда эмас, Москвада ўтказилишидан кўзланган мақсад аён бўлди. Ахир у "бебаҳо" кўрсатмалари учун шахсан Гдлян тавсияси билан муддатидан олдин қамоқдан озод қилинган. Бу ерда Москвада, даҳшатли қамоқхонада энди сўзларидан қайтиши қийин. Елкасида ўн беш йиллик қамоқ турган бандаси ҳар нега рози, фақат озодликда қолдиришса бўлгани.

У менинг ёнимда терговчидан Каракозов ва Гдлян билан қачон, қаерда учрашиш мумкинлигини сўради.

Унинг аҳволини, терговчининг мақсадини англаб турганим учун ҳеч бир эътирозсиз сўроқ протоколини имзоладим.

14 декабр. Олимбой, Нурали ва мени бошқа камерага ўтқизишди. 509-камерада биздан бошқа ҳеч ким йўқ экан. Яна учовимиз биргамиз.

31 декабр. Бугун қамоқхона врачлари мени кўрди, бир қанча дорилар ва қандайдир эритма берди. Қўлимизда бўлган қуруқ мевалар билан аралаштириб, хушгаъм ичимлик - компот тайёрладик ва Янги йилни нишонладик. Мен бутун 65 ёшга тўлдим. Улар ҳали ёш, мен эса анча кексаман. Қамоқдаги ҳар бир кун бир йиллик умрни емоқда.

Ҳар кунни бир соат сайрга чиқамиз, бўш вақтларда мен ўқиш, ёзиш билан вақтни ўтказаман. Улар эса тинмай доимо ўйнайдилар.

Қамоқ! Аммо унда ҳам кувлар, ойлар, йиллар ўтмоқда.

18 январ. Иванов ва Пантелеева. Партия XXVI съездида Осетров, Греков, Ломоносов, Сафоев ва мен тушган эсдалик суратни келтиришибди. Булар кимлигини аниқладилар. Бу сурат билан яна нима балоларни бошлашмоқчи? Худо асрасин!

19 январ. Бугун қамоқхона бошлиғи Пухарев номга ариза ёзиб, тергов гуруҳи аъзоларидан бирор терговчини таклиф қилишларини сўрадим. Унда юзлаштиришлар ва айрим сўроқларда йўл қўйган хатоларимни тузатиш, айрим қўшимчалар киритиш ниятим борлигини баён этдим.

Ҳеч ким келмади, кунлар эса ўтмоқда ...

7 феврал. Иванов кун бўйи Усмоноҳўжаевга қарши кўрсатма беришга турли йўллар билан тиришди. "Ўзингни ўйламанг, болачақангни ўйла!", деб шаъма қилиб қўйди...

9 феврал. Иванов, Авдиенко ва яна мен танимайдиган икки терговчи. Оператори ҳам бор.

Усмоноҳўжаев билан юзлаштириб, айбларимизни ёзиб олишди.

У ўзини йўқотган, қўрқитилган эди, муқаддам протоколда кўрсатилган барча фактларни гинг демасдан бўйнига олди. Гарчи, унда бутунлай бўҳтон ёзилган бўлса-да. Терговчиларнинг у МК котиби бўлган пайтдаги фаолиятини ерга урувчи сўзларига "тўғри, тўғри", деб жавоб берди.

Қамоқ одамни шу қадар ўзгартирса-я?

21-22 феврал кунлари. Пантелеева. Осетров билан боғлиқ сўроқ протоколларини келтириб, имзолатмоқчи бўлди. Рад қилдим. Бизлар урушиб, сўкишиб қолдик. Терговчи жаҳл билан чиқиб кетди.

18-21 март кунлари. Старкова. Муқаддам Тошқовузда бўлган айрим юзлаштириш протоколларини келтирди. Барчаси тўхмат бўлсада, қайтадан имзоладим.

27 апрел. Старкова. Бободдинов, Искандаров, Қаландаров ҳақидаги протоколлар устида ҳийла - найранг кўрсатди.

5 май. Кутилмаган воқеа содир бўлди. Кечқурун мени "Волга" машинасига ўтқазиб, Лефортоводаги қамоқхонага олиб боришди.

У ерда мени ДХК тергов бўлими бошлиғи А.Духанин, терговчиси В.Туров ҳамда СССР прокуратураси катта прокурори И.Титов кутиб ўтиришган экан. Улар сўроқ қилишди.

Авалло, менга Гдян тергов гуруҳининг қонунсизликлари ёзилган газетани беришди, ўқиб чиққанымдан сўнг сўрадилар.

- Бу ҳақда нима дейсиз, фикрингиз қандай?

- Тўғри ёзилган, тагин кўпроқ ёзиш мумкин эди.

- КПСС МК ходимларига нималар бергансиз?

- Тошкентда ҳам, Москвада ҳам МК ходимларига ҳеч нима берган эмасман.

Сўроқ тун ярмигача чўзилди. Улар хайрлашиш олдидан Лефортовода бўлган бу суҳбатни ҳеч ким билмаслиги кераклиги ҳақида қаттиқ огоҳлантиришди. Туров сўроқ протоколининг ёзди, ҳаммамиз имзо чекдик. Кейин яна "Волга"га ўтқазиб, эски манзилимга келтиришди.

6 май. Вафин.

У кеча Лефортовода бўлган суҳбат билан қизиқди: "Нима ҳақда сўрадилар, сен нима дединг", деди. Унинг айтишича, Гдян рухсат қилмаса, уларнинг чақириб суҳбатлашишларига ҳақлари йўқ эмиш. Охирида эрта-индин мен билан Гдян ва Иванов учрашишини эслатиб қўйди ...

7 май. Яқшанба бўлсада тергов гуруҳининг янги бошлиғи В.Галкин келди. Гдлян қонунбузишларга йўл қўйгани учун вазифасидан четлатилибди.

- Лефортовода ким сўроқ қилди, қандай сўроқ қилди? - деди у.
- Духанин, Титов ва Туров сўроқ қилишди. Қонуний, тартибли, Гдлян ва Иванов терговларига сира ўхшамайди ...
- Кеча Вафин билан нима ҳақда сўзлашдинглар?
- Кўрсатмаларни ўзгартирмаслигимни, яқин кунларда Гдлян ва Иванов билан учрашимиз мумкинлигини айтди.
- Кейин суҳбат протоколини ёзиб, имзолатиб кетишди.

Нималар бўлмоқда, дам олиш кунга бўлишига қарамасдан нега терговчиларнинг пайтаваларига қурт тушиб, ҳар ёққа югургилаб қолишди.

12 май. Старкова. Ҳаммаси яна эски, ўша синалган йўлдан кетди. Терговчиларга эндиликда 2 одам, (бири очиқ, бири яширин) Галкин ва собиқ Гдлян топшириқ бермоқда. ДХК ва прокуратура тизимида мансаб, курси учун пинҳона, ошқора кураш бошланган кўринади. Бу ҳолда биз маҳбусларнинг ҳолимизга маймуллар йиғлаши аниқ.

15 май. Фарзандларим Ҳамдам ва Санобар билан учрашдим. Старкова бир четда суҳбатга қулоқ солиб ўтирди. Яқинларнинг соғлиги, юрдаги аҳвол, одамларнинг кайфиятлари билан қизиқдим. Уларга бу ерда мансаб талашиндек хавfli жараён эндигина бошлангани, ҳуқуқ органлари ва уларнинг ходимлари ўртасида ўзаро тушунмовчилик келиб чиққанлиги, бу эса охир-оқибатда жуда катта жанжал билан тугаши ҳақида айтдим. Бу жанжал нафақат Ўзбекистон, балки Иттифоқ учун катта зиён стказад, дедим. Ишимизни олиб бораётган терговчиларнинг гап-сўзларидан ва уч йиллик қамоқдаги ҳаётимдан мен буни тушуниб етдим. Болаларимга воқеаларга синчков боқиш, эҳтиёт бўлишни маслаҳат бердим.

23 май. Кутилмаганда бизларни - барча ўзбекларни "Матросская тишинада"ги қамоқхонадан "Бутирка"га ўтказишди. Эрталаб вақтли, ҳар бир маҳбусни алоҳида кўчиришди. Йўл-йўлакай боксда кутдик, шу ерда кечки овқат берилди. Узоқ тинтиш, текширишлардан сўнг жуда кеч хоналарга бўлишди. Иккинчи қаватдаги 216-хонага ёлғиз ўзим тушдим. Туни билан уйқим келмади, аввал ёзганларимни қайта ўқидим ва ёзишда давом этдим.

27 май. СССР Бош прокурори ўринбосари А.Васильев ҳамда Каракозов ўрнига тайинланган тергов қисмининг янги бошлиғи А.Сбоев билан узундан-узоқ суҳбатлашдим. Мавзу Лефортоводаги 5-майдаги суҳбат атрофида борди:

У қайтадан сўроқ қилди ва расмий протокол тўлғазди:

- Сиз ўзингизни айбдор ҳисоблайсизми?

- Тўғри, иш жараёнида менда хатолар, камчиликлар бўлгандир, бундай хато ҳаммада ҳам бор. Аммо мен ўзимни айбдор, жиноятчи ҳисобламайман. Гдлян ва унинг тўдаси бизларни йўқ қилишни исташганди.

- Сиз кимга пора бергансиз?

- Ҳеч кимга, аммо совға-саломлар бўлган ...

- Лефортовода сўроқ қандай олиб борилди?

- Жуда тартибли. Қўрқитишмади, сўкишмади, бу сўроқ Гдлян ва Иванов терговларидан тубдан фарқ қилади.

9 июн. Бугун камерага қамоқхона бошлиғи Смирнов ҳамда назорат прокурори келишди. Терговнинг бориши, сақлашнинг аҳволни, ходимларнинг муносабатлари тўғрисида сўрашди.

"Менинг эҳтиёт чораси сифатида қамоқда сақланиш муддатим аллақачон тугаган, бу муддат узайтирилганми, узайтирилган бўлса, бу ким томонидан қилинган, бу ҳақда менга ҳеч нарса дейишмади", дедим.

Улар буни аниқлашга ваъда беришди.

21 июн. СССР Бош прокурори номига ариза ёзиб, судгача сақлашнинг барча муддатлари ўтгани, соғлигим ёмонлашгани, тергов жараёни асоссиз чўзилиб кетаётганидан арз қилиб, судгача озодликка чиқаришларини сўрадим.

Жавоб ўрнига Галкин ишмосу билан билдириш олдим, унда менинг қамоқда туриш муддатим 30 июнгача узайтирилгани айтилганди.

5 июл. Айтилган муддат ўтди, аммо ҳамон маҳбусман.

Бугун ой давомида Н.Ражабов, Е.Айтмуротов, Р.Абдуллаева, И.Усмонхўжаев, О.Салимов хусусидаги протоколларни имзолатиш, улар билан юзлаштириш давом қилди. Усмонхўжаев юзлаштирилганда, у барча айбларига иқрорлик билдирди, ёлгонларни рост деб туриб олди, менинг ҳам тасдиқлашдан бошқа иложим қолмади.

11 август. Бугун хотиним ва қизим Санобар билан учраштиришди. Учрашувга қирғизистонлик дунган миллатли терговчи Ёқубов ёрдам берди, қамоқда уч йилдан бери ёзаётган "кундаликлар"им, турли ёзувларимни оила аъзоларимга етказди.

16 август. Алоҳида кун. Гуруҳ бошлиғи Галкин, терговчилар Кравченко, Осипов танишишим учун "жиной иш"имни келтиришди. Улар билан ёш адвокат Гуринович ҳам келди. Уни биринчи марта кўриб турибман, энди у судда менинг ҳимоятчим бўлиши керак экан.

"Иш"да менга бир қатор моддалар бўйича айб қўйилган бўлиб унда қўл остимдаги раҳбарлардан пора олганим ва юқори раҳбарларга берганим фактлари келтирилганди.

- Сиз ўзингизни жиноятчи ҳисоблайсизми, - деб сўрашди улар.

- Мен жиноятчи эмасман, пора олманман, совғалар бўлганди, буни инкор қилмайман, 50 ва 60 ёшымни нишонлаганда, фарзандларимнинг

тўйларида кўпчилик тўйга тўйёна келтиришган, бу бизда қадим одат. Яна эслатмоқчиманки, протоколларнинг айримлари йўқолган, уларни тўлдириниш, ўзгартиришлар киритиш керак. Улар менинг эмас, терговчиларнинг маффаатлари кўзланиб тўлғазилганди ...

... Ниҳоят, айб қўйилди. Айбсиз айбдор бўлдим. Уч йил деганда роса пиштилган, шиширилган "иш"ни қўлимга тутқазинди. Бу юзлаб сўроқ протоколлари ортида менинг уйқусиз кунларим, қийноқли онларим ётибди. Юзлаб кунларни тик оёқда оч, ҳолсиз терговчилар қошида ўтказдим. Уларнинг бир оғиз илиқ сўзи, инсоний муомаласига зор бўлдим, илтифот кутдим. Ишдаги материалларнинг кўпчилигини 3 йилдан сўнг, энди биринчи марта кўриб турибман.

Машъум сўз - пора ҳақида сўз юритишдан олдин бир тарихий воқеани ўртоқлашмоқчиман. Бу 1990 йилда Москвадаги "Сиёсий адабиёт" нашриётида кўп минг нусхада чоп қилинган "Ленин. Инсон. Амалиётчи. Инқилобчи" китобидаги М.Авербахнинг хотираларидан олинган. Авербах кўз касалликлари соҳасида йирик олим, даволовчи врач бўлиб, Ленин оғир хаста бўлиб ётганида даволовчи дўхтирлар илтимосига биноан "инқилоб доҳийси"нинг кўзларини текшириш учун унинг ҳузурига боради.

Муаллиф шундай деб ёзади: Бизнинг хайрлашимиз ҳам Владимир Ильичга хос бўлди. Даҳлизда кузатаётиб, Ленин ўнгайсизларча, ноқулай бир аҳволда менинг қўлимга пул тутқазинишга уринди. Мен рад этдим, у эса бу пулнинг ҳозирги оғир аҳволда ҳеч кимга ортиқчалик қилмаслиги, хусусий даволовчиларни қуруқ қайтариниш яхши эмас, деб тушунтирди. Мен "иш ҳақи"имдан воз кечдим ..."

Воқеа 20-йилларда кечмоқда. Инқилоб доҳийси, хаста одам ўзини кўриш, текшириш учун келган врачга, таниқли олимга пул беришга уринмоқда. Бу унинг хизмат ҳақи.

Лекин Гдлян ибораси билан айтганда бу - пора! Бошқа ҳеч нарса эмас. Иш ҳақи ҳам, қалам ҳақи ҳам, шунчаки совга ҳам - пора. Агарда тақдир тақозоси билан инқилоб доҳийси узоқ умр кўрса, Гдлян қўлига тушса, албатта, бу факт "пора бериш" ва "пора олиш" деб талқин қилинарди. Ҳа-ҳа, бу гдлянчилар фикрича, пора бериш ва пора олишнинг ўзгинаси эди.

Нима демоқчиман? Ўзбекнинг минг йиллар силсиласида шакланган ва яшаб келаётган кўп урф-одатлари бор. Халқда "Ўғил тўйига худонинг ўзи етказди", "Фарз тўйига кўкдан учиб ўтаётган қуш ҳам бир парини ташлаб кетади", деган гап бор.

Тўйга - тўйёна ўзбекдан чиққан. Бу яхши одат. Тўй қилаётган таниш-билиш, қўшни-ёроннинг шодиёнасига борсангиз, албатта, имконингизга қараб бирор совга берасиз. Кимдир қўй, кимдир ҳўкиз, кимдир гилам, кимдир пул. Ҳатто энг гариб одам ҳам элнинг тўйида мезбонга борини - беш-ўн сўмини тутқазади.

Тўйёна еб кетилмайди, албатта, қайтади. Эртага тўй қилсангиз, ошна-ёрларингиз, дўстларингиз, эл-маҳалла қўшилиб келади, борини беради. Сиз ҳам шод, улар ҳам хурсанд.

Бу минг йиллик одат, анъана. Одамлар ўртасида ўзаро яқинликни кучайтиришга хизмат қилади. Ҳатто шўро даврида бу одат қанчалик тақиқланмасин йўқ бўлиб кетмади.

Мен, аввало, оддий одамман, тирик жонман. Эл қатори фарзанд ўстирдим, уларнинг тўйларини қилдим, қиз узатдим, келин олдим. Биласиз, катта раҳбарнинг танишлари, дўстлари ва ошналари, яқинларининг яқинлари ва қўшнилар кўп бўлади. Тўйга ҳаммани айтиш одат. Ўша яхши кунларимда кимдир қўй, кимдир гилам, кимдир пултўйёна деб берган. Ўз навбатида мен ҳам таниш-билишларим, сафдошларим тўйларига борганман, тўйёна берганман. Бу ишни қилмасам мен элдан ажралиб, яккаланиб қолишим мумкин. Агарда шу ҳақдаги ҳукумат қарорларини бажараман десам, одамлар наздида "чин кофир" мен бўлардим ...

"Элидан айрилган эллик йил йиғлайди!" Худога шукур, ҳар доим, қайси мансабда бўлмай эл билан бўлдим. Унинг урф-одатларини ҳурмат қилдим, бажардим.

Мен ҳам бошқа одамлар сингари эллик, олтмиш йиллик юбилейларимни каттами-кичик давра тузиб нишонладим. Дўстларим, танишларим, қўл остимда ишлайдиганлар, юқори раҳбарлар қутлаб келишди. Баҳоли қудрат совға-салом беришди.

Энди Гдлян талқинича, М.Маткаримов узоқ йиллик бирга ишлаганимиз, устоз-шоғирдингимиз ҳурмати, рамзи сифатида, гиламни совға сифатида топширган бўлса, "у курсисида тинч ўтириши учун ноиложликдан пора берган", мен эса "таъмагир", "порахўр" бўламанми?

80-йилларнинг ўрталарида "пахта иши" шунчаки баҳона бўлди-ю қатагон машинаси бутун бир халқ бошига ташланди. Урф-одатларга ўт очилди. Кейинроқ жаноза ўқитмаслик, мачитлардан мусулмонларни қувиш, тўйларни тартибга солиш каби тадбирлар ўтказилдики, булар ҳаммаси гдлянчилар бошлаб берган балонинг давомл эди, холос.

Виждоним тозаки, бировдан таъмагирлик билан беш чақа олмадим, кимнидир қўрқитиш, кимнидир "ўрнида олиб қолиш", янги вазифага қўйиш, депутат ва қаҳрамон қилиш каби "иш усулларини" қўлламадим. Булар менга ёт иллатлар эди. Тўғри, аввалдан таниш меҳнатсевар кишиларни масъул лавозимларга тавсия қилдим. Бизнинг давримиз "сут соғувчи" министр бўлиши кафолатланган сиёсатга асосланганди.

Одамлар "Худонинг назари тушган одам раҳбар бўлади", деб бежиз айтишмаган.

Гдлян ва Москва назарида эса "ҳар бир курси"нинг нархи бор!

Айтишим керак, шўро тизимида раҳбарликнинг маълум босқичлари мавжуд бўлиб, ҳар қанча билимли, ўқимишли ва таниши кучли бўлмасин - тўсатдан ҳеч ким райкомнинг биринчи котиби бўлолмасди. У комсомолдан тортиб, оддий мутахассислигидан бошлаб барча бўгин поғоналарини босиб ўтмоғи, ҳаёт қозонида қайнамоғи шарт эди. Номенклатура эса шахсан Тошкентдан, юқорироқ лавозимлар эса Москвадан назорат қилинарди. Демак, агарда мен Ш.Рашидов билан қанчалик яқин бўлмай, унга қанчалик совға-салом тапшмай қурилишда прораб бўлиб ишлаётган укамни икки дунёда ҳам райком котиби қилолмасдим ...

Шу услубдан келиб чиққан ҳолда жиний ишлар Хива районининг биринчи котиби бўлиб ишлаган Қ.Раҳмоновнинг "гўёки етмишинчи йилларда облясполком ранси ёки обқўм котиби бўлиб сайланиш илинжида менга пора бериши" факти мутлақо мантиқсиз гап эди. Бу фактни яна инкор қилиш учун ҳақли асослар бор: агарда Қ.Раҳмонов ҳақиқатан ҳам шу ниятда менга пул берди дейлик, унда нега "мен унга ваъда қилган мансабни бермадим?" экан? Агар пулни олган эканман, бу ўринда ким ўтирди фарқи нима? Ахир Қ.Раҳмонов менга яқинмасми? Облясполком ранси бўлиб сайланганимда Хива райониди раҳбарликни унга ишониб қолдирганим-ку!

Умуман, Қ.Раҳмонов нега менга тўхмат қилди? Биринчидан, у жиний ҳаракати учун қонуний жазони олди! Ўшанда уни жазодан олиб қолганим учун мендан хафа бўлгандир? Аммо бу менинг хизмат вазифамга кирмасди, истасамда мен уни ҳимоя қилолмасдим. Ана шу аламзадаликни ёки Гдлян зугумидан кўрқишми - Қ.Раҳмоновни охи-роқибатда менга қарши кўрсатма беришга олиб келди. Шу билан у озодликка чиқди. Энди сўзидан қайтолмасди. Акс ҳолда, у тағин қамоққа олинмиши мумкин эди. 15 йил жазони ўтаган, шўро қамоғининг барча азобларини танасида синаб кўрган, соғлигини йўқотган кишига қайта қафасга тушиш - ўлим билан баробар эди. Шу маънода мен уни тушундим ва хафа бўлмадим ...

Аммо ҳуқуқ ходимларининг мантиқсиз айб қўйиши газабимни кўзгади.

... Вазифадан кутилмаганда кетишимнинг айбдори - ўша вақтдаги республика раҳбари Усмонхўжаев эди! Ҳагто КПСС МКдаги ходимлар мени ўз лавозимимда олиб қолишни топширган: бўлсалар-да, Усмонхўжаев алдов йўли билан мендан ариза олишга эришди. 62 ёшга кирганим учун ҳам қаршилик қилмасдан, чўнтагимда кўпдан олиб юрган аризани шарта қўлига тутқаздим. У хурсанд бўлди ...

Шундай экан, Усмонхўжаевга "пора беришим", яна йирик миқдорда, нега зарур бўлиб қолди? Ахир мен у билан олдинлар ҳам келиша олмадим, орамизда қандайдир совуқлик бор эди. Буни

Усмонхўжаев ҳам инкор қилолмайди. Хўш, ҳақли савол туғилади, агарда мен Усмонхўжаевга пора берган бўлсам, у нега мени ишдан бўшатди? Ишдан бўшаш учун бермагандирман, ахир?! Бу саволга жавоб берадиган мард терговчи йўқ. Уларни фақат "кимдир олгани", "кимдир бергани" қизиқтиради, нимага саволи ортиқча! Агарда шу савол қўйилса, айблов бир зумда қордек эриб кетишини билишади.

Совет қонуларида пора берувчи ҳам, олувчи ҳам тенг жавобгарликка тортилиши белгиланган. Агарда бир томон ўз айбини ихтиёрий тарзда органга етказса, жавобгарликдан озод қилинади. Менга "пора бериш"да гумондор қиллинганларнинг аксари (Р.Тоҳиров, Ш.Жабборов ва бошқалар) ўз вазифаларида тинчгина ишламоқда эдилар. Улар "ихтиёрий тарзда" (Гдян терговчиларининг қийноқ, қўрқитишларини соқит қилган тақдирда ҳам) кўрсатма беришган экан, нега терговчилар шу миқдордаги пора маъбдан билан қизиқишмади? Ахир, райқўм котибининг маоши билан бу миқдор порани бериши мумкин эмасди-ку! Пора берди, дейлик, у холда тирикчилиги, рўзгор қозони нима ҳисобдан қайнади? Ўзбекларни "порахўрлар" деб атаган ва билган Гдян нега масаланинг бу томонлари билан қизиқмади? Қани адолат?!

Мақсад, бир ва бир неча юқори лавозимли кишини бадном қилишдангина йборатмиди? Унда "одил" совет қонулари қайда қолади?

Юзлаб сўроқлар, юзлаб юзлаштиришлар давомида кўнглимга келган бу саволларга жавоб топа олмадим. Теварақда нималар бўлмоқда, бу ёвузларнинг асл мақсадлари нима, билмадим.

Вақт келдики, барчаси жонимга тегди, яшашдан мани қолмади, ўнгу сўл бирдек туюла бошлади. Мен ўзимни йўқотиб қўйдим ...

Аслида мен ўзим шунча йил ҳалол хизмат қилган, умримни бағишлаган тузумни, сиеъатни йўқотиб қўйгандим. Бизлар - кечаги коммунистлар тузумининг ўғай болаларига айланиб қолгандик. Ёвуз жамият ўзи етиштирган, ўзи тарбиялаган ўз фарзандларини ейишни бошлаган эди ...

Ш Б О Б.
МЕНИНГ АЙБИМ НИМАДА?..

Уч йил ўтди. Мингдан ортиқ кун ва тун. Менинг учта "жиноят"ни содир қилганимни аниқлашга ўнлаб, юзлаб терговчилар вақти, кўшлаб техника-ускуналар, сарф-ҳаражат кетди. Бунинг устига яна қамоқхона шахсий таркибига давлат ажратган маблағни ҳам қўшинг. Қизиқ, давлатга ким кўп зиён келтирди, маҳбус Худойбергановми ёки "адолат посбони" Гдлянми?

Бу сиёсий компаниядан туб мақсад нима? Марказ ўзини оқлаш учун ўзбекларни дунёга юзи қора қилмоқда? Балки. Акс ҳолда Кавказорти ёки Болтиқбўйидаги бошқа бирор мустамлака республика танланмасмиди? Ўзбекининг айби нимада? Олтинга тенг оқ пахтасими? Юз миллионлаб кишиларга уятларини ёпиш учун зарур мато - пахта етиштирганими?

Пахта етиштириш - мардларнинг иши. Ҳали жаҳон тажрибасида бутун бир республикани қафасга ҳайдаш бўлмаган. Тинчгина умргузаронлик қилаётган, бебаҳо маҳсулоти учун берилаётган арзимаган чақаларга қаноат қиладиган халқнинг айби нимада? Гдлян ёки унинг гуруҳидаги юзлаб ҳуқуқшуносларнинг ақалли бирортаси умрида бир кун қўли шилиниб, кўйлаги йиртилиб, бели букилиб пахта терган эканми?

Ана шу саволлар миямда ғужгон ўйнаб, ўйларимнинг тагига етолмасдан минг кунямнинг (ҳаётимнинг деярли уч йили!) ҳосиласи бўлган неча ўнлаб томлик "эссизгина қоғозлар" "жиноий ишим" билан танишишга маҳкумман.

Энди бу кунларни эслаш оғир, кўз нуримни тўкиб, асабимни емириб, қоғозга кўмилиб, ўзимнинг ва ўзгаларнинг ҳаётини қайта-қайта кўз олдимга келтирар эканман, мана шу кунларга мубтало қилган "озод ва обод совет днёри"дан миннатдор бўлишим керакми?! Шу давлатнинг ривож ва равнақи учун жон фидо қилиб курашиб ва тер тўкиб ишлаб, эвазига эришганим шу панжара орти бўлдимми?

Яна хотираларга қайтаман:

17 август. Терговчи Осипов ва ҳимоячи Гуринович.

Иккинчи марта кўриб турганим - адвокат ўз шартларини қўйди: менинг қариндошларим у билан шартнома тузиши, судгача ва суд тамом бўлгунча муддатдаги унинг иш ҳақини келишиб олишимиз ва розилик беришимиз керак экан. Тергов гуруҳи эса "иш" билан танишиб чиқадиغان кунларим учун ҳам адвокатга пул тўлашим шартини қўйди.

Мен рад этдим. Биринчидан, адвокатга тўлаш учун менда сариқ

чақа ҳам йўқ, иккинчидан, ҳимоячининг хизматига муҳтож эмасман, ўтган уч йилда ўзим ҳуқуқшунос бўлиб кетдим. Демак, ўзимни ҳимоя қилишга кучим ва билимим етади.

30 август. Осипов ва Михальский.

Бугун улар ўн бир кишидан 152,5 минг сўм "пора олганим" факти бўйича протоколни имзолашни таклиф қилишди. Яқинда таклиф қилишганда бу рақам 25 кишидан 308,3 минг сўм эди. Демак, ёлгон фактларни судда исботлай олмасликларига кўзлари етиб қолибди-да.

Ҳеч нима имзоламадим, ҳаммасини судда ҳал қиламиз, агарда терговни тагин уч йилга чўзмасангизлар, дедим.

31 август. Осипов.

У учта қўл соати ва аёллар безаклари (узук, сирга)ни қайтариб бериш ҳақидаги қарорни келтирди. Бу буюмлар ўғлим ва унинг хотинига тегишли шахсий буюмлар бўлиб, тергов давомида тортиб олинган ва ҳатто "иш"га менинг "порадан йиғилган бойлигим" деб қайд қилинганди.

5 сентябр. Довдир Осипов айрим сўроқ протоколларидаги факт ва рақамларни ойдинлаштириш учун келди.

У ўғлим Ҳамдам мен учун адвокат излаётганини айтди. Мен қаршилик қилдим. Демак, иш якунга қараб кетмоқда.

6 сентябр. Осипов ўзи билан янги терговчини бошлаб келди. Мен терговда адвокат ёлламагач, улар ўз ҳисобига келтиришди. Бу адвокат менга "иш" билан танишишда ёрдам берар экан. Ҳали "иш"нинг ҳамма томлари тайёр бўлмаган, мен тайёрлари билан танишишни бошлар эканман. Демак, томлардаги давомийлик, тадрижийлик бузилади.

"Иш" билан танишишга киришдим:

15-том. Мадаминов С. , Бободдинов Б., Ким Н.

Мадаминов С. - вилоят савдо ташкилоти бошлиғи, ҳеч нима бермаганини айтганди, олдинги кўрсатмаларидан қайтганди. Старкова уни эшитишни истамай, зуғум ўтказганди. Мен жим ўтиргандим. Шувда терговчи менга ҳам бақаришга тушганди: "Унга айтинг, олдинги кўрсатмаларини бўйнига олсин, ахир у сизнинг қўл остингиздаги одам-ку!"

Мен кулдим, Сафарбой йиғлаяпти. Старкова ўзини қўйрага жой тополмади. Унга "у менинг қўл остимдаги одам эмас. Ҳозир мен собиқ обқўм котибиман, у эса собиқ савдо ташкилоти бошлиғи!", дедим.

Сафарбойга эса "Йиғлама, судгача кут, ҳозир бошқа иложимиз йўқ, уларни қўлидамиз", кўнгил бердим. Юзлаштириш шундай ўтган. "Иш"да эса тамомила тескариса...

Бободдинов Б. - райқўм котиби, 1989 йил 17 февралда "рак"дан вафот этган. Уни кўрмадим, нима деганини билмайман.

Ким Н. - совхоз директори, 1988 йилда 84 ёшида вафот этган. Нама деб кўрсатма берганини билмайман.

Ўзимдан тан, терговчиларнинг ишлаш усулларини яхши биламан. "Иш"даги материаллар: кўрсатма, сўроқ протоколлари таниш ҳусниҳат билан битилган, ёзилиш усули бир хилда, барчасидан бир кишининг ҳиди анқиб турибди. Ҳаммаси инкубатордан чиққан жўжаларга ўхшайди, жумлалар, сўзлар, айбашлар ... Ҳаммаси. Ўзбек ва корейс кишиси рус тилида бир хилда кўрсатма бериши мумкин эмас.

... Чарчаб камерага қайтдим, ҳамхонам Борис "Правда"нинг шу кунги сонини ўқийётган экан. Унда Худойбердиев устидан бошланган суд мажлиси айбномани эшиттиришни яқунлагани ҳақида расмий ахборот берган. Унда ёзилишича, "Барча гувоҳлар ўз кўрсатмаларини инкор этишди. Лекин прокурор уни 12 йил озодликдан маҳрум қилишни сўради. Ҳимоячи эса озод қилишни сўради. Энди судланувчи сўнгги сўзини айтиш керак, кейин ҳукм чиқарилади". Ҳукм адолатли бўлармикан?

7 сентябр. Эрталаб врач соғлигимни текширди. Қон босимим баланд. Кўнглим айниб, бошим айланади.

"Иш" билан танишишда давом этдим:

14-том. Колхоз раиси Р.Қуриёзовнинг кўрсатмалари. Ариза ва кўрсатмаларида қарама-қаршиликлар тиқилиб ётибди. Аризани ҳибсга олингач, 1987 йилнинг 5 октябрида ёзган (ёздиринган!), рус тилида жуда саводли ёзилган. Ахир у бечора рус тилида ёзиш у ёқда турсин, сўзлашишни ҳам билмайди. Бу Гдияннинг устамон кўли ...

Кечқурун газетадан билдимки, суд Худойбердиевни 9 йилга озодликдан маҳрум қилибди. Гувоҳлар кўрсатмаларини рад қилишганини ҳисобга олмабди. Менинг тақдирим нима бўлади? Бу сон-саноксиз томларни ўқиб, асабимни емиришдан фойда бормикан?

8 сентябр.

16-том. Колхоз раиси Р.Жуманиёзовнинг кўрсатмалари. У ўз кўрсатмаларидан воз кечиши мумкин эмасди, чунки суд уни тўрт йилга озодликдан маҳрум қилган, муддат уч йилга қисқартирилган. Қамоққа қайтиб келиш иштиёқи йўқ. Уни тушунса бўлади.

17-том. Колхоз раиси Исмоил Бекқонов кўрсатмаси. Олдин ҳаммасини қатъий рад қилган, кейин терговчилар уни бир сутка ховадан чиқармай, қўлидан келган барча ҳунарларини ишга солишган, кўрқитишган, охири бечора улар истаган аризани ёзишга розилик берган.

Тошховузда юзлаштиришганда мен эътироз билдирмаганман, чунки Иванов огоҳлантирганди, агарда мен ёки гувоҳлар ўз сўзларидан қайтишса, ўзларига ёмон бўлади. Қўлимиздан ҳамма иш келади, исталган одамни қамоққа тиқиб, йўқ айбни бўйинга қўйишимиз мумкин.

Уч йил давомида терговчилар билан орамизда суриштириш, далил излаш ва аниқлаш эмас, йўқ айбни бўйинга олиш бўйича тазйиқ бўлган. "Сен буни бўйинингга оласан, биз сенга фалон йил берамиз, қайсарлик қилсанг, ўққа учасан!!!!"

Энди ёлғиз умид - суддан.

Бу жараёндан қирқинчи йилларда Вишинский асос солган "одил совет қонунчилиги"нинг ҳиди келиб турибди.

9 август. Терговчи Анатолий Александрович (у ҳатто фамилиясини ҳам айтмади. Мен ҳам қизиқмадим, ҳаммаси бир гўр эмасми, менинг "иш" варақларини ўқишимни кузатиб ўтирди).

12-том. Пахта тозалаш заводи директори Комил Аvezов кўрсатмаси. У аризаси устига "Ўз ихтиёрим билан ёздим", деб ёзибди. Қизиқ, буни ёзган пайтда у қамоқда эди-ку. Буларни у Москвада - Бутиркада ёзган, терговчилар ёздирди. Терговчиларга бу ариза мени обрўсизлантириш, фаолиятимдан жиноят унсурлари топиш, вазифамдан четлатиш ва кейин қамоққа олиш учун керак бўлган. Аvezов улар учун "лаҳи гўшт" - "тўпюнча" вазифасини ўтаган. У 1985 йил 12 февралда қамоққа олинган. Бу вақтда мен вилоятда йўқ эдим, таътилга чиқиб, республикадан ташқарида дам олаётгандим.

Москва вилоят суди Аvezовни 1987 йил 12 февралда 5 йил озодликдан маҳрум қилган, бир йилдан сўнг Қарши суди уни озод этган. Бу ҳам "муҳтарам" Гдлярнинг ҳунари.

Аvezовни тушунаман, айбламайман, ҳар бир инсонда ўз жонини асраб қолиш инстинкти бор. Бу қонимиздаги табиий ҳолат. Одамлар ўзини, бола-чақасини асраб қолиш учун ҳеч нарсада қайтишмайди, баъзида эса эски хафачиликлар учун қасос олиш мақсадида ҳам бўлади...

10 сентябр. Якшанба. Эски газеталарни варақлаб ўтириб, бир мақолага кўзим тушди. Унда Рашидов шахси роса қораланган эди. Нордмани яхши танирдим, бизда ишлаган пайтлари, Москвада вақтда ҳам муносабатларимиз самимий эди. 1985 йилда СССР Олий Совети сессияси ўтаётган вақтда Москвада сўзлашганимиз ёдимда. У "Республикадаги эски даврларни кавлаштириш яхшиликка олиб келмайди, бу системани ларзага солади. Орқага қараш эмас, олдинга интилиш керак", деганди. Мана, унинг фикри. Бу ерда эса ...

... Тушдан кейин "иш" билан танишишда давом этдим.

10-том. Қадам Раҳмонов кўрсатмаси. Хива районининг собиқ биринчи котиби, 1975 йилда жиноий ишлари учун 15 йилга қамалган. Кўрсатмани эса 1986 йилнинг 2-июлида берган. Гдляр айтиб туриб ёздирган барча фактлар - тўхмат.

Гдляр ва Иброҳимов ундан кўрсатма олиш учун жазо муддатини ўтаётган зонага борадилар. Кўрсатма олингач, Гдляр берган ваъдаси устидан чиқади ва Бўстонлик туман суди Қ.Раҳмоновни муддатидан олдин қамоқдан озод қилади. Бир мусулмонни озод қилиш учун ўзига жабр қилганлар кўп ҳаётда. Бу савоб иш. Бироқ ўзинини қамоқдан чиқариш эвазига бировни қамоққа тиқиш - қайси дин, миллат, давлат қонунда бор! Мусулмончилик қаерда қолди?

Колхоз раиси К.Саъдуллаев кўрсатмаси. Унга ўргатилган усул ҳам менга таниш. У ҳам муқаддам қамалган ва менга қарши берган кўрсатмалари эвазига "мукофотланиб" муддатидан олдин авф этилиб, эркинликка чиққанлардан.

11 сентябр.

19-том. Райқўм котиби Шоназар Жабборов кўрсатмалари. 1987 йилнинг 17 ноябрида сўроқ қилинган ва протокол тузилган. Ҳаммаси бўғтон гаплар. Гўёки менинг хотиним (бу пайтда қамокда ётганди) Ш.Жабборовда эримга тегишли бойликлар сақланяпти, деганмиш. Бу терговчиларнинг фитнаси эди.

Вилоят суди раиси С.Дўстматов кўрсатмалари.

Ҳаммаси эгизак гаплар. Ҳуқуқшунос одам ўзи ҳақида, мен ҳақимда шундай ёлгонларни қалаштириб ташлаганки, ўқиб ёқангни ушлайсан.

23-том. Пахта заводи директори А.Сафаров.

Гдлян муқаддам қамалганлардан мени "фош қилувчи" материаллар тўплашни қойилмақом бажарган. Шундайлардан бири А.Сафаров. "Чин кўнгилдан бўйнига олиб ёзишча, М.Ваисовнинг топшириғига кўра, у менга ўн минг сўм берганмиш". "Ихтиёрий аризаси", "чин кўнгилдан тавба қилгани" учун қамокдан озод қилинган.

И.Сорокин кўрсатмалари.

Бу энг қизиқ кўрсатмалардан бири. У ўта интизомли, иродали киши эди, бу зайлдаги "кўнгилни тан олиш" унга хос эмас. Бу Гдлянинг ўйини бўлса керак. У аризасида ёзади: "Бу фактни илгари айтолмасдим, М.Худайберганов ўта кучли одам эди...". Кулгили, ахир у обқўмнинг иккинчи котиби эди, Москванинг областдаги ишончли вакили. КПСС МК ҳар доим мен ҳақимдаги фикрларни яширин тарзда ундан сўраб турган, барча махфий кўрсатмалар унинг қўлидан ўтарди. Тўғриси, бизлар ундан сал ҳайиқиб ишлаганмиз ...

У аризасида бир ўринда "совға" бердим, деса, яна бир ўринда "пора" бердим, дейди ва Бош секретарлар - Сталин, Хрушчев, Брежнев ва бошқалар ҳам совға - саломлар олишарди, дейди ...

У терговчилар қошида ожиз қолиб, ёлгон кўрсатма бергани учун эзилган, ҳуқуқий саводсизлигидан уялаётган эди...

Шу куни Н.Матёқубов, С.Ким, М.Жуманазаров кўрсатмалари бўйича бир неча томлар билан танишиб чиқдим. Эътиборли ва кулгилиси, М.Жуманазаровнинг аризасидаги сўзлар эди. У бундай деб ёзади: "У (яъни, камина) порани олмади, мен ялиниб илтимос қилдим, шу совгани олинг, деб ...". Кейин, у олди. Ана, холос! Яхшиям, Гдлян ҳуқуқдан озми-кўпми хабардор, акс ҳолда у бечора порани М.Худойбергановга "уриб бердим" деб ёзган бўлармиди ...

13 сентябр. "Правда"да М.Горбачевнинг телевидение орқали чиқиши матн босалибди. Мамлакатда аҳвол яхши эмаслиги нутқда яққол кўринади.

Шу билан бирга КПСС МК котиби Е.Лигачевнинг СССР Прокуратурасига ёзган аризаси ҳақида сўз борган. Маълумки, Гдлян Усмонхўжаевдан Лигачевни фoш қилувчи кўрсатма олишга муваффақ бўлган ... Шундан кейин улар оёғи куйган товукдек типирчилаб қолишди. Бу жазо гуруҳи ҳар қандай одамдан хоҳлаган кишига қарши кўрсатма "ундириши" мумкинлигига ақллари етди, чамамда. "Пичоқни олдин ўзинга ур, оғримаса бировга!", деган нақл бор.

... 9-том. Қ.Ниязатов. 1975 йилда Қ.Раҳмонов "ипши" бўйича 10 йилга қамалган. Озодликда юрган одамни Карташъян чақириб, "кўнгилли бўлиб кўрсатма ёзмасанг, келган жойинга қайтасан", деб қўрқитган. Қўрқитиб ёздириш уларнинг қўлидан келарди. У эса улар нима деса ёзган-берган.

11-том. Колхоз райси Ю.Эгамберганов кўрсатмаси. У ҳам "кўнгилли"лардан бири. Агарда виждони бўлса, судда ҳақ гапни айтар деб қўйдим.

70-йиллар бошида вилоятда Марказ буйруғи билан текшириш бўлганди. Москванинг тергов комиссиясини Гдлян билан Ивановнинг устози Каракозов бошқарганди. Москвалик Акимова деган полковник аёл эса ипши олиб борганди. У бундай деб айтганди: "Колхоз раислари, завод директорларидан кимда-ким кўнгилли бўлиб келиб, қилган айбини бўйнига олса, жавобгарликдан озод қилинади!". Шу жараёнда барча "Селхозтехника" раҳбарлари, беш нафар завод директори, саккиз нафар колхоз райси, ҳисобчилар, омборчилар ва бошқа масъул шахслар қамалишганди. Ким билади, ўшанда ҳам ҳозирги "гдлянча усул" қўлланилгандир... Бу аслида Карокозов усули экан.

Р.Бекимбетов - пахта саноати трести бошқарувчиси кўрсатмалари. 1988 йил 18 апрелда "ариза" ёзган, 22 апрелда эса сўроқ протоколи расмийлаштирилган. Қизиги, бирорга жумла, сўз ҳам Бекимбетовнинг гапириш усулига ўхшамайди. Ҳар сўздан Гдляннинг қиёфаси кўринади. 14 сентябр.

20-том. Колхоз райси М.Тожиёв кўрсатмаси. 1987 йил 5 октябрда қамоқдан "Гдлян" гуруҳи терговчилари билан учрашиш ниятида" эканини ёзиб юборган. Бунга уни гдлянчиларнинг топшириғи билан ашаддий жиноятчи бўлган ҳамхоналари мажбур қилишган бўлса керак. Тўрт кундан сўнг терговчилар сўроқ қилиб, протокол тўлдиришган. Протоколда айтилишича, у "унинг колхозига бориб, кабинетида чой ичиб ўтирганимда менга пул берганимиш ..." Унинг кабинетида чой ичиш у ёқда турсин, умуман, бўлган эмасман.

15 сентябр.

21-том. Колхоз райси Рўзमतов кўрсатмаси.

Бу ҳақда бироз батафсилроқ маълумот беришга тўғри келади. У 1985 йил 6 июнда ҳибсга олиниб, вилоят судининг 1986 йил 4 ноябрдаги

ҳукми билан олти йилга озодликдан маҳрум этилган. 1988 йил 27 июнда эса умумий авф туфайли озодликка чиққан.

Мадамин Рўзматов ким? Собиқ колхоз раисларидан, мен энг кўп ҳурмат қиладиган одам эди. Лекин менга қарши шундай кўрсатма берганки, душман одам ҳам бу қадар тубанликка бормайди. Ҳибсга олинishi арафасида у қабулимда бўлди, ёрдам беришимни илтимос қилди. Лекин "ўрмонга бутунлай ўт кетаётган кезде" менинг қўлим калта эди. Имконим йўқлигини айтганман, у шу вақтда норози бўлиб кетганга ўхшайди. Балки ўргатувчилари ҳам бўлгандир. Мен шундай ўйлайман. Ана шундай аламзада кайфиятда у гдлянчилар овига тушган ва барча магзавани устимга ағдарган. Бошқаларга ҳам туҳмат қилган.

Рўзматовнинг 1986 йил 11 июндаги аризаси бошдан-оёқ бўҳтон эди. Ўша кунларда уни озарбойжонлик Иброҳимов сўроқ қилди. Урганчдаги тергов изоляторида Рўзматов аризани ўзи ёзмаган, тайёр аризани беришган, у кўчирган, имзолаган, холос. У чайқовчи, анонимкачи, бузгунчи кимсаларнинг (кимликларини айтмайман, худога солдим) муқаддам ёзган анонимкасидаги сўзларни қолдирмай такрорлаган.

Бу пайтда Урганчда гдлянчилар гуруҳи генерал Собиров "иши" бўйича суриштириш олиб боришаёттанди. Ана шу жараён бошлиғи Иброҳимов айни пайтда менга қарши "фош қилувчи" аризалар тўплашга ҳам киришган экан.

1985 йилда Қашқадарё обқўми биринчи котиби Р.Ғойибовни қамоққа олиш операцияси барбод бўлгач, Гдлян ва Иванов (бунинг учун улар чора олишган) яна бирор йирик раҳбарни "овлаш"га киришишадди. Улар назарига мен тушаман. Шунинг учун муқаддам қамалган, жазони ўтаётган вилоятдаги собиқ раҳбарлардан фойдаланганлар.

Гдляннинг энг ишончли ёрдамчиси Абдураҳимов ёрдамида тайёрланган М.Рўзматовнинг кўрсатмаси ғирт бўҳтондан иборат эди: 1983 йилнинг 17 майида у раҳбарлик қилган Янгибозор туманидаги "XXI партсезд" колхозида ўтқазилган семинарда райижроқўм раиси Ш.Матниёзов топшириғи ва Сафарниёзов маслаҳати билан менга ўн минг сўм берган эмиш. "Семинар сўнгида М.Худойберганов машинага мингач, чўнтагига солиб қўйдим", дейди.

1986 йил 23 октябрда Топшқовузда бизни юзлаштиришди. У 1983 йил 16 май кунини машинада менга ўн минг сўм берганини айтди. "Шофёр кўрдими?", деб сўрадим. "Шофёр йўқ эди", деди у. Қизиқ машинани ким ҳайдаб кетаётган экан? Унинг кўзимга қараб худодан кўрқмасдан ёлгон гапирётганини кўриб, бошқа савол бермадим ва "тасдиқлайман", дедим.

Юзлаштиришдан сўнг терговчилар йўл қўйган хатоларини англаб, уни 1989 йилнинг 11 февралда қайта сўроққа чақиришадди ва у энди "пул бериш усулини" ўзгартиради ва "чўнтагига солдим", деган олдинги

кўрсатмадан воз кечиб, "қогозга ўралган ҳолда эди, ўзига бердим", дейди. Бир ўринда "қогозга ўралган" деса, иккинчи жойда "газетага" деб ёзади...

Ҳаётимнинг оғир кунларида бўйнимга айб қўйиш учун тинмай қийнашган пайтда Иванов менга турли доирадаги раҳбарлар, раисларнинг фамилиясини рўйхат қилиб беришни сўраган. Мен эликка яқин кишини, хотирга келганларини ёзиб берганман. Шунда Иванов: "Етади, энди улардан қанчадан олганингни ёз", деган. Ўша рўйхатда М.Рўзमतовнинг ҳам номи бор экан ...

Ўша кўрсатма бўйича 1989 йил 8 февралда обқўмнинг шофёрлари ҳам тергов қилинган.

Ҳайдовчи К.Машарипов: "Мен Худойбергановни хўжаликларга олиб чиқмасдим, обқўмнинг хўжалик ишлари билан машгул бўлардим".

Ҳайдовчи С.Қурбонов: "Мен тоқ кунлари машина бошқарганман".

Ҳайдовчи Х.Дўстқонов: "Эсимда йўқ, бу колхозда Худойберганов билан бўлмаганман".

У жуфт кунлари ишлаган, демак, 16 майда мен билан бўлиши керак. Йўл ҳужжатларини кўтариб кўрилганда ҳам айнан шу кунни у ҳайдовчилик қилган, аммо бу кунни менга Рўзमतов қандай қилиб давлатнинг хизмат машинасида пул берган бўлиши мумкин?!

Ш.Матғиёзов гувоҳлик бериб, "Бундай масалада Рўзमतов ҳеч қачон менга мурожаат қилмаган эди", дейди.

Колхоз раиси М.Абдуллаев кўрсатмаси:

"1983 йилнинг сентябрида колхозимизга Худойберганов келди Пахтани кимёвий ишлаш жараёни билан танишаётганда пахта даласида юрди. Натижада, костюми ифлос бўлди. Уни кийиб кўчага чиқиш мумкин бўлмай қолди. Меҳмонхонага келиб, чой ичгач, мен унга янги костюм бердим. Чўнтагида икки ярим минг сўм пул бор эди ..." Ана сизга яна бир кўрсатма. Яхши тўқилган эртақ.

Бир ойдан сўнг ўтказилган видеоёзувда эса бошқача сўзлайди: "Янги костюмни Худойберганов олиб кетди, пулни бермади. Чўнтагида пул бор, деб айтмаганман..."

1988 йил 24 октябр. Тошқовуздаги юзлаштириш пайти. У костюм берганини айтди. Мен тасдиқладим. Уч ойдан сўнг берган кўрсатмасида у менга ҳеч қачон, ҳеч нима бермаганини айтди. (Умуман, костюм воқеаси бўлмаган, тўқиб чиқарилган, аммо унинг ҳам қамоққа олинамаслиги учун мен тасдиқлашдан бошқа имкон топмадим).

19 сентябр. "Иш" материаллари билан танишишда давом этдим.

24-том. Колхоз раиси Зариф Тожимовнинг кўрсатмалари.

Бу менинг "ишим"даги энг оғир, чидаб бўлмайдиган тухматлардан. Рўзमतов билан Тожимовни тергов изоляторидида "дўстларим" жуда яхшилаб "тайёрлашган". Улар иккови ҳам янгибозорлик. Айнан шу

район пахта тозалаш заводи директори С.Абдуллаев Россиянинг Рязань шаҳрида жиноят устида қўлга тушиб қамалган, хоразмликларни биринкетин тортишда у илк "паровоз" вазифасини ўтаганди...

1986 йил, 9 сентябр. Тергов изоляториди З.Тожимов ариза беради. (Ишда эса унинг 1986 йил, 6 июндаги аризаси йўқ, мени қамашга асос бўлган аризалардан бири.)

1986 йил 27 октябрда сўроқ пайтида у 1982 йил ёз ойида райижроқўм Ш.Матниёзовга ўн минг сўм пул берганини, у эса бу пулни Худойбергановга кетаётган пайтда бериб юборганини айтади.

Роппа-роса икки йилдан сўнг Тошҳовузда юзлаштиришганда у айнан шу кўрсатмасини такрорлади, мен тасдиқладим. Ҳамма томоша шундан бошланди.

1989 йилнинг 9 ноябрида у терговчи Кравченко билан учрашишни сўрайди. 24 ноябрда уни Старкова ва Осипов тергов қилганларида, у янги мазмундаги аризасини топширади ва 1984 йилда менга 53800 сўм берганини айтади. Илгариги ўн минг ёлгон эди, дейди. Шундан кейинги қатор аризалари, сўроқ протоколларида айнан шу рақам қайд қилинади. Хўш, нима ўзгарганди? Пора миқдорини ошириш унга нега зарур бўлиб қолди? Шундоқ ҳам "чин кўнгилдан пора олганим миқдори ҳақидаги иқдорларим" менга ўн беш йил беришга етиб ортарди-ку. Гап бошқа ёқда.

1988 йил 1 декабрда маҳбус Исоев Назарбой сўроқ қилинади. Унинг кўрсатмаси: "Сохта ҳужжатлар билан ёзилган 61300 сўмни Тожимовга берганман".

Маҳбус Бозорбоев Қозоқ: "Тожимов олтмиш минг сўмдан кўпроқ пулни обқўмга беришди, деб айтишганди".

Тожимовнинг хотини - Озода Тожимова гувоҳлик беради: "Обқўмнинг биринчи котибини танимайман, унга эрим пора берганини ҳам билмайман". Қайта терговда О.Тожимова Бозорбоев эри билан илгари қурилиш ташкилотиди бирга ишлаганини, уни ва унинг хотинини аввал танимаганини, ammo бир куни ўгли ва хотинини олиб, маст ҳолда уйига келганини айтган ...

Колхоз партия ташкилоти секретари Ж.Оллоберганов "1984 йилнинг ноябр ойида Худойбергановнинг колхозимизга келганини кўрмадим", дейди.

Раиснинг котиби, бош агроном, бош инженер ва раиснинг ҳайдовчиси ҳам сўроқ пайтида мени колхозда 1984 йил ноябрида кўришмаганини баён қилишади.

Район ижроия комитети ходими С.Юсупов "Худойбергановнинг Куйбишев номи колхозда шу муддатда бўлганини билмайман, ўзим кўрмадим", дейди.

РАП раиси Э.Вансов "Худойберганов шу ойда нафақат колхозда, балки районда ҳам бўлмаганди", дейди.

Колхоз пахтасини топширувчи Б.Матниёзов: "Тожимов Бозорбоевга бер, деб менга 7500 сўми топширди. У бу пулни дўсти-қўшнисига ўзи берса-да бўларди". Шу иш юзасидан обқўмнинг уч нафар шофёрини ҳам тергов қилишади. Бирортаси бу колхозда бўлиб, тушлик қилганларини эслай олишмайди. Район ижроия қўмитаси раиси Ш.Матниёзовни сўроқ қиладилар. "Худойберганов мендан айри яккама-якка Тожимов билан учрашганини билмайман", дейди у.

... Олдин бошқачароқ эди, кейин эса Қ.Бозорбоев биргаликда 53 минг сўми Ш.Матниёзовга берганмиз, деб тўхмат қилиб туриб олди. (Судда Бозорбоев кўрсатмасидан бош тортди ва мендан кечирим сўради.)

Тожимов Зариф ким ўзи? Муқаддам жинояти учун қамалган. Тошховузда мен билан юзлаштириш учун қамоқ жазосини ўтаётган зонадан зудлик билан келтиришган. Мен билан юзлаштиргандан сўнг (ўшанда гап ўн минг сўм ҳақида борганди) уни Тошкентга жўнатмай, Урганчдаги тергов изоляторда қолдиришади ва шу ерда уни қайтадан "ишлаш" бошланади.

Тожимов 1986 йилда илк бора ҳукм қилинган. 1987 йилда эса тағин айблари очилиб, иккинчи марта судланиб, ҳукм қилинган. Суд ҳукмидан ўқиймиз: "З.Тожимов қолган 53800 сўми кассадан олган нақд пулни ўз шахсига ўзлаштирган..."

Бозорбоев судда шундай дейди: "... Ҳукм Ўзбекистон Олий суди томонидан бекор қилинганидан кейин бизларни Урганчдаги бир корхонага ишга чиқардилар. Мен Тожимов билан ишлаб юрдим, шунда бир кун у менга "61300 сўм пулни иккаламиз биргаликда райижроқўм раиси Ш.Матниёзовга берганмиз, деб айтамыз, шунда бу пул иккаламизнинг бўйнимиздан ҳам тушади ва иккимизга ҳам енгиллик бўлади", деди. Мен рози бўлдим. Кейин суд бошланганидан сўнг шу ҳилда кўрсатма бериб, 1984 йилнинг ноябр ойида Куйбншев номли пахта пунктида - менинг иш ўрнида 61300 сўми райижроқўм раиси М.Матниёзовга бердим, деб ёлгон айтдим, бу кўрсатмани қайта терговда ҳам такрорладим. Менинг виждоним қийналди ... Кейин пул беришда қатнашмаганлигимни кўрсатдим. Мени Тожимов билан юзлаштирдилар. Тожимов менга шу пулни Матниёзов билан икковинг бўлиб олгансан, деб тўхмат қилди".

Тожимов судда шундай деди: "... Исоевдан мен пулларни олиб, бўлиб-бўлиб Бозорбоевга бердим. Бир марта пахта топширувчи Б.Матниёзов орқали 7500 сўм , қолган пулларни шахсан ўзим берганман, жами 61300 сўми. Суд бошланмасдан олдин машинада кетаётганимизда Бозорбоев 61300 сўми Матниёзовга бердик, деб айтишлик, деб илтимос қилди".

Вазият ўзгаргани боисдан Осипов Тожимовга қарши очилган жиноят ишини ҳаракатдан тўхтатди. Чунки "оппоқ йигит" бир кўрсатма билан менинг қўл-оёғимни боғлашга хизмат қилган бўлса, ўзининг қўлидан кишанлар ечилишини таъминлаганди.

Судда у айнан колхоз кассасидан 61300 сўм пулни кассирдан олиб, ўзлаштиргани учун айбланаётганди. Шунинг учун ҳукм ҳам қилинганди. Менга нисбатан берилган кўрсатмаларнинг кўпчилигида мантиқ, ҳеч бир асос йўқлигини кўриб, сезиб қолган терговчялар "каттароқ лаҳм"ни излаб қолишган. Акс ҳолда бутун "иш" судда барбод бўлиши аниқ эдида. Шунда "иш"ида катта миқдор кўрсатилган Тожимов тавлаб олинади ва у ўзи ўзлаштирган пулни Матниёзовга ва у орқали менга бердим, деб ариза ёзса, озод қилиниши ваъда берилади. Тожимовга шу керак эди...

(Сал илгарилаб кетиб, бу сохта кўрсатмани тўлиқ айтаётганим бонси барча иш томларини кўриб чиқиш бир ёқ бўлди-ю, мана шу томни кўриб чиқиш азоби бир бўлди.)

20 сентябр.

22-том. Райқўм котиби Р.Тоҳировнинг 1988 йил 17 майдаги кўрсатмаси. Унда у гўё 1983 йилнинг октябрида ўз иш кабинетида М.Худойбергановга ўн минг сўм берган эмиш. Бу Рашидовнинг воҳага келиши (сўнги сафар келиши) арафасида рўй берган эмиш. Тошҳовуздаги юзлаштиришда у сўзларини яна такрорлади, мен тасдиқладим. Гдлян ва Ивановнинг ҳийласи амалга ошди.

21 сентябр.

6-том.

Илк кўрсатмаларим. СССР Бош прокурори номига ёзган (Гдлян айтиб турган) аризамда мен ўзим ва ўзгалар қилмаган қатор жинсий ҳаракатларни бўйинимга олгандим. Уларни кейинча Гдлян бошқа саналар билан расмийлаштирди. Гдлян оила аъзоларимни қамоққа олиш учун кўрқитди, кўз ўнгимга болаларимнинг термулган нигоҳлари келди ...у яна отишга ҳукм қилинган Усмонов (Пахта саноати министри), Каримов (Бухоро обқўми котиби) тақдири бошимга тушишини эслатди... Мен тақдирим ҳал бўлганини аягладим, ҳеч бўлмаганда фарзандларим ҳаётини сақлаб қолиш ташвишига тушдим ...

Энди бу аризаларни ўқиш минг бир азоб эди.

22 сентябр.

7-том ва 1987 йилдаги кўрсатмаларим. Ҳаммаси Гдляннинг "ижоди". Ҳеч бўлмаса судгача яшаш ва ўзимнинг айбсизлигимни исботлаш учун аросатда қолиб ёзгандим.

23 сентябр.

8-том. 1989 йил 5 майдаги Лефортоводаги сўроқда мен барча аризаларимни Гдлян ва Иванов тазйиқи остида ёзганим, ўз сафдошларимни сотишга мажбур қилишгани, ҳатто Тошкент ва Москвадаги масъул ходимларга ҳам айб қўйишда мендан фойдаланмоқчи бўлганларини айтганман ...

28 сентябр.

4-том. Бу томда иқтисодий кўрсаткичлар ва шикоятлар йиғиштириб

келтирилган. "СССР Госкомстат ва республика масъул идораси таъкидлашнча, давлат мулкни ўмариш, қўшиб ёзиш, талон-тарожиқлар бўлмаган.

1968-87 йилларда областнинг иқтисодий кўрсаткичлари кескин ўсиши кузатилган".

Келтирилган кўндан-кўн рақамларда мен вилоятга раҳбарлик қилган йилларда қишлоқ хўжалиги, саноатда кескин ўсиш, ривожланиш акс этиб турибди. Рақамларни рад қилиб бўлмайди.

... 1971 йили Л.Брежнев, Н.Подгорний, Ш.Рашидов ҳамда "Правда" газетаси редакциясига аноним тарзда вилоятдан шикоят хати юборилган. Хат муаллифи ўғлимнинг (1969 йил), қизимнинг (1970 йил) тўйлари ҳақида ёзган, шунингдек, колхоз раислари Р.Мадаминов, С.Қаландаров, И.Дўсов (унинг Қаҳрамонлик юдузини йўқотгани) каби раҳбарлар билан яқин муносабатда бўлганим, айни пайтда, вилоят ижроқўм раиси муовини О.Маҳмудов, райқўм котиби М.Ражабов, шаҳар қўмитаси котиби С.Жобберганов ҳамда обқўм бўлими бошлиғи С.Мадаминовни ҳафа қилганимни эслатган.

Шикоятчилар мени маҳаллийчиликда қоралашга уринишади. Улар вилоятдаги кўпгина раҳбарлар Р.Эшчонов - вилижроқўм раиси, М.Худойберганов - вилоят маориф бўлими мудирини, А.Ёқубов - вилоят таъминот уюшмаси раиси ва Р.Ёқубов - ижроқўм котибини ва бошқалар Шовот туманидан деб ёзишган.

24 март 1971 йилда Ш.Рашидов Москвага - Марказқўмга ушбу шикоят хати юзасидан жавоб йўллаган. Қизиқ, бундай шикоят ёзилгани ва текширилгани ҳақида биринчи марта - ўн саккиз йилдан сўнг эшитиб турибман.

... 1973 йилнинг 4 ноябрида Л.Брежнев номига Урганчдан яна битта шикоят хати (анонимка) жўнатилган. Ваҳоланки, 1969 йилда даҳшатли сув тошқинини бартараф этдик, 1971 йилда вилоят иккинчи марта орден билан тақдирланди, кўрсаткичлар йилдан-йилга юксала борди.

Иккала хат ҳам эгизак. Уни бир одам ёзган - ғаразли мақсадда. (Бу шикоятчининг ким эканлигини биламан, аммо вақт ўтган, буни опшор қилишнинг ҳожати йўқ.)

Иккинчи шикоят юзасидан Ш.Рашидов МК котиби Й.Қурбонов ва бўлим мудирини Г.Орловга ариза бўйича текшириш ўтказиб, натижаси ҳақида КПСС МКга жавоб тайёрлашни топширган. Шу ҳақдаги барча сўроовларга обқўмнинг иккинчи котибини И.Дрижак расман жавоб берган. (Бу тўғрида ҳам энди эшитаялман.)

Иш юзасидан барчага тенг қараганман. Мен "яқин", "дўст", "ўзиники", "беғона" кадрлар деб ажратмаганман. Бу гаплар бўҳтон эди. Бўҳтонлиги сабаби шундаки, шикоятда кўрсатилган раҳбарлар мен биринчи котиб бўлгунга қадар шу лавозимларда ишлаганди. "Биз бир

ерданмиз, сиз бошқа ишга ўтмасангиз бўлмайди", деб раҳбарни ишлаб турган вазифасидан четлатиш мумкинми? Бу гаразгуйлик ўз шахсини ўйлаш бўлмайдими?

29 сентябр.

2-том. Барчаси менинг шахсим, ҳаёт йўлим, иш фаолиятим билан боғлиқ маълумотлардан иборат. Унда бир маълумотнома бор: "1968-89 йилларда Хоразм вилоят суди томонидан 26 нафар колхоз раиси, 24 нафар бош ҳисобчи, 28 нафар кассир, 6 нафар завод директори, 11 нафар классификатор ва бошқа 26 лавозимли шахс судланиб, турли муддатларга озодликдан маҳрум қилинади.

Вилоят суди 1968-89 йилларда давлат мулкани талон-тарож қилиш, қўшиб ёзиш фактлари бўйича чиққан суд ишларининг бирортасида ҳам М.Худойбергановга тегишли, унинг жиноят ишларига алоқаси мавжудлигини аниқламади.

Хоразм вилоят судининг раиси Р.Олимқулов".

Шу томда менинг биринчи котиб давримдаги маошим, депутатлик иш ҳақим, даволаниш, қалам ҳақи, ногиронлик нафақаларимга тегишли барча маълумотлар тўпланган. Биринчи котиб бўлиб ишлаган ўн саккиз йил давомидаги олган шахсий даромадим - 181 минг 136 сўм деб кўрсатилган.

30 сентябр.

3-том. Шахсим билан боғлиқ маълумотлар.

Тошкентдаги "Шелковичная" меҳмонхонасидан маълумотнома: қачон яшаганим ҳақида. Ҳайдовчиларининг йўл варақалари - қачон, қаерга борганман? Янгидан шолчилик совхозлари тузиш ҳақидаги қарорлар.

Зилзила, сув тошқини, тиббий офат билан боғлиқ маълумотлар. Райқўмларнинг - менинг давримдаги барча биринчи ва иккинчи котибларининг тўла рўйхати. (Бу рўйхат Гдлянга керак эди. Чунки у шулардан "гувоҳ" таялаган). Қандай бўлмасин мени "фош қилиш" учун эринмасдан шу қадар кўп маълумот тўплашибдики, бунинг ўрнига фойдали иш билан шуғуллансалар, мамлакатни босиб кетган ашаддий жиноятчи тўдаларни ушласалар, яхши эмасмиди?

5-том. Бу томда текширилган аризалар натижаси.

"Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини йиғиб олиш, тайёрлаш жараёнида Хоразм вилоятида қўшиб ёзиш ёки кўзбўямачилик фактлари аниқланмади.

ЎзКП МК қишлоқ хўжалик бўлими мудирини Г.Файрушин. 1976 йил, 26 декабр".

... Яна бир шикоят (аноним тарзда) ўрганиб кўриш учун Марказқўм ходимлари Зинин, Окунский, Архангелскийга юборилган. Унинг натижаси КПСС МКга маълум қилиш сўралган. Шикоят хатни текширишга Осетров томонидан 1983 йил, 31 декабрда жўнатилган".

Шикоятчининг мақсади маълум, менинг олтмиш ёшга тўлишим арафасида қилган ишларимни, ўзимни ёмон қилиб кўрсатиш, обрўйимни тўкиш ... Менга зимдан зарба бериш.

"КПСС МКГа.

... Шикоят юзасидан барча чоралар кўрилди, обқўм бу масалани кўриб чиқди ва М.Худойбергановга маълум қилинди.

Ўз КП МК котиби Т.Осетров. 1984 йил 8 феврал".

Бу шикоят аризаси ҳақида ҳам эндигина хабар топаяпман, улар қандай текширишди, нимани текширишди - менга қоронғу.

Умуман, Л.Брежнев ва Ш.Рашидов вафотидан сўнг менинг устимдан аноним тарзда КПСС МКГа жўнатилган шикоятлар борасида мен билан ҳеч ким суҳбатлашмади, ақалли бир оғиз огоҳлантормади ҳам. Ўрганишлар, текширишлар, яққинчи котиблар И.Сорокин ва Ю.Гудков орқали бажарилган. Терговчилар менинг шахсим, иш фаолиятим юзасидан "гувоҳлар" дан бўлак яна юздан ортиқ кишини сўроқ қилишган. Улар орасида собиқ ва ишлаётган раҳбарлар, қамоқдаги сафдошлар, нафақахўрлар, мендан норозилар, умуман, ҳамма қатламдаги одамлар бор.

Сўралганлардан 67 нафар киши шахсий характерим, иш фаолиятимга ижобий баҳо беришган. Фақат тўрт киши салбий баҳолаган, улар наздида мен одамлар билан муомалада адолатсиз бўлганман, масалаларни ҳал қилишда тўғри хулоса чиқармаганман ...

29 нафар киши эса мен ҳақда ҳеч нима билмаслиги, шахсан учрашмагани, суҳбатлашмагани, демак, шахсим ва иш фаолиятимга тааллуқли бирор эътиборли сўз айтолмаслигини билдиришган.

Бу "сўраб-суриштириш"лар борасида протокол юритилган. Демак, нисбатан олганда ҳам кўпчилик мени тан олиб, камтарин меҳнатимга баҳо берибди. Шунга шукур!

31 сентябр.

34-том. Бу томда юзга яқин протокол бўлиб, қариндошларимнинг қамоққа олиниши ва сўроқ қилиниши, аризалари билан тўлиб-тошган.

32 сентябр.

32-том. Асосан овла аъзоларим ҳақида.

Хотиним Ниязжон Худойбергановани ҳибсга олиш протоколи. 1986 йил, 13 октябр. № 18/58115-83 иш бўйича.

Худойберганова Н. Хоразм ижроқўм ИИБнинг вақтинчалик қамоқ изоляторига соат 23.00 да жойлаштирилсин.

Н.В.Иванов

Худойберганова Н.ни қамоққа олишга рухсат бераман.

А.В.Бутурлин

1986 йил, 16 октябр.

Турмуш ўртоғимни Карташъян, Московцева, Пантелеева, Старкова,

Абдураҳимов, Дадажонов бевосита Гдлян ва Ивановнинг кўрсатмаси ва Кравченконинг назоратида 58 марта сўроқ қилиб, протокол тўлғазишган. Саволлардан уларнинг инсоний қиёфасини йўқотганликлари кўриниб турибди.

"Розиман". СССР Бош прокурори ёрдамчиси, адлия катта маслаҳатчиси В.С.Галкин.

ҚАРОП

Жиний ишни тўхтатиш ҳақида Худойберганова Н.га нисбатан қўлланилган "тилхат билан очиқда" чораси ҳам бекор қилинсин.

В.Кравченко

1989 йил, 5 сентябр.

1 октябр.

27-том. Ҳаво совуқ. Тўрт кунки шамоллаганман. Бурун билан нафас олишим қийин, бошим қаттиқ оғрийди. Шундай аҳволда ҳам "иш" томлари билан танишишда давом этдим.

Бугун мен билан боғлиқ янги рақамли "жиний иш" очилганидан хабар топдим. (Эътибор қилинг! Уч ярим йилдан бери қамоқдаман, лекин менга нисбатан жиний иш очилмаган экан ...)

2 октябр.

27-том билан танишишда давом қилдим. Усмонхўжаевни сўроқ қилиш протоколлари шу ерда.

1989 йил 10 февралдаги юзлаштириш протоколи, видеоёзуви. Юзлаштиришни Иванов ўтказган. Бу Иванов сценарийси остида ўйналган чинакам драма бўлган. Усмонхўжаев ўртамизда ҳеч қачон бўлмаган "олди-берди"ларни бўйнига олганида мен ҳайрон қолдим. Гўёки у гипноз қилинганга ўхшарди. Бундай муҳитда унинг кўрсатмаларини тасдиқ қилишдан бошқа иложим йўқ эди. Чунки кекса ва касал хотин, фарзандларим ҳамда бошқа яқинларимнинг тақдири шунга боғлиқ бўлиб, улар ҳаёти қил устида турибди.

3 октябр. Ўтирган хонам музлаб ётибди, шамоллашим ўтмаган. "Иш" билан танишишим керак. Терговчи Анатолий танишиш жараёнида ҳар кунни қошимда ўтириб навбатчилик қилади.

35-том. 40 - протокол асосий масалага бағишланган.

Менга, аёлим, болаларим ва бошқа қариндошларимга тегишли бўлган буюмларни мусодара қилиш учун тузилган актлар ва мол-мулкнинг рўйхати ...

Уйимдаги мавжуд барча ҳужжатлар, фотосуратлар, ёзувли дафтар-блокнотлар, қоғозлар ашъвий далил сифатида олинган ... Шахсий жамғармам, омонат дафтарчам, кундалик ҳаражат учун турган пул ва бошқа қимматбаҳо қоғозларимни ҳам тартиб олишган.

4 октябр. Бугун 31-том материаллари билан танишдим. Бунда:

"Типтув учун рухсат бераман.

А.Бутурлин. Урганч шаҳри.

1986 йил, 22 август", деган ёзувга кўзим тушди.

"Тинтув ўтказиш ҳақида қарор.

... Жиноят кодексининг 152-моддаси иккинчи қисми бўйича айбланувчи М.Худойбергановнинг уйи тинтув қилинсин.

Т.Гдлян.

1986 йил, 22 август."

Тинтувда Иброҳимов, Кравченко, Ивко, Коробов, Кимсанов, Старкова ва бошқа гдлярчи терговчилардан 10-12 киши қатнашганлар...

... Эътибор берапсизми, мени 25 августда қамоққа олишди. Аммо уч кун олдин менга аллақачон 152-модданинг 2-қисми бўйича "жиноятчи", деб айб қўйиб ултурган эканлар. Тинтув қилишга ким буйруқ берган, кимлар ва қандай ўтказгани менга йилдан кейин маълум бўлди).

Икки ойки, кўзимнинг нурини тўкиб, асабимни ўйнатиб, соғлигимни емириб, "живоний ишм"нинг кўпдан-кўп томлари билан танишяпман. Бир-икки варақча ёзилган сўроқ протоколини кўпи билан ўн беш дақиқада ўқиб, танишиб чиқиш мумкин. Аммо ана шу сўроқ протоколи тўлғазилгунгича олдинги йилларда неча кулар, тунлар кетган, терговчиларнинг ёвуз, шафқатсиз нигоҳларига боқиб, жонингдан тўйиб, камситилиб, хўрланиб, ўлимнингта рози бўлган онлар эсингта тушиб, яна эски яраларинг кўзийди, баъзида яшаётганингдан нафратланиб кетасан...

Мен "иш" билан танишаётган кезларимда КПСС МКнинг пленуми бўлиб ўтди. Унда "порахўрликда айбланган" МК котиби Е.Лигачёв масаласи кўрилди. Пленум ўз қарориди Лигачёвни айбсиз, деб топди ва Москва партия ташкилотига Гдлян ва Ивановнинг партиявийлик масаласини кўриб чиқишни топширди.

"Правда"да бу ҳақда батафсил ҳисобот босилди. Мана, ундан айрим ўринлари:

Е.Лигачёв: "Бош прокурор Сухарев ўз сўзида текшириш шунини кўрсатдики, аниқладик, "жиноят ҳодисаси" бўлмаган эмиш.

Бу ҳуқуқий атама. Бу нимани билдиради? Менга қарши туҳмат ва ғаразли бузғунчиликни".

"Оддий фуқаро сифатида мен туҳматчи терговчиларни судга беришим ва ўз шаънимни ҳимоя қилишим мумкин эди, - дейди Лигачёв. - Аммо халқ депутатларидан иборат нуфузли комиссия тузилиб, уларнинг фаолиятини ўрганишга киришганини инобатга олиб, депутатларни ҳурмат қилган ҳолда бу фикримдан қайтаман".

А.Сухарев: "Лигачёвнинг бизга ёзган аризасини пухта ўрганиб чиқдик. Биринчидан, оммавий ахборот воситалари ва митингларда Гдлян ва Иванов сўз олиб, бир неча марта порахўрлик фактига Лигачёвнинг ҳам алоқаси борлигига шаъма қилганлар. Бу мутлақо ҳақиқатга тўғри келмайди". (Ҳа, фақат бизларники, ўзбекларники тўғри келади, "ҳақиқат"га). Иккинчидан, Гдлян ва Иванов тергов этикаси, айбсизлик дахлсизлигининг энг оддий меъёрларини қўпол равишда

бузаётганликларини жуда яхши билишган ҳолда ўзлари яратган ёлгонни шишириш, оммага тарқатиш билан мунтазам шуғулланганлар. Терговда бир марта Усмонхўжаев томонидан Лигачёв фамилияси тилга олинади.

Усмонхўжаев 1988 йилнинг 19 октябрида ҳибсга олинган. Дастлабки терговда у пора олгани ва бергани борасидаги фактларини рад этган. Кейинроқ эса Каракозов, Гдлян, Иванов, Старкова, Титов, Рап каби терговчиларга пора олгани, бергани ҳақида маълумотлар берган. Бу ҳибсга олинганидан икки ой ўтгач - 23 октябрдаги терговда аниқланган. 23 октябр, якшанба - дам олиш куни бўлиб, тергов ҳаракати борасидаги қонунга кўра бу куни ҳар қандай тергов ҳаракатлари ўтказиш мумкин эмас.

Кўп ўтмай маҳбус масъул ходимлардан ўн бир кишининг исми-шарифини тилга олишга мажбур бўлди. 25 октябрда эса Лигачёв номи тилга олинади. Тагин, қизиги, Усмонхўжаев ўша фурсатда менинг номимга ариза ёзиб, унинг билан бевосита терговни Каракозов, Гдлян, Иванов ўтказишини илтимос қилади, "гўёки улар республикадаги ҳақиқий аҳволни яхши биладилар, касбига садоқатли одамлар" ва ҳоказолар.

Усмонхўжаев Лигачёвга икки марта ўттиз минг сўмдан пора берганини айтади, аммо воқеа жойи, вақти, аниқ мақсад тилга олинмайди.

1 ноябр куни Усмонхўжаевни Гдлян, Московцева, Васильевсиз қайта тергов қилишганда у юқоридаги даъводан воз кечади ва ҳеч қачон Лигачёвга пора бермаганини айтади. Тахмин атиги беш кун яшади.

1989 йилнинг 8 апрелида Усмонхўжаевни ўринбосарим Васильев ва прокурор Титов иштирокида тергов қилишга тўғри келди. У Лигачёв, Капитонов, Соломенцевга тўхмат қилганини айтди.

17 май кунги терговда у шундай дейди: "Гдлян томонидан менга вазифа топширилганди, КПСС МК ходимларига, ҳуқуқ органи раҳбарларига пора берганимни бўйнимга олишим керак. Бунда ҳатто Гдлян Соломонцев, Капитонов, Могильниченко, Бессарабов, Смирнов, Ишков, Тербилювнинг фамилияларини ўзи айтди.

... Каракозов шундай шарт қўйди: у айтган бир неча масъул раҳбарлар билан "олди-бердим"ни бўйнимга олсам, менга кўпи билан саккиз йил беришади ва уларнинг ҳаракати билан авф қилиниб, озодликка чиқишим ҳам мумкин. Акс ҳолда ҳукм оғир бўлиши мумкин. Қамоқдан болаларим ҳам қочиб қутулолмайдилар.

Мен довдираб қолдим, оила аъзоларимнинг тақдирин кўз ўнгимга келди. Ахир, мен отаман.

Хонамга эзилган кайфиятда қайтдим. Ҳамхонам бўлган йигит менга маслаҳат берди, яхшиси, уларнинг айтганига кўнинг, акс ҳолда жиноятчилар орасига ташлаб, ўлдириб юборишдан тойиншмайди. У

Осетровни мисол қилиб кўрсатди, терговчилар шартларига рози бўлмагани учун Осетров инсон боласи чидаб бўлмайдиган муҳитда яшайётган, эндиликда ўз қайсарлигидан пушаймонда экан ...

Ўйлаб-ўйлаб, "айбимни бўйнимга олишга" рози бўлдим. Мени Гдлян қабул қилди. Икки соат давомида ўзи кўзлаган мақсадга эришиш учун руҳий ишлов берди. "Сизда икки йўл бор: жим туриш ёки тан олиш. "Жим туриш" билан эса терговчининг иши енгиллашади, чунки у истаган миқдорни бўйнимга қўйиши мумкин. "Мен хоҳласам, сенинг бўйнингда 7 миллионлик пора бўлади, хоҳласам 5 миллионлик", деди Гдлян. Мен уларнинг зуғуми, қўрқитиши натижасида Лигачёв фамилиясини тилга олдим. Кейинчалик Ивановга бу кўрсатмадан бош тортишимни айтганимда у шундай деди: "Юқоридагиларни айблаш сенга жуда керак. Улар сен учун "соябон" вазифасини ўтайдилар, уларга маҳкам осилишинг керак бўлади".

Сухарев сўзида давом этиб, Гдлян, Иванов тергов гуруҳининг қонунсиз хатти-ҳаракатларини фош қилиб ташлади:

"... Одамларни қонунсиз ҳибсга олиш, таъқиб қилиш, мол-мулкларини ноқонуний тортиб олиш ва уларнинг ҳуқуқларини топташ...

... Ҳибсдагиларнинг оила аъзолари, яқинлари, кекса кишилар, кўп бодали аёлларни қамоққа олиш усули кенг қўлланилган. Бунда улар орқали гумондорга таъсир қилиш, айбига иқдор қилиш кўзланган ...

... Қамалганларни жисмоний қийноққа солиш, уларнинг гурурини топташ, яқинларини хўрлаш билан қўрқитиш усули одатга айлантирилган...

Булар ҳаммаси текширишда аниқланди ва аниқланмоқда.

Худди шундай муҳитга, шароитга тушган кишилар ҳар қандай мазмундаги кўрсатмани ёзишга мажбур бўлишган. Пора миқдорини эса терговчилар ўзлари тўқиб чиқаришган.

Прокуратура ўз фаолиятини яна шундай ҳолатлар такрорланмаслигининг олдини олиш, айбдорларни жазолашга йўналтирилди. Қамоқдаги беайб кишиларга ўз фуқаролик ҳуқуқлари қайтарилади..."

... Ҳақ гаплар. Минг карра ҳақ гаплар!

Мен бу ерда хаста ҳолим билан Гдлян, Иванов "яратишган" "жиной ишм"ни титкилаб, "кимлигим"ни кашф этиб ўтирибману у ёқда партия раҳнамолари ўз сафдошига қўйилган айбни инкор этиш учун бутун мамлакатдаги вакилларни тўплаб, пленум чақириб ўтиришибди. Гдлянинг энг катта "жабрдийдаси" - Лигачёв эмиш. У бирон соат камерада ётиб, гдлянчи терговчиларнинг итлик башараларини кўрсайди, шунда юзлаб, минглаб инсонлар икки-уч, тўрт йўлаб ана шу азобларни тортишаётганини яхшироқ билишарди.

Ниҳоят, тепадагилар қимирлаб қолишди. Гдлян ва Ивановнинг

ҳақиқий башараси оммага эълон қилинди. Бу ҳақда ҳали 1985, 1986, 1987 йилларда кўплаб маҳбуслар ёзишмаганмиди? Шахсан Горбачев номига жўнатган хатим тақдири нима бўлганини ҳамон билмайман.

Ўшанда аризаларга эътибор беришмади - чунки улар назарида қамоқда ётган ўзбекларнинг ҳаммаси ўғрилар эди. "Барча миллат, элатлар тенглиги" Шўролар Конституциясига киритилган, бу ҳақда дунёга жар солиш русумга айланган давлатда сўз ва иш бирлиги бошқа-бошқа нарсалар эканлигига шундан сўнг ишонмай иложинг қанча?

Ниҳоят, Гдьяннинг ёвуз панжаси КПСС МК ходимларининг ёқасига ҳам ёпишиши, керак бўлса, бутун совет халқига ўғри тамғаси ёпиштириши мумкинлигини сезиб қолишгач, айқоҳаннос солишди, комиссия тузилди, пленум чақиринди.

Ҳаммаси ҳозирча бир кишини - партия йўлбошчиларидан Лигачёвни ҳимоя қилиш, унинг инсоний шаънини тиклашга қаратилди. Бизларнинг шаънимизни ким тиклайди, бизни ким ҳимоя қилади?

IV Б О Б.

ТАРКИБИДА ЖИНОИЙ ҲАРАКАТ БЎЛМАГАНИ УЧУН...

... Бир саволга ҳеч қачон тўлиқ жавоб ололмадим. "Гдлян бир ўзи бутун бир республикани таҳликага солиб, минглаб раҳбарларни қамаб, исталган қонунсизликни қилиши мумкинмиди? У кимга ишонди, кимлар уни қўллашди?"

Иванов бир гапни такрорлашни яхши кўрарди: "Бизлар юқорининг топшириғи бўйича ишляшмиз!"

Берия давридан буён на Йттифоқда, на республикаларда йирик давлат раҳбарлари отувга ҳукм қилинмаганди, Энди эса ...

Мана, савол сизга: уларга ким топшириқ берганди?!

Инсонни мукаммал тушуниш қийин. Ҳатто Сталин, Хрушчёв, Брежневнинг теварагида ёпишқоқ канадек юрганлар ҳам уларнинг феъл-атворини англаб етмаганликларини кейинчалик хотираларида тан олишади!

Кундаликда шундай ёзганман: Бутун умримдаги энг оғир кунлардан бири. Нафасим қисади, бошим ғувиллайди, кўз олдимда қандайдир айланалар югуриб ўтиб қолишади - мени нима кутмоқда, эртага нима бўлади?

Сўнги вақтда тақдирга мукка тушиб тан бериш, атрофдаги ҳамма нарсаларга эътиборсизлик кайфияти кайдан пайдо бўлди? Ҳатто ўлим ҳам табиий воқеага ўхшаб қолди. Чарчадим, қаттиқ чарчадим. Юрак безовта қилади, оёғимда мадор қолмаган, хасталик тобора эзиб ташлаётир. Судни кутяпман, менга ўқиладиган ҳукм қандай бўлади? Бошқа умид берадиган нарса қолмаган. Қушуйқу бўлиб қолдим...

Йил муқаддам ўзимни анча тетик ҳис қилаётгандим. Ўтган йил октябр ойида уч йил айрилиқдан сўнг туғилган тупроққа - Тошқовузга олиб боришганида, юртдошлар билан ноқулай ҳолатда юзлаштирган дақиқаларда ҳам кайфиятим сал тузукроқ эди.

Ёлғизлик - қўрқинчли туғдиради, гумон - эркингни жиловлайди, яқинлар билан озодликда қучоқ очиб кўришиш умиди борган сари саробга айланаверади.

Энг ёмони - инсоннинг эртдан умиди узила бориши, келажакка бўлган ишончнинг йўқолиши ...

Ҳайронман, одамларга яхшилик эмас, меҳр-шафқат эмас, меҳрибонлик эмас, шафқатсизлик, ёвузликни раво кўрадиган ва бундан баҳра топадиган одамлар қаердан ва қандай пайдо бўлишаркан? Бу не

ҳол? Ким тушунтиради? Инсоннинг идроки илмга хизмат қилиш учун Оллоҳ унга инъом этилган. Тушунолмай қолдим... Бу ерда - қафас ортида ноинсоний муносабатлар амалда эканлиги, одамларни тобе ҳайвонларга айлантириб улгуришгани, шафқатсизлик кундалик иш усулига айланиб қолганини биладиганлар камми? Кўп, ammo улар жим туришни маъқул кўрадилар. Газеталарда эса бемаъни инкорлар, раддияномалар, олди-қочдилар тўлиб-тошган. Буларни ким халққа айтади, тарих учун ҳужжат ҳолида қолдиради? Ахир бу ерга маҳбуслар ва уларнинг ёвуз кўриқчиларидан бошқаларнинг кириши таъқиқланган-ку!

Бугун қўл-оёқларим менинг ихтиёримда эмас, ҳушим бошимдан учган. Лекин сўнги дамгача чидаш кераклигини ҳис қилмоқдаман. У ёнга кейин - Худо қозп! Чидам, чидам ва яна чидам! Ишондимки, меҳроқибат ва ёвузлик, инсонийлик ва шафқатсизлик, яхшилик ва ёмонлик ҳар доим ёнма-ён, ҳар доим бирга.

Кутиш ... Кутиш!

Ўша кун - ҳақиқат, адолат ҳарор топадиган, бу дардларингни тўкиб соладиган, юрагингни бўшатадиган кунлар келармикан? Қачон?!

... "Иш" билан танишиш керак. Бу ерда ҳар қандай ороу-ўйларнинг якуни шунга келиб тақалади.

8 октябр.

40-45- томлар. С.Собиров ва Ш.Қуббиев билан боғлиқ ишлар.

1989 йил, 14 январ. "Иш тўхтатилсин. В.Воронин".

1989 йил, 12 август. "Жиний иш тўхтатилсин. Галкин".

Сал енгил тортаман. Гдлян ва Иванов тўқиган жиний фактларнинг таркибида жиний ҳаракат бўлмагани учун, деб ҳаракатдан тўхтатилаётганлари кўпая бошлади.

26-том. ЎзКП МК ишлар бошқармаси бошлиғи Т.Умаров билан боғлиқ. У 1985 йилнинг 25 октябрида ҳибсга олинган. Кекса кишининг "Кўнгилли тавба-газарруси" анча ишонарли чиққан.

Ҳали у Тошкентда ҳибсда ётган пайтида "ўз ихтиёри билан" СССР Бош прокурори Рекунов номига ариза ёзиб, республикада содир бўлган салбий ҳолатлар ҳақида маълумот берган. Рашидов даврида ва сўнгра Усмонхўжаев даврида республикада қўшиб ёзишлар, порахўрликлар чидаб бўлмас даражага етгани, қонун топталганини "ишончли мисоллар" билан кўрсатади. "Порахўрлар" орасида менинг исм-шарифим ҳам келтирилган.

1985 йилнинг ноябр ойида уни Гдлян, Каракозов, Иванов, Власов, Московцева, Михалский ва бошқа "меҳрибон" терговчилар сўроқ қилишган. У гўё "1978-1984 йилларда Тошкентдан Хоразмга олти марта, ҳар бирининг қиймати 120 сўм бўлган (жами 720 сўмлик) совғалар жўнатган эмиш. Тагин аэропортда кутиб олиш вақтида мен учун икки юз сўм сарфлаган экан. Энг даҳшатлиси, Ш.Рашидов вафот этгандан

сўнг гўё мен унга Рашидовнинг дафн маросимида фойдаланасизлар, деб 100 минг сўм пулни Усмохўжаевга топшириш учун берган эмишман". Бунга ким ишонади? Рашидов йирик давлат арбоби сифатида давлат ҳисобидан дафн қилинган, қолаверса, ўлган одамга пул нега зарур бўлиб қолди? Уятсизлик қам шунчалар бўладими? Бу не ҳол? Кулайми ёки йиғлайми? Қандай даҳшат ва разиллик бу. Худди шу "иқрор"дан сўнг ҳаммаси чалкашиб кетган. Гдлян, Иванов, Каракозовнинг тазйиқи остида у уч йилгача "эски қўшиқ"нинг бир жумласини ҳам янгиламай куйлайверди ...

10 октябр.

42-том. Республика ҳукуматининг ўривбосари, Навоий вилоят обқўмининг собиқ биринчи котиби В.Есин билан боғлиқ.

1987 йилнинг 16 февралда ҳибсга олинган.

1987 йил 12 мартда СССР Бош прокурорига ариза ёзади.

Шу кун И Иванов сўроқ қилганда ҳаммасини "бўйнига олади".

1989 йилнинг 6 майида Лефортовода Духанин, Титов, Деревягин сўроқ қилганида олдинги барча кўрсатмаларидан воз кечиб, буларни Гдлян ва Ивановнинг тазйиқи билан ёзганини айтади.

1989 йил 12 август. "Таркибида жинойи ҳаракатлар йўқлиги учун иш ҳаракатдан ётқизилсин. В.Галкин".

Республика ҳукуматининг собиқ раҳбари Н.Худойбердиев масаласи. 1987 йил 16 февралда ҳибсга олинган, Иванов сўроқ қилган, у мен ва бошқалар ҳақида кўрсатмалар берган.

1989 йил 17 март. "Жиноят иши тўхтатилсин. А.Патан".

11 октябр.

Марказқўмининг собиқ котиби Р.Абдуллаева билан боғлиқ "иш". У 1987 йил 29 октябрда ҳибсга олинган.

1987 йил 29 октябр. Катусов, Гдлян, Пантелеева сўроқ қилишган. Барча айбномаларни рад қилган.

29-31 октябр. Гдлян ва Пантелеева сўроқ қилишади. Яна инкор.

1987 йил 25 ноябр. СССР Бош прокурори номига ариза ёзиб, барча айбларини бўйнига олади.

Шу кун И Иванов қайта тергов қилганида мендан уч минг сўм пул ва қимматбаҳо заргарлик буюмлари олганини айтади.

1989 йилнинг 6-12 майларида Лефертовода Духанин, Титов тергов қилганида олдинги аризаларни Гдлян ва Иванов зўрлаб ёздиршиганини айтиб, барча кўрсатмалари ёлғонлигини айтади.

1989 йил 11 июлда шахсан Бош прокурор Сухаревнинг ўзи тергов қилганида ўзининг айбдор эмаслигини, олдинги кўрсатмалар Гдлян, Ивановнинг сценарийси эканлигини баён қилади.

Лекин уни айбдор деб гумон қилиб, ишени судга оширадилар. СССР Олий суди "иш"ни кўриб чиқиб, уни айбсиз деб топади ва суд залининг ўзидан озод этади.

Унинг менга, менинг унга қарши берган кўрсатмаларимиз ҳам шу тахлит барҳам топади.

12 октябр. Бугун эрталаб дўхтир кўрди, қон босимим баланд.

38-том. Райқўмнинг биринчи котиби М.Маткаримов билан боғлиқ.

1975 йил, 1 июлда обқўм бюроси "Хива пахта тозалаш заводида нормадан зиёд чиқянди ишлаб чиқарилгани масаласи"ни кўриб чиқди. Биринчи котиб М.Маткаримов, иккинчи котиб А.Саъдуллаев, ижроқўм раиси А.Мадримов қаттиқ партиявий чора олдилар. Завод директори вазифасидан бўшатилды. Ана шу фактни терговчилар менга қарши "М. Маткаримовнинг норозилиги" сифатида фойдаланиб, қарши қўймоқчи бўлдилар. Ваҳоланки, 1976 йил январдаги бюрода М.Маткаримовнинг партиявий чораси олиб ташланган, айнан ўртадаги "норозилик" барҳам топганди. М.Маткаримов 1986 йилнинг мартада вафот этди. Энди ва муқаддам уни сўроқ қилиш учун терговчиларда имкон йўқ эди. Мақсад, ишда қоғоз ва факт кўп бўлиши керак. Ўшанда семиз томлар кўп бўлади. Жинойи иш фалон томдан иборат дейилади-да. М.Маткаримов райқўмнинг (учта районда) биринчи котиби бўлиб ўттиз йилга яқин ишлади, қаҳрамон бўлди, унинг фақат район ва областда эмас, республикада ҳам обрўси катта эди.

Ўликларни суд қилиш у ёқда турсин, улар ҳақда ёмон гап айтиш - муслмончиликда оғир гуноҳ саналади. 1989 йил 2 сентябрда у билан боғлиқ бу "иш" ҳам таркибида жиноят йўқлиги учун тўхтатилди.

Савдо базаси директори Эркин Матсафоев билан боғлиқ "иш".

1987 йил, 6 июл. Кун бўйи уни Московцева ва Абдурахимов сўроқ қилиб, менга қарши кўрсатма беришга ундашади.

1987 йил, 7 июл. Энди терговга Карташьян (одам эмас - жаллод) аралашади. Турли тазйиқ усуллари қўлланилади. (Ҳали мен озодликда пайтимда - 1986 йилнинг 19 июлида Гдьяннинг топшириғи билан терговчи Ивко уни сўроқ қилиб, "мен ҳақда ақалли бир факт келтиришини" сўрайди).

1989 йилнинг 5 апрелида унинг хотинини терговга чақиришиб, яна эски "қўшиқлари"ни бошлашади. Бечораларни мен учун уч йил давомида кўп марта сўроқда чақириб, оиласига тинчлик бермайдилар.

"Жиноят иши"ни кўриб чиқиб:

ҚАРОР ҚИЛДИМ:

... таркибида жинойи ҳаракатлар йўқлиги учун тўхтатилсин.

В.Галкин.

1989 йил, 28 август".

13 октябр.

13-том. Райқўмнинг собиқ котиби М.Вайсов билан боғлиқ. У 1986 йилнинг 11 сентябрида қамоққа олинган. Қамалишидан олдин - 28-29 август кунлари Иброҳимов уни сўроқ қилиб, менга қарши кўрсатма беришга ундайди. Рад жавоби олгач, уни қамашга қарор қиладилар. 12

сентябрда уни Москвада Гдян ва Кравченко сўроқ қилиб, СССР Бош прокурори номига ариза ёздиришга муваффақ бўлишди. Бу аризада Ваисов мени ва республика раҳбарларини айблади. Қолганлари Гдяннинг ҳамтовоғи Каракозовнинг сценарийси остида силлиқ кетади.

Икки йилдан сўнг бизни Москвадаги тергов изоляториди юзлаштиришди. Ваисов уларга нимага керак бўлиб қолди? Агарда эски хужжатларни ковлашгирса, унинг "аламзадалиги" маълум бўлади. Чунки ... 1972 йилнинг сентябридаги обқўм бюросида пахта ҳосилини етиштириш, теримга тайёргарликнинг сустиги учун Богот райони раҳбарлари (Ваисов, Худойберганов), Қўшқўпир (Матёқубов, Гаффоров) ва Шовот (Бобожонов, Хўжаев)лар партиявий чора олгандилар.

1984 йил, 27 июн. Обқўм бюроси пахта масаласида Қўшқўпир район партия комитетининг биринчи котиби М.Ваисовга ҳисоб варақасига ёзиш шарти билан қаттиқ хайфсан берди.

1985 йил, 11 декабр. Обқўм бюроси раҳбарликни эплай олмаганлиги учун М.Ваисовни вазифасидан озод қилди.

Мана, "аламзадалик"нинг манбаи. Унинг вазифасидан озод қилинишида менинг ғаразгўйлик мақсадим йўқ. Ваисов Богот ва Қўшқўпир районларида ўн беш йилга яқин раҳбар бўлди. Бу узоқ муддат. Ҳаммаси менинг раҳбарлигим даврида. Агарда уни "бегона кадр" қаторига қўшганимда у бир муддат - уч йил ҳам биринчи котиб бўлиб ишлай олмаган бўларди ... (Менинг мақсадим кадрларга хатосини кўрсатиб, уларни сақлаш ва тарбиялаш эди, холос).

14 октябр.

36-том. Пахта трести собиқ бошлиғи Тоҳир Жуманиёзов ҳақида.

1984 йилнинг июлида қамоққа олиниб, 1987 йилнинг 26 мартида Москва област суди қарори билан ўн беш йилга озодликдан маҳрум қилинган.

1986 йил, 11 декабр. Бутирка. Шундин тергов қилган. Ҳеч нимани тан олмаган, ўзини ва бошқаларни айбдор деб билмаган. Сўроқ протоколларини имзолашдан бош тортган.

1987 йил, 17 март. Уни Гдян ва Абдураҳимов тергов қиладилар. Рад жавоби берган ва протоколларни имзоламаган. Кейинги бир ҳафта давомида ҳар куни Абдураҳимов эрталабдан кечгача тинкасини қуриштириб, сўроқни давом эттирган.

1987 йил 27 март. (Суд ўн беш йил қамоқ жазоси белгилаганининг эртасига!) Карташьян ва Абдураҳимов сўроқ қилганлар. Ҳеч нимага эриша олмаганлар. 30 ва 31 март кунлари Гдян ва Абдураҳимов бор санъатини ишга солишган - Жуманиёзов таслим бўлмаган.

1987 йилнинг 8 апрелида Бош прокурор ўринбосари Сорока Жуманиёзовни Тошкентга жўнатиш ҳақида қарор берган.

Тошкентдаги қамоқхонада 14 апрелдан 27 майгача бўлган муддатда

Карташьян ва учта терговчи уни ҳар куни сўроқ қилишади, вилоят раҳбарларига қарши кўрсатма беришга ундашади. Кичкина жуссали бу йигитни синдириш мумкин бўлмайди.

Қизиқ факт, қишлоқ боласи, олийгоҳни сиртдан ўқиб тугатган мутахассис суд мажлисида қораловчининг саволлари мазмунига яхши тушуна олмаётганини, рус тилини чала билишини айтиб, таржимон чақиришларини сўраган (Бу қонунда кўрсатилган). Шунда судья унга: "Сиз олий маълумотли совет мутахассисисиз, рус тилини билмаслигингиз мумкин эмас!", деб жавоб берган ... (Суд уни қонуний ҳуқуқидан фойдаланишга йўл бермаган). Уни синдириш учун синглиси, хотини, ўгли ва бошқа қариндошларини ҳам қамоққа олиб, маънан ва жисмонан майиб қилишни ўйлашади.

Умуман, Тоҳир Жуманиёзов қандай ишлаганди? 1981-84 йилларда (у вилоят пахта трести бошқарувчиси бўлиб ишлаган даврда) ишлаб чиқариш чиқиндилари камайиши, тола сифатининг яхшиланиши туфайли режада кўзланган 26 миллион 71 минг сўм ўрнига 26 миллион 89 минг сўм соф фойда олинди. Бу муддатда режадан ортиқча 12.679 тонна пахта толаси ишлаб чиқарилди ва маҳсулот ишлаб чиқариш ўн миллион сўмга ўсди. Тармоқ учун бир қатор қурилишлар бошланди ва улар ишга туширилди.

Агарда адолатли тузум бўлганда бу ишлари учун Жуманиёзовни давлат мукофотларига тақдим қилиш керак эди. Уни эса қамашди ...

1984 йилнинг 27 июнида "тепанинг топшириғи" билан ана шундай моҳир ташкилотчини "хатолари учун" вазифасидан бўшатишга мажбур бўлдик.

К.Қурниёзов - молшунос. 1986 йил 4 декабрда Тошкентда қамоққа олишган. Уни юқоридида кўп бора номлари эслатилган "машҳур жаллодлар" тергов қилишган. Менга қарши кўрсатма беришга мажбурлашган ...

"...Т.Жуманиёзов, К.Қурниёзовнинг М.Худойбергановга тааллуқли жиноий иши таркибида жиноий хатти-ҳаракатлари йўқлиги сабабли ҳаракатдан ётқизилсин.

В.Галкин.

1989 йил, 5 сентябр".

37-том.

Искандар Дўсов-машҳур колхоз раиси, 1976 йилда вафот этган. Искандаров Абдулла - колхоз раиси, Дўсовнинг ўгли. М.Жуманиёзов - райқўм котиби.

А.Искандаров - колхоз раиси, райқўм котиби, оближқўм раиси.

1988 йил 20 сентябр. Михалский ва Осипов сўроқ қилишади. У ҳамма сўзларни рад этиб, уларнинг тузоғига тушмайди.

1988 йил, 29 сентябр. Михалский кун давомида уш икки марта қаттиқ тергайди. У М.Худойбергановга ҳеч нима бермаганини айтади.

1989 йил, 4 апрел. Старкова сўроқ қилади. У "Мен М.Худойбергановга ҳеч қандай магнитофон берган эмасман", дейди.

1989 йил, 24 апрел. Михалский авраб кўради. У "қандайдир музхона совға қилгани" фактини ҳам инкор этади.

"...Дўсов, Искандаров ва Худойбергановларга тааллуқли жиноий иш тўхтатилсин.

В.Галкин.

1989 йил, 30 август.

15 октябр.

33-том. Ўелим Қадамбой билан боғлиқ.

1989 йил, 15 октябрда ҳибсга олинган. Протоколни Иванов тўлғазган.

18 октябр. Уни қамоққа олиш ҳақида қарор чиқаришган. (Ваҳоланки, уни уч кун сабабсиз изоляторда сақлашган, бирорта асоссиз сўроқ қилишган).

1986 йил, 21 октябр. Тошкентга олиб кетишади. Каракозов, Гдлян ва бошқа жаллодлар гуруҳи уни қийнаб, куч ишлатиб, гўёки "уйда кўрган қандайдир менга боғлиқ кишилар" ҳақида кўрсатма беришга мажбур қилишади. Ёш, соғлом йигитни қисқа фурсатда ногирон ҳолатга олиб келишади.

1987 йил, 5 июн. "Ўта муҳим топшириқ"ни бажаргани учун Урганчдаги тергов изоляторига қайтардилар.

16 июн куни эса қамоқдан озод қилиб, ҳеч қаерга кетмаслик ҳақида тилхат олиб, доимий назорат остида сақлайдилар.

"...Жиноий ишни кўриб чиқиб,

ҚАРОР ҚИЛДИМ:

Қадамбой Худойберганов билан боғлиқ жиноий иш тўхтатилсин.

В.Кравченко.

1989 йил, 5 сентябр".

Бундан бир ҳафта олдин эса қудаларим - Ш.Ортиқов, Ш.Зарипов ва Р.Шарипов устларидан очилган ишлар ҳам ҳаракатдан ётқизилганди...

39-том.

Бу томда колхоз райси Сотим Қаландаровни терговчилар сўроқ қилгани ҳақидаги протоколлар ва бошқа кўп қоғозлар тўпланиб, роса шиширилган.

1987 йил, 23 март. Кравчук ва Ивко уни тергов қилиб, менга ҳарши кўрсатма беришга мажбур қилишади ва шу куни протоколни имзолатишади. Хаста кишининг бу бўҳтонга юраги дош беролмайди ва у тўрт ойдан сўнг вафот этади.

Икки йилдан сўнг Галкин шу "иш"ни ҳаракатдан ётқизади. Шунингдек, ижрокўм райси Ш.Магнийёзов, савдо базаси директори Н.Яхшимуротов ва умумий оақатланиш корхонаси бошлиғи Р.Қаландаров (С.Қаландаровнинг укаси) билан боғлиқ "иш"лар ҳам ҳаракатдан ётқизилган. (Р.Қаландаров 1983 йилда вафот этган, бу

талотумларни кўрмай кетган эди.) Бу ишларда ҳам гдлянчилар менга қарши кўрсатмалар олишга эришишган, тазйиқ остида бечоралар қайлардадир, қандайдир мақсадларга (барчаси сирли ва мантиқсиз) менга совга, пул берганини "чин кўнгилдан айтиб беришган".

16 октябр. ЎзКП МК котиби Айтмуротов Е. ҳақидаги маълумотлар. У 1986 йилнинг 20 августида ҳибсга олинган. Узоқ чўзилган терговда мендан магнитофон олганини ёзишга мажбур бўлган.

В.Галкин бу фактнинг сохталигини аниқлаб, ишни тўхтатган ... Худди шундай ҳолат мавжуд бўлган О.Салимов билан боғлиқ иш ҳам ҳаракатдан ётқизилган.

Мана, сизга "чин кўнгилдан тан олиш" фактлари. Улар кейинчалик қордек эриб битдилар, бўҳтонлиги, туҳматлиги, гдлянчиларнинг зуғуми билан зўрлаб ёздирилгани маълум бўлиб қолди. Аммо юракда қолган жароҳатлар-чи?

Ахир "ана шу изҳор" туфайли бизларни юзлаштирганларида ер ёриляб, ерга кириб кетмаганмидик!

17-18 октябр кунлари.

Терговчи Осипов ҳамда телеоператор Едигин тошкентлик адвокат З.Анорбоева иштирокида муқаддам ёзиб олинган гувоҳларнинг видеоёзувлари билан таништирилди, Тошқовузда юзлаштирилганда тасвирга туширилган кадрлар қўйиб берилди. Қизиғи шундаки, улар билан боғлиқ ҳолатлар аллақачон "ишим"дан олиб ташланган бўлишига қарамасдан, барча ёзувларни кўришга, тасдиқлашга мажбур эдим.

Бу нимага зарур бўлиб қолди? "Бизлар - совет ҳуқуқшунослари ҳам замонавий технологиялар билан ишляпмиз", деб айтишганми? Видеотасвир жиноятни исботлашда ашъвий далил эмас. Унга айбдор ёки гувоҳнинг кўнглидагини ёзиб бўлмайди. У ҳам қоғоз каби иложсиз. Терговчи айтган, мажбур қилган сўзлар тушади унга. Қоғоздан фарқи - унда гувоҳнинг қиёфасини кўриб турасан, пинак бузмасдан ёлгон гапираётганига гижинасан, лекин танангга сынаган кунлар ёдга тушиб, унга раҳминг келади. Кадрда бечора гувоҳ "чин кўнгилдан ҳақиқатни айтаяптию", унинг ёшида, ортида, қайсидир бурчакда юзларидан заҳар чаккиллаётган, муштлари тугилган терговчилар турибдилар. Бир оғиз четга чиқса, сценарийни бузса тамом - тўғри кардерга тушади, яна ашаддий жиноятчиларга ҳамхона бўлади ...

Икки кун ўнлаб гувоҳларнинг ёлгонларини кўришга, эшитишга ва барча ўтган кунларни, оғир босқичларни қайта яшашга маҳкум бўлдим ... Бу "учар ёлгонлар"ни эшитмаслик, сафдошларимнинг афтода қиёфаларини кўриб эзилмаслик учун ҳам барча тасмаларни кўрмасдан, эшитмасдан тасдиқлашга рози эдим. Мени тинч қўйишга бўлгани.

19 октябр. Бугун аввалги танишиб чиққан 1,9,10,26,28-томларни қайта кўздан кечириб, айрим ҳолатларни аниқлаштириб олдим.

20 октябр.

46-том.

Бу томда М.Жабборов ва Н.Ражабов, Г.Орлов ҳақидаги материаллар тўшланган. Г.Орлов 27 октябр, 1987 йилда қамоққа олинган. 1987 йил, 5 октябр (бир йилдан сўнг) мендан пул олгани ҳақида терговчи Музалскийга сўроқ беради (аслида бўлмаган факт).

26 октябр 1987 йилда Старкова сўроқ қилганида бу сўзларидан воз кечади.

27 октябрда (атиги бир кундан сўнг) барча айбни менга тўнкайди: "Мазкур шикоят аризасини текшириш учун шахсан топшириқ бўлмагани". (Менинг устимдан Москвага ёзилган шикоят хат 4-томда келтирилади.) Гўё ўша шикоятни "текширгани учун яна совға-салом берганмишман ..." Ваҳоланки, шундай хатлар ёзилганки, текширилгани ва юқорига маълумот берилганидан энди, келиб-келиб қамоқда хабар топиб ўтирибман.

1989 йил, 13 июл. Орлов билан боғлиқ "иш" тўхтатылди.

1989 йил, 15 август. "Орлов билан олди-бердимиз" ҳақидаги "иш" таркибида жинойи ҳаракатлар йўқлиги учун ҳаракатдан ётқизилди.

И.Жабборов - Бухоро обқўмининг собиқ биринчи котиби. 1988 йил, 22 октябрда ҳибсга олинган. Бир йил давомида ўтказилган сўроқларда бир неча марта мен билан "ўртада олди-берди" бўлганини "тан олади" ва ҳар гал турли рақамларни кўрсатади. Кейинчалик барча кўрсатмаларидан тонади, уларни терговчиларнинг зуғуми остида ёзганини айтади.

1989 йил, 12 августда ана шу ишлар бўйича очилган "жинойи иш" ҳаракатдан ётқизилди ...

Н.Ражабов - Самарқанд обқўмининг собиқ биринчи котиби. 1988 йил 22 октябрда (Жабборов билан бир кунда) ҳибсга олинган. Уни беш ой давомида Ревеко, Лашхия, Панфилов ва Лазо каби терговчилар сўроқ қилиб, турли мазмундаги кўрсатмалар олишга эришишган. У ҳеч бир муносабатимиз, мансаб жиҳатдан боғлиқлик, тобелик бўлмаса-да, "олди-бердимиз" бўлгани ҳақда ёзган. Аниқроғи, ҳамхонаси (камерадаги) ўргатиб ёздирган. Тушунарли бўлса керак уларнинг бу усули.

1989 йилнинг 25 майида СССР Бош прокурори ўринбосари Васильев тергов қилганида олдинги барча кўрсатмаларни Гдляннинг зуғуми остида ёзгани, бунда камерадоши Нухман деган жиноятчи бош бўлганини айтади. (Уни кейин менинг ёнимга қўйишган.)

1989 йил, 10 июл. Галкин сўроқ қилади. Яна Гдлян ва Нухман ҳақидаги сўзларни айтади.

1989 йил, 13 июл. Ўзаро юзлаштиришди. У ҳамма кўрсатмаларидан воз кечди.

1989 йил, 15 август. "Н.Ражабов билан боғлиқ М.Худойбергановга

нисбатан очилган "жиной иш" таркибда жиной хатти-ҳаракатлар йўқлиги учун ҳаракатдан ётқизилсин. В.Галкин".

21 октябр. Бугун аввал кўрилган 6, 8, 31, 32, 35-томларни яна қайта кўздан кечирдим.

22 октябр. Якшанба. Бугун терговчи келмади. Камерадаман. Кун бўйи ўйлаб ўйимга етолмайман. Тўғри, йўл қўйилган камчиликлар, нуқсон ва хатолар бўлган, балки уларнинг кўпчилиги ёки айримлари учун айбдордирман, ammo мен жиноятчи эмасман-ку?

Менинг хатоларим учун нега ўғлимни, саводсиз, сиёсатдан йироқ, кекса, касал, беш болани тарбиялаб вояга етказган хотинимни бир йилча қамоқда сақлашди.

Бунинг учун Гдлян, Иванов, Карташьян, Московцева, Старкова, Кравченко, Абдурахимов, Дадажонов, Хусайнов ва бошқалар жавоб беришлари шарт-ку! Ахир, улар бир йил давомида менга не азобларни бермадилар, турли усулларни ишга солмадилар. Ойла аъзоларимни ҳам қамоққа мубтало этмадиларми?..

Ўзим ҳақимдаги том-том "иш"ларни ўқирканман, гдлянчиларнинг куч, зуғум, қўрқитиш, алдов, шантаж орқали имзолатган ўнлаб, юзлаб сўроқ протоколларини қайта кўздан кечирар эканман юрагим тўхтаб қолай деди, неча ёшга қаридим ...

Бу тузумда қонун йўқ, бу тузумда мен ишонган адолат эмас, зўравонлик бор экан, холос. Агар совет ҳукумати мени "жиноятчи" деб топган бўлса, демак, барчамиз, ҳатто марҳумлар ҳам, кимки беш-ўн йил раҳбарлик курсида ўтиришга улгурган экан - ҳаммамиз жиноятчилар ҳисобланарканмиз-да. Нега саксониячи йил бошида вафот этган машҳур колхоз раиси номига колхоз, мактаб, кўча қўйиладия тўқсонинчи йилгача яшаш тақдирига ёзилган бошқа бир машҳур колхоз раиси умрининг сўнгги кунларини қамоқда ўтказди?

... Жаҳонгир Наполеон қайсики шаҳарни забт этса, ўша шаҳар аҳлига, ўзини музаффар қаҳрамон сифатида тўғлардан ўқ отиб, тантанали кутиб олишни буюрар экан. Италиядаги шаҳарлардан бири босиб олинганда, унга кириб келаётган император шарафига тўғлардан ўқ узиб, ҳурмати жойига қўйилмабди. Наполеон шаҳар бошлигини чақиртирибди ва нимага шундай аҳмоқчиликка йўл қўйилди, деб сўрабди. Шаҳар бошлиги бунинг ўн учта сабаби бор, дебди. Жаҳонгир айтишни буюрибди. "Биринчидан, - дебди шаҳар ҳокими, - бизнинг шаҳарда тўп йўқ ..." Наполеон уни сўздан тўхтатаиб, бошқа сабабларини айтиб ўтирма, дебди...

Шўро тузумининг бизларга кўрсатган каромати - ўндир, юздир, балки кўпроқ. Лекин энг биринчиси - АДОЛАТ ЙЎҚ эди! Бошқасини айтиб ўтиришга ҳожат йўқ.

Ҳозир ўша йилларни "турғунлик даври" деб аташ русм бўлди.

Йўқ, оддий колхозчи, ишчи, қурувчи учун турғунлик бўлмади. Улар эрта-кеч ўз иш жойларида меҳнат қилаверди, бир бурда нонини ҳалол топиб ейишди. Лекин бошқа жабҳада турғунлик бор эди. Яъни тепадаги, Москвадаги айрим юқори лавозимли кимсалар учун ҳар томонлама фаровонлик, тўжинлик, чинакам турғунлик йиллари бўлди. Гарчи, областда биринчи раҳбар, катта одам бўлсак-да, ана шу "юксаклар" қаршисида бизлар жуда майда кишилар, уларнинг оддий хизматкорлари эдик, холос. Мамлакат уларнинг хоҳиш-истаги билан бошқариларди.

23 октябр. Бугун ҳам қайтадан яна 7,24,33,34-томларни кўздан кечириб чиқдим.

24 октябр. Бугун терговчилардан Михалский ва Осипов келишди. 1989 йил, 23 октябрдаги сўроқ протоколини келтиришди. Бу сўроқда мен Ш.Муротов, А.Қарриев, С.Нуриддинов, Ш.Қуббиев, С.Собиров, С.Нурматов, Т.Мусаев, Ж.Солаев, У.Сафоев, А.Ким, Э.Йўлдошев, Х.Сафарниёзов, И.Жабборов, Б.Абдуллаев, Т.Искандаров, А.Юсупов, М.Нуниёзов, И.Юсупов, З.Раматов, Х.Давлатов, С.Сафоев, А.Олимов, К.Эркаев, А.Ўрозов, Э.Раҳмонов, Ф. Машарипов ва З.Ботировдан ҳеч қачон пул ёки бошқа буюм совға олмаганим, улар билан ўртамизда жинойий ҳамкорлик муносабати бўлмаганлигини таъкидлагандим.

Бугун "жинойий ишим" билан танишишни тугатдим. Пешин маҳали Осипов келди ва 34-томдан қандайдир ҳужжатларни олиб кетди. Истаган қоғозни йўқотиш, янгисини қўйиш терговчиларнинг одати эди.

25 октябр.

Бугун кун билан нарада - жойимда ётдим. Бошим тинмай айланади, оғрийди. Ниҳоят, дўхтир келиб, қон босимимни ўлчади- 90/60 экан. Уч кун олдин ўлчаганда 190/110 эди ...

30 октябр.

Бугун номозшомда ҳовлиқиб Галкин, Кравченко, Осипов ва адвокат Анорбоева келишди. Улар "иш"ни ёпиш бўйича қистоғли протокол тузишди. Мен шу ерда кўрсатилган 14 кишидан ҳеч нима олмаганимни айтдим. Булар К.Саъдуллаев, Ю.Эгамберганов, Р.Қуриёзов, С.Мадаминов, Р.Жуманиёзов, И.Бекжонов, С.Ким, М.Рўзматов, З.Тожинов, С.Дўстматов, А.Сафаров, Н.Матёқубов, М.Тожинов ва И.Сорокин кабилар эди. Тинтувда олинган буюмларни қайтариб беришсин, деб талабнома ёздим. Шу билан бирга ўелим Қадамбойдан олинган 31 миң сўмлик заёмларни, машинани, телевизор ва гиламларни, унинг хотинига тегишли, уйдан тинтув пайти олинган 5278 сўм пулни, омонат дафтарчани ҳамда телевизор, видеомагнитофонни (касеталари билан) қайтаришини сўрадим. Ўзимни эса судгача тилхат билан очиққа чиқаришларини талаб қилдим.

31 октябр. Жума.

Огир кун. Гарчи, ҳаммомга тушиб озроқ енгил тортган, кир-чирларимни ювган бўлсам-да, таъбим хира.

Кечга яқин Кравченко, Осипов ва Анорбоева келишди. Адвокатнинг эътирозлари билан танишдим.

43 томдан иборат "иш" билан танишиб чиқдим. Энди судни кутиш керак. Ҳозир менда на қўрқинч, на умид қолди. Ҳамма нарсага лоқайдман. Бу ерда сенинг хизматларинг бир пул, сендан жиноят излашади, арзимаган хато учун жазолашади. Галаба ва фожеа ораси бир қадам!

Мен жиноят қилмадим, халқимиз ҳаёти яхшиланиши учун елиб-югурдим, оғир ҳолатларда ҳам ўз бошимни асраш ташвишида бўлмадим, шахсий манфаатимни ўйламадим, қўша-қўша иморатлар тикламадим, машиналар олмадим. Фарзандларим бировдан ортиқ яшамасди, яшашмаяпти, шахсий уйлари йўқ.

... Аввал бошда адвокатнинг хизматидадан воз кечдим, чунки унга тўлайдиган пулим йўқ эди. Галкин келиб, "Адвокатсиз суд "иш"ни кўриб чиқмайди", деб вақтинча давлат ҳисобидан адвокат топишди. Адвокат Н.Бенедиктов - кекса, анча тажрибали киши экан. У билан икки кун ўтириб роса суҳбатлашдик. Суҳбат ўзаро ишонч ва ҳурмат асосида бўлди. У кўнглидагини яшириб ўтирмади: "Мен сенинг "иш"инг билан тезкор танишиб чиқдим, бу ростки жиноят иши эмас, бир жойга тўпланган ахлат уюмига ўхшайди. Мен кекса одамман, кунги билан суд мажлисида ўтиришга ҳолим йўқ. Аммо соғлигим тўғри келганда эди, сени оқлаб, сени шу куйга солган терговчиларни жавобгарликка тортиришга ақлим, билимим етарди". У Нюренберг процессида қатнашган экан.

... Икки ойки, касал ҳолимда ўзимнинг "иш"имни варақлашга мажбурман. Умуман, бу сонсиз "кўрсатма", "ариза", "юзлаштириш протоколлари", турли "маълумотномалар"ни кўрарга кўзим йўқ. Салкам ўн беш минг варақ. Уч ярим йилда гдьянчиларнинг биргина менга қарши тўплаган "иш"лари ҳажми шу. Бунинг учун кетган вақтга, қоғозга, ҳаражатга ичинг ачийди. Нега бунча сарф-ҳаражат? Кимнинг ҳисобидан? Яна юзлаб терговчилар учун тўланаётган маош, устама ҳақ, сарф ҳаржлари ... Бундай талон-тарождлардан ушбу тузум алақачон барбод бўлиб кетмагани ...

Ўттизинчи йилларда "халқ душманлари"ни фош қилиш учун давлат газнасида қанча маблағ ҳавога учди экан? Бу миқдорни энди ҳеч ким билмайди, аниқлаш имкони йўқ. Қамалган, отилган, сургун қилинганларнинг аниқ сони ҳамон аниқланмади. Неча йилки, уларни оқлаш учун давлат комиссияси ишлаб ётибди. Демак, яна юзлаб малакали мутахассислар, ҳуқуқшунослар давлат газнасида ойликни қуртдек санаб олиб ётишибди.

"Кўрсатма" ва "ариза"ларни ўқирканман - ўзимнинг ҳибсдаги кунларим кўз ўнгимдан ўтиб турибди. Қийноқлар, эзилишлар, қўрқув, фарзандлар учун қайғуриш... Ахир мен ҳам тирик жонман, ўзимни

ўйламаслигим мумкин, келажагимга тупуришим мумкин, менингдек умрини яшаб бўлган одамга бошқа нарсанинг қизиғи қолмаслиги мумкин. Аммо фарзандлар-чи? Улар яшашлари керак, эл орасида юзлари ёруғ бўлиши, виждонлари тоза сақланиши лозим. Ҳатто қурт-қумурсқа ҳам ўз боласи деб елиб-югуради, уни асрайди, шу йўлда қурбон бўлади. Мен эса одамман, тирик жонман, онгли мавжудотман! Мен бошқача йўл тутганим мумкинми? Менга қарши кўрсатма берганларнинг ҳам фарзандлари бор, улар ҳам одам. Балки ўзларини ўйлашмаган, болалари учун қайғуришгандир? Буни инк қилишим, бунга бефарқ қарашим, улардан норизо бўлишим, уларга тавқи лаънат ўқишим тўғри бўладими?

Йўқ! Асло! Бу мусулмончиликка тўғри келмайди. Ўрмонга ўт кетса, ҳўл ҳам ёнади, қуруқ ҳам! Буни ким тушунмайди. Эрта-индин суд бошланади. Суд залидан осовликча чиқариб юборишларига, елкамга қоқиб, "Омон бўл!", деб айтишларига ишонаманми? Йўғ-э? Ахир, уч ярим йилки, мени қонунсиз қафас ортида сақлаб келганлар, шунинг учун давлатнинг минглаб, юз минглаб маблағини еб битирганлар бунга йўл қўйишмаслиги аниқ. Бунга ҳеч қачон имкон беришмайди. Ҳеч бўлмаганда қонунсиз ётган йилларимни елкамга юклашади ...

Шундай экан, ўзимни ўзим оқлашим нега керак? Ўлик деворларга маъруза ўқиш зарурми?

Керак! Ҳеч бўлмаганда судда қатнашадиган фарзандларим, яқинларим, гувоҳлик берадиган кишилар - сафдошларим олдида юзим ёруғ бўлади-ку! Виждоним олдида ўзимни енгил сезамаң-ку!

Шўро тузумининг қабиҳ сиёсатини дунёга фош қилган Солженицин "ГУЛАГ ороллари" китобини ўн йилда ёзган. У уч минг варақдан иборат. Адиб бу хизматлари учун халқаро Нобел мукофотини олди, номи жаҳон адабиёти тарихига кирди. Агарда Гдлянда адабий уқув бўлганида шу уч йилда бутун бошли эпопея ёзса бўларди! Ахир, у ўн минглаб варақларни қоралади! Эссиз кетган вақт, эссиз ҳаёт. Унга маълум маънода ачинамая ҳам. Чиркин тузумда ўзича "адолат" изламоқчи, кимларнидир оқлаб, кимларнидир "халқ душмани" қилишга уриниб ётибди. Тарих такрорланишини - ҳеч бўлмаса ўзининг салафлари, Ежов, Улрих, Берия, Вишинскийнинг тақдирини ўйлаб кўрса бўлмасмиди? Улар қайси халқдан раҳмат эшитди, тарихга қайси "адолати" билан кирди? Аксинча, ҳаммаси ўзлари хизмат қилган сиёсатнинг қурбонлари бўлишди. Бир-бирларини бўридек гажишди, бир-бирига гўр қазишди...

...Эсимда, етмишинчи йиллар охирида бир деҳқон - кекса одам қабулимга кирган, ўғлининг ички ишлар томонидан ноҳақ қамалгани, унга туҳмат қилишганини йиғлаб-сиқтаб айтиб берганди. Унинг ўғлига қўйилган айб бош-оёқ бўҳтон эмиш. Мен чолга бир қадар ишондим, унинг меҳнатда қотган қўллари, мулойим кўзлари алдамаётганди. Бу масалани ойдинлаштириш, унга ёрдам беришга ваъда қилдим. Шу

юзадан ҳуқуқ органларидан изоҳ талаб қилдим. Икки кундан сўнг столимга чолнинг ўгли жиноятлари хусусидаги "айблов"ни қўйишди. Қунг билан ўқиб чиқдим, гарчи ҳуқуқий соҳада унчалик етук бўлмасам-да, "айблов"да келтирилган факт-рақамлар, кўрсатмалар, аризалар ўта ишончли эди. Уларнинг бир жумласини ҳам ўрнидан қўзғаб бўлмасди ... кейинроқ ҳузуримга тагин кирган чолга "айблов" хусусида бор гапини айтдим, кўнгил бердим. Ўшанда мен адолатсизлик қилдимми? Балки! Негаки, менда совет қонунчилигига ҳурмат беқиёс эди, ёшлиқдан шу руҳда ўстанман. Тартиб посбонлари бирор жиноятчини ушлаб, айбини аниқлашибдими, улар кўрсатаётган фактлар ишончлими, демак, эътирозларга ўрин йўқ. Шундай ўйлаганман. Балки ...ўшанда чолнинг ўгли айбсиз бўлгандир? У ҳам менга ва бизга ўхшаган адолатсиз, инсонийлик қиёфасини йўқотган, ёвуз терговчининг чапгалига тушгандир. Қийноқлар остида "айбига иқроп" бўлгандир? Ким билади? Ёвузликнинг миллати йўқ. Биз Гдлярни армани бўлгани учун ўзбекларга ёмон кўз билан қаради, деб айта олмаймиз. (Унинг сўзларида, хатти-ҳаракатларида бу ҳолат сезилса-да) Ахир, унинг гуруҳида барча миллат вакиллари бор эди. Айни пайтда, сенинг сўзингга ишонадиган, ёлгон кўрсатма олаётганидан виждони қийналадиган терговчилар ҳам бор эдилар. Улар юмшоқ кўнгил бўлгани учун ҳам гуруҳда узоқ қоламадилар, бир куни ариза ёзиб (ёки ёздиритган) ўзларининг тинч ишларига қайтиб кетишган ...

Ўша чолнинг ўгли ашаддий терговчиларнинг қўлига тушиб қолганига ким кафолат беради? Энди бошимга ушбу балолар тушгач, иш фаолиятимда йўл қўйган баъзи шундай воқеаларга афсус сезмоқдаман. Аммо уларни ўз вақтида адолатли ҳал қилиш, ҳақиқатни аниқлаш имкони йўқ эди. Бизлар ҳуқуқ органларига партиявий нуқтаназаридан қарардик, холос. Қонун бўйича - судгача тергов жараёнига аралашиб ҳуқуқни ҳеч кимга, ҳеч бир органга берилмагани! Ўша пайтда гдлярчилар бундан усталик билан фойдаландилар. Москвада суд, прокуратура, ИИБ, ДХК ва айниқса, москвалик терговчиларнинг ишига аралашмаслик буюрилганди.

Биз бутун умримиз ёмонлаб келган капитал давлатларда эса қонун устиворлиги - ҳар икки томоннинг тенг ҳуқуқ ва ҳосилига қурилади. Биринчидан, бирор жиноят содир бўлгани, кримдир қамоққа олингани ҳақда омма шу кун, шу соатдаёқ оммавий ахборот воситалари ёрдамида хабар топади ва бу жараёни бевосита кузатиб боради. Иккинчидан, гумондор, деб ҳибсга олинган одам, энг ашаддий ўғри, террорчи ҳам ўз адвокати иштирокисиз терговчига сўроқ бермайди. Уни фақат адвокат иштирокида тергов қилиш мумкин. Адвокат қатнашса, терговчи айбловни ўз ихтиёри билан қўя олмайди. Гумондорни қийнаш, азоблаш, қўрқитиш ҳақда гап бўлиши мумкин эмас. Бу, бизлар "одам одамга бўри!", деб билган жамиятдаги иш. Гдляр ҳибсга олган одамларнинг

қариндош-уруғлари эса уларнинг қаерда эканлигини билолмай, неча кунлаб тополмай овора бўлиб юрардилар.

Уч ярим йил мени истаганча хўрлашди, қийнашди, устимдан кулишди. Адвокатни фақат суд арафасида - терговчилар пиширган "иш" билан танишиш пайтида кўрдим. У ҳам менинг эмас, терговчиларнинг адвокати эди. Терговчи ва адвокат, судья ва адвокат ҳамкорлиги, бирлиги - бу жамиятда энг одил дейилган суднинг бош адолатсизлиги. Ҳатто бизда оммавий тарзда қамашлар бошланган кезларда ҳам омма орасида фақат миш-мишлар оралаб юрди. Партия қўлида қурол бўлган матбуот эса бу пайтда энг оддий терговчидан ҳам ожиз бир нарса эди. Кейинчалик, расмий тарзда, ҳукумат маддоҳи бўлмиш "ТАСС" имзоси билан қисқа, шаблон тарзидagi ахборотлар кўплаб тарқатилди, уларда эса: "Фалончиев давлат мулкани ўзлаштирган, пора олгани учун қамоққа олинди", қабилидаги сўзлар бор эди, холос. Афсус билан қайд қилиш керак, матбуот бошда ва иш авжига чиққан кезде амалда Гдьяннинг гумаштаси, қуроли бўлиб хизмат қилди. Ҳатто бу "фош қилиш" жараёнига таниқли ёзувчи, журналистлар ҳам билиб-билмай аралашдилар ва ўз халқига хиёнат қилдилар. Ошкоралик даврининг кўп минг нусхали кундалик нашрларидан Гдьян ўз ёвуз режасида "байроқ" сифатида фойдаланди. Матбуот Гдьян ва гдьянчиларни салкам қаҳрамонларга айлангирди, тинимсиз мадҳ этиб турди. Амалда эса ана шу ахборотлар ва эътиқодсиз журналистлар чиқишлари билан совет ҳуқуқшунослиги, адлияси ўзининг қонунни менсимаслиги, юқорининг топширигини бажарувчи маддоҳ эканини дунёга яна бир карра кўрсатиб қўйди. Чунки бизда "Суддан бошқа ҳеч ким фуқароши жиноятчи аташи мумкин эмас", деган қонун амалда эди. "Амалда эди", деган гап унчалик тўғри келмас, аслида, қоғозда эди. Гдьян эса ҳар қандай қонундан тепада вазифасини бажараётганди...

Матбуот кўп муддат Гдьянга холис хизмат қилди, жабрдийдалардан "жиноятчи", зўравонлардан эса "адолатпарвар ҳуқуқчилар" ясади. Озни шиширди, йўқни пиширди.

Энди - айбсиз айбдор бўлиб, ўзимнинг узоқ йиллик фаолиятимда қилмаган қилмишларимни ўқиб, сафдошларимнинг "қиёфалари"ни қайта кашф этиб ўтирарканман, ўша тузум хизматида ўтган умримга ачиндим. Мен кимлар учун, қайси давлат, қайси сиёсат учун хизмат қилдим, қон тўқдим, соғлигимдан ажрадим?

Ҳозирча озроқ таскин бор. Гдьянчиларнинг сценарийси остида пайдо бўлган ва кейинчалик ҳаракатдан ётқизилган бир қатор "иш"ларни кўриб, ёлгоннинг умри узун бўлмаслигини фаҳмлаб - эртадан, суддан бир баҳя бўлса-да, адолат истадим, изладим ...

Бу қамоқ қийнаган, қафас ортида кекса, касал ҳолида умри ўтаётган банданинг ожизлигидир балки? Яна ким билади? Тақдиримга нималар битилган?

У.Б.О.Б. ОТ АЙБДОРМИ, ЙЎЛМИ?

... Терговчидан қутулдим, томларни ўқишдан чарчадим, ёлғон ва ростнинг чегарасини аниқладим. Судгача эса қанча кутаман-Худо билади? Ахир, булар фуқарони айбдорликда гумон қилиб ушлаб, уни жиноятчига айлантириш учун қонунсиз равишда уч ярим йил тутиб туришди-ку. Қачон суд қилиш эса уларнинг ўз хоҳиши билан бўладиган иш эди.

Судгача ўйлаш, фикр юритиш, ўқиш ва кўнгилдагиларни ёзиш имкони бор. Бу, балки сўнгги имкондир? Ким билади, Оллоҳ омонатини эртагача қўядими, йўқми?! Билмадим. Лекин нима бўлмасин, судда эътибордагиларни айтишим шарт эди. Энди шу ҳақда ўйлаб берайман. Ўзим ҳақимда қисқа гапиришим мумкин, узоқ сўзлашим ҳам мумкин. Қандай ўқиганим, ўсганим, тарбия кўрганим, ишлаганим, жангларда қатнашганим ва бошқалар. Бу ҳақда судда айтишим ва тушунтиришим осон кечмайди. Фақат ҳақиқатни сўзлаш керак, бу ерда чиройли сўзларга ҳожат йўқ. Ёлғиз мен айбдор эмасман, вақт айбдор, тузум айбдор, раҳбарият айбдор, буни қандай тушунтираман? Буни ким эшитади?

Қонунда чекинишлар, уни четлашлар бўлган, буни энди ким тан олади. Аммо кимдир тан олиш керакми ёки шундай қолаверадими? Тўғри, ҳар ким ўз иши, ўз фаолияти учун ёлғиз жавоб беришини биламан. Лекин бу салбий ҳолатларнинг илдизи қаерда эди, у қаердан озуқа олгани ҳақида, улар менга, сизга ҳаммамизга қай даражада таъсирини ўтказди - бу ҳақда очиқ айтиш вақти етди, деган фикр мени ўртарди.

Қани, айтинг-чи, ўша вақтда ким Сиёсий бюро, республика Марказқўми қарор ва кўрсатмаларини бажармаслиги, унга эътироз билдириши мумкин эди? Ҳеч ким! Давр шундай эди. Бу бир шахснинг айби эмас. Ҳаммаси тузумнинг яроқсизлигидан эди. Бу ҳақда нима учун гапираётибман, ўзимни оқлаш учунми. Йўқ, бу гаплар ҳақиқатни бир қадар ойдинлаштириш учун зарур.

Мен Сталин, Хрущёв, Брежнев, Андропов, Черненко, Горбачёв даврида, республикада эса У.Юсупов, А.Ниёзов, Н.Муҳиддинов, С.Камолов, Ш.Рашидов ва И.Усмонхўжаев раҳбарлиги остида ишладим. Бу йилларда пастки бўғин раҳбарлар учун ишлаш оғир, яшаш ундан ҳам қийин даврлар эди. Мамлакат қонунчилиги Ежов, Берия, Абакумов,

Вишинский, Шелеков, Руденко, Рекунов, Сухарев, Смирнов, Теребилов, Смоленцев ва бошқалар қўлида пайтларида қонун устиворлиги қандай амалда бўлганини энди теран англаялман. 30-40-йилларда рўй берган қатагон қўламини махсус комиссия эндигина ошкор қилаяпти. СССР халқ депутатлари сўзларидан билдимки, бу қонунсизлик ҳолатларига ҳар доим Москвада ўтирган шўро "доҳий"лари бош айбдор бўлишган. Ана шундай қонунсизлик шароитида ҳам мен чин кўнгилдан, ҳалол ишлашга уриндим.

Бу тартиб-интизомлилик, ишонч ва иймон нималардан иборат эди? Мен қонун бўйича эмас, топшириқ бўйича ишлаганимни яхши биламан. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмасди. Ҳар доим эслатиб туришарди: "Сени бу вазифага халқ эмас, МК тавсия қилган ва тайинлаган!"

Кремлнинг энг маҳобатли кабинетларини эгаллаган "давр доҳийлари" ўз теваратига итоаткор гунаҳгарларини тўплаб олишарди. У даврда мен катта мансабда ишлаётим ҳам ҳеч қачон ўзимни мустақил иш юритаётган, эркин раҳбар сифатида ҳис қилмаганман. Мен оддий ижрочи эдим, холос.

Топшириқларни бажардим, интизомга риоя қилдим. Лекин ҳеч кимга ёмонлик қилмадим, давлатга зиён келтирмадим, вилоят иқтисодини кўтариш, одамлар рўзгорини бутлаш мақсадим бўлди. Оддий деҳқоннинг фарзандиман, тишим қора меҳнатда чиққан. Оғир ишдан қочиш, масъулиятни бировларга юклаш, жавобгарликдан бош тортиш - табиатимда бўлмаган. У пайтларда нима мумкин ва нима мумкин бўлмаган ҳолатларни аниқлаш, риоя қилиш ҳуқуқи бизга берилмаганди. Буларнинг ҳаммаси юқоридан айтилар эди. Лекин мен бир нарсани яхши биламан, жиноятчи эмасман, халқ душмани бўлмаганман.

Гдлян, Иванов, Карташьян, Московцева ва бошқа терговчилар мени "халқ душмани" деб хўрлашди, отиш, оғла аъзоларимни Сибирга сургун қилиш билан қўрқитишди. Шунда мен хизмат қилган системанинг ёвуз башарасини илк марта ўз кўзим билан кўрдим, унинг даҳшатли азобларини бошимдан ўтказдим.

...Вақтлар кечди, доҳийлар алмашди, совет қонунчилигида вазият, муҳит, тергов усуллари ўттизинчи йиллар доирасида қолаверди. Феодализмга хос қамоқ, суд, тергов усуллариининг сақланиб қолгани ва муомалада бўлгани - бизнинг фожиамиз эди. Таниқли файласуф Лев Гумилев гуманитар фанларнинг келиб чиқиши ҳақида бундай деб ёзди: "Аввало, гуманитар фан тушунчасига аниқлик киритайлик. Ўрта асрларда насронийлар оламида илмий ахборотнинг манбаи иккита эди: Инжил ва Аристотел. Фан ана шу манбалардан мисоллар келтиришга асосланганди ... Ҳозирги манбаларга мурожаат усули ҳам шу замонлардан қолган. Фаннинг бу поғонаси схоластика (қотиб қолган) деб аталди ва

XV асргача барчани қониқтириб келди. Кейин бошқа манбаларга мурожаат қилиш, уларни танқидий ўрганиш бошланди. Шундай қилиб, гуманитар (яъни, инсоний, илоҳий эмас) фан- филология пайдо бўлди. Аммо бу ерда ҳам манба бир эди - ўзгаларнинг фикрлари. Уйғониш даври мутафаккирлари бошқа йўлдан бордилар, улар ўқигани, эшитганини кўра-кўрона такрорламадилар, ўз кузатуви ва тажрибасини майдонга олиб чиқиб, ўртоқлаша бошладилар. Саволни қўйиш усули ўзгарди, яъни "Қадимги муаллифлар нима дейишган?" саволи ўрнига "Амалда қандай?", деган савол қўйилди. Кўришиб турибдики, шу тахлит ўрганиш усули эмас, унга ёндашиш ўзгарди..."

Гумилов айтмоқчи, бизнинг узоқ йиллик тарихдаги фожнамиз - ўзгаларнинг сўзларини такрорлаш, унга сиғинишдир. Марксизм - ленинизм ҳам амалда дохийларни такрорлашга асосланганди. Эндиликда биз Инжил ва Аристотель ўрнига "Капитал" ва Ленинни қўйдик. Дохийлардан бошланган хасталик издошларга ҳам юқди. Етмиш йил давомида биз ана шу касалдан қутила олмадик. Ўттизинчи йилларда суд ва тергов тажрибасида бўлган усул ва қўлланмалар орадан элик йил ўтса-да, шу ҳолича қолди. Вишинский яратган "иқроф қилиш" усули Гдлян ва гдлянчилар учун ўзгармас қўлланма бўлди.

Бизлар - ижрочилар амалиётчи дохийларнинг ҳар бир сўзи, жумласини фаолиятимизга дастур қилиб олдик. Бу сўзларни инкор қилиш у ёқда турсин, уни муҳокама қилиш мумкин эмасди. Ўрганкишниг ва бажаришинг шарт!

Табиатан бўш-баёв, итоаткор Усмонхўжасе бунга қатъий амал қилди ва Москвадан кадрлар юборишни сўради. Гдлян эса ана шу десантлар учун иш ўринлари очиб мақсаднида миллий эски кадрларни Москвага - ҳибсхоналарга галма-гал жўнатиб турди.

Халқимизни сабр-бардошли деб мақтаймиз. Бу яхшимиз? Ортиқча сабр-бардошлилик халқнинг фазилати эмас, балки нуқсонидир. Гдлян ва унинг ҳамтовоқлари устидан адолат шамшири ўйнаб қолган кезларда зеленоградлик ва москвалик савдогчилар митингга чиқиб, уларни ҳимоя қилишди, Олий Советнинг улар ҳақида қарор чиқаришига таъсир ўтказишди. Бизда эса минглаб кишилар қатағон ва қийинчиликни кўра-била туриб халқ жим турди. Бир гуруҳ журналистларимиз Гдляндан сал бўлмаса пайгамбар, адолатпарвар қози ясашгача бориб етишди ...

...Ҳибсдаги одамнинг у жиноятчини, жиноятчи эмасми, барибир ҳеч қандай ҳақ-ҳуқуқи йўқ. Унга нисбатан зуғум, ҳақорат, азоб бор. Сени ҳеч ким эшитмайди, сenga ҳеч ким ишонмайди. Гдлян ва Ивановни ҳеч кимни алдамаганим, таламаганимга, ҳеч кимдан таъмагирлик қилмаганимга, 45 йиллик иш фаолиятимда барча бойликларимни ўзим топганимга, яқинларим ёрдам бергани, ёрдамчи хўжалигим бўлганига ишонтириш учун беҳуда уриндим. Гдлян ва Ивановнинг "тажрибаси"

соғлигимга путур етказди. Улар ўзларини Бош котиб, Бош прокурор, Олий суд деб ўйлашарди ва бир хилдаги қўшиқни куйлашарди. Ана шундай чидаб бўлмас муҳитда мендек кекса ва касал кишининг аҳволини ўйлаб кўринг. Шундан бир куни ҳаммасига қўл сылтаб, барчасидан бешиб, улар айтган таклифларга рози бўлдим, протоколларга имзо чекиш, ўзимга ва ўзгаларга тухмат қила бошладим. Билдимки уларга ҳақиқат керак эмас, уларга имзоланган қоғозлар зарур. Адолатли судда ҳақиқат қарор топар деб умид қилдим. Улар нима деб ёзишса, имзо қўйдим, нима айтишса ёздим, ҳатто эски протоколларни ҳам қайта-қайта имзолаб беравердим. Кейинча бу кўринишлар такрорланаверди. Терговчилар Гдлян ва Ивановни кўкларга кўтаришарди. (Бизлар ўз вақтида Брежневни улуғлаганимиздек).

Карақозовнинг кабинетидида 1986 йилнинг 26 сентябридаги суҳбат ёдимда. Улар учови мақтанишар, ўзларининг ҳеч кимга бўйсунмасликларини, исталган одамни қамоққа олишлари мумкинлигини, кимларни отишга ҳукм қилишганини, кимларнинг болаларини турмага тиқиб қўйишганини айтиб, кулишарди ...

Қилмиш учун жазолайдилар, қаҳрамонлик учун мукофотлашади. Гдлян ва Ивановнинг бу "қаҳрамонликлари" учун тақдирлашди, улар бир кунда халқ депутатлари бўлишди, аммо Олтин юлдуз тақишга улгура олишмади.

Беш йил давомида Гдлян ва унинг уч юзга яқин терговчиси республикада эркин юришди, қўлидан келган ҳунарни кўрсатишди, амалда улар тупроғимизни, номусимизни, ғуруримизни топташди. Ёшлиқда одам кам ўйлайди, кўп ҳаракат қилади, кексайганда эса кўпроқ ўйлайдиган бўлиб қолади. Ҳибсхонада пайтимда СССР халқ депутатлари съездида бўлаётган чиқишлар, баҳсларни кузатиб бордим. Уларда қуйидаги фактлар тилга олинди: четдан картошкани апелсин баҳосида ҳарид қилаяпмиз; ўн миллион киши ўта ғариб аҳволда кун кечирмоқда; ҳар йили Россияда минг қишлоқ йўқ бўлиб кетмоқда. Пахта ҳақида ҳам сўз борди. Пахта айбдор эмас. Пахта- бу бойлик! Республика 1,7 миллион (Хоразм эса 117 минг) тонна тола ишлаб чиқармоқда. Жаҳон бозорида бир килограмм тола 18 килограмм бугдойга тенг. Пахтадан олинадиган бошқа маҳсулотларни айтманг. Бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларимиз, чорва, ипак-чи?

Нега пахта учун Ўзбекистонга лаънат тошлари ёғилмоқда. Қани адолат?! Негача ҳамма бойликлар Москвага тўпланган? Нима, бу ердагиларнинг ҳаммаси ҳалол эмишми? Бошқа республикаларда ўғрилиқ йўқ эмишми? Бутун шўролар давлатида авж олган талон-тарож, қўшиб ёзиш, алдовлар учун фақат Ўзбекистон айбдор эдими? Йўқ, аслида уларнинг мақсадлари бўлак - "тартиб ўрнатиш" пайтида юртимизни талаш эди. Съездеда депутат Друце айтди: "Турғунликнинг бошланишини

Молдовадан излаш керак, қачонки Москва тавсияси билан у ерга Брежнев боргач ..."

Сталин шахсини ўттиз йилки гўрдан олиб гўрга тиқиб ётибмиз. Мансабга сизгинуш эса барҳаёт. Лигачёв шахсига туҳмат - партияга туҳмат эмиш? Қизиқ, Лигачев партия эмас, унинг миллиондан бир аъзоси эди-ку. Олдинлар Сталин ёки Брежнев қиёфасида партияни кўрганмиз. Уларнинг сўзи - партиянинг сўзи бўлган. Бу эски касаллик эмасми? Тузум касали. Депутат Емельянов бундай деди: "Барча салбий ҳолатлар учун партия жавоб бериши керак, чунки у ҳокимиятни ўз монополиясига айлантирди". Бу ҳақсизликка томошабин бўлиб қараб турган Ўзбекистоннинг ўша даврдаги раҳбарларини тарих ва халқ кечирармикан? Улар бир овоздан Москванинг ҳар бир қарорини "маъқуллаймиз!", деб жўр бўлиб туришди.

Режалар асоссиз ва ҳавойи эди. Нега шундай? Аслида у режа эмас, Москванинг буйруғи эди. Сўзга ўрин йўқ. Бажар! Оқибатда, бели бақувват бўлган колхозлар ҳам ночор аҳволга тушиб қолди, ғариб хўжаликлар синди. Пахта етиштириш йил сайин орқага кетди.

Олдин жиноят кодекси деган тушунча менга ёт эди. Суд нима, суд жарёни, тергов жараёни - уларни ўрганишга вақт, имкон, зарурат йўқ эди. Буни касб эгалари - ҳуқуқшунослар билса бўлди, дердик. Энди, уч ярим йиллик саргардонликдан сўнг, панжара ортининг барча уқубатларини тортигандан кейин ҳаммасини тушундим. Мен малакали ҳуқуқшуносга айландим. Панжара орти ҳаёти мени оғир касалга дучор қилди, икки марта юрак ҳуружидан сал бўлмаса ҳаёт билан видолашай дедим.

"Дастурхончилик" удумини бизлар Москвадан ўрганганмиз. Брежневнинг совға-саломларга ўчлигини билардик.

1982 йилда Брежнев охириги марта Бокуга борганида ўзига берилаётган совғаларга оч назар билан қараб, кулиб турганига бутун жамият гувоҳ бўлди. Ёқутларнинг ўта қимматбаҳо "Чарон" деб аталган зумрад кўзли санъат асарини тугилган кунда унга берганлари факт. Ёки ўлимидан сўнг аёли унга совға қилинган қимматбаҳо хоржий машиналарни ихтиёрни топширганичи?

Ўн уч йил Брежневнинг котиби бўлган Бровин билан бир хонада ётганимизда у Бош котиб, оиласи ҳақида матбуотда ёзилмаган гапларни сўзлаб берганиди ...

Нима учун улар юзага келтирган юлдузлик азобини биз тортишимиз керак? Сталин шахсига сизгинуш, Хрущёвча валюттаризм, Брежневча турғунлик, Горбачёвча "пререстройка". Расул Ҳамзатов беҳуда ёзмаган: "Отни айблама - йўлни айбла". Ҳар бирининг ўз хунари бор эди. "Эгри калтакнинг сояси тўғри бўлмайди".

Масалани сал илгаридан бошласак. Қонунсизликнинг

бошланишини нега Вишинский номи билан боғлашди? У ким? Бу саволга кўп манбалардан узоқ вақт жавоб ахтардим. Мана, билганларим: дастлаб, Вишинский меньшевик бўлган. 1917 йилги феврал инқилобидан сўнг Петрограднинг Якиман район маҳкамаси бошлиғи. Ўша лавозимда ишлаган пайтида Вақтли ҳукуматнинг Ленинни қамоққа олиш ҳақидаги топширигини бажариш учун кўп елиб-югурган. 1920 йилда РКП (б) сафига киради. 1925-28 йилларда МГУ ректори. 1928-31 йилларда эса РСФСР Маориф министрлиги ҳайъати аъзоси. 1931 йилдан бошлаб прокуратура органларида. 1935-39-йилларда СССР прокурори.

1937 йилда Ф.Хўжаев ва А.Икромовни ҳибсга олишганини эслайман. "Қизил Ўзбекистон" газетасида уларни қандай сўроқ қилгани ҳисоботи босилган эди. Хоразм округ комитети котиби А.Иброҳимов, Шовот райқўми котиби С.Ботиров ҳам шу жараёнда қамалишган. (1956 ва 1966 йилларда бу икки қатағон қурбони билан учрашиб, суҳбатлашганман. Ўзса бир китоб бўлади).

Энди англадимки, Вишинский мамлакатдаги қонунсизликнинг отаси, қатағоннинг муаллифларидан бири. Айнан у тергов жарёнида куч ишлатишни қонуний тусга киритган, назарий асарларида "айбдорнинг иқрори исботнинг гултожи", деган назарияни илгари сурган. 1937-38-йиллардаги оммавий қатағонда бош режиссёр вазифасини ўтаган. Ана шу хизматлари учун 1939 йилда академик этиб сайланади, ВКП (б) МК аъзоси, Халқ Комиссарлари Совети раиси ўринбосари, Ташқи ишлар вазири бўлади. (Бу кимса ҳақида батафсил тўхтаётганим бонси бор, сабр қилинг.)

1937 йилда НКВД бошлиғи Ежов томонидан оммавий қамаш ҳақида кўрсатма қабул қилинади. Шу сабабли Вишинский барча республика, ўлка, вилоят прокурорларига маҳфий хат жўнатади: "Ежовнинг 1937 йил 30 июндаги буйруғи билан НКВДда танишинг ва қамаш учун санкция бераверинг! Операцияларнинг муваффақиятли амалга ошишига фаол қатнашинг... Ҳали суд кўрмаган ишларни "учлик" ихтиёрига ўтказинг!"

В.Улрих бош бўлган СССР Олий суди ҳарбий коллегияси Сталин, Вишинский, Ежов топшириқларини қойилмақом қилиб ижро этади. Улрихнинг 1938 йил, 15 октябрдаги "чақуви":

Биринчи ранг давлат хавфсизлиги комиссари Л.П.Берияга.

1936 йил 1 октябрдан 1938 йил 30 сентябргача СССР Олий суди ҳарбий коллегияси ҳамда олтмиш шаҳарда ўтказилган коллегиянинг кўчма сессияларида ҳукм қилиндилар:

отишга - 30.514 киши;

қамоққа - 5.643 киши;

жами - 36.157 киши;

Мана, сизга Вишинскийнинг "хизмати". 1941 йилда

Вишинскийнинг "Совет ҳуқуқшунослигида судда иқдорлик назарияси" китоби чоп этилган. Кейинчалик яна икки марта қайта нашр қилинган. Бу асар давлат мукофотларига сазовор бўлган. Айнан шу китобда жиноят ва жиноят процессуал кодекслари атайин бузилган ва қимларнингдир мақсадларига йўналтирилганди. Тарихга "Вишинский концепцияси" номи билан кирган ҳуқуқ назарияси шўролар давлатидан кейин ҳам рад қилинмади, ҳуқуқшунослик даргоҳларида бу назариянинг айрим бўлаклари ўқитилиб, ўргатилди. Ана шу назариядан сабоқ олган, тузумнинг фарзанди бўлган Гдядан нима кутиш мумкин?

Шундан фойдаланиб ва унга амал қилиб Гдядан ва Иванов қисқа фурсатда Ўзбекистонда 25 минг кишини қамоққа ташлади. Улардан Вишинский усули бўйича "кўрсатмалар" ундирилди, аризалар ёздирилди ... Жабрланганларнинг фарёдини эшитувчи ташкилот ва раҳбар топилмади ... Чунки бошда ўзлари шундай буйруқ бергандилар. Сталин давридагидек. Хуллас, Гдядан - бу кечаги Вишинский. Вишинский - бугунги Гдядан эди!

...М.Горбачёвнинг улкан минбарларда айтган сўзларига қулоқ тутиш: "Бизнинг фожиямиз шунда эдики, узоқ йиллар на жамиятда, на партиядо, на Марказқўмда, на Сиёсий бюрода, на ҳукуматда ҳурфикрлилик бўлмади. Оқибатда, бу бизни йўқотишларга, хатолар, ноқонуний ҳолатларга олиб келди". Бу инкор қилиш қийин бўлган факт. Буларни тан оларкан, у ҳақ эди, аммо масаланинг бошқа томони ҳам бор. Бу ўринда у ҳурфикрлилик ҳақида гапиряпти, ишлаб чиқариш, одамлар, режалар ҳақида индамаяпти. Чунки у айтаётган ҳурфикрлилик, баҳс - шунчаки сафсата эди, холос. Горбачёв бу ҳақда сўз айтаркан, у ҳақиқатни гапирётгандай кўринади. Масалан: "Сиёсий система ўнлаб йиллар давомида жамият ҳаётини қонувлар доирасида ташкил қилишга хизмат қилинмади, аксинча, бош масала - режаларни ижро қилиш, топшириқларни бажариш биринчи ўринда турди".

Мана, гап қаерда! Бизнинг ҳаётимиз, иш фаолиятимиз қонунга эмас, режага бевосита ва билвосита боғлиқ бўлиб қолди. Улуғ адиб Лев Толстойнинг сўзлари менинг хаёлимни ўзига тортади: "Қамоқда - фикрла, озодликда - ишла!" (Горбачёв эса фақат ўйлади, ҳеч ишламади.)

Шўролар давлатини ҳақ сўз қизиктирмади. Ахир, ёлгон ва сохтагарчиликлар учун одамлар тақдирланган замонлар бўлгандир. Куни кеча шундай эди. Ҳамма нарса Москвадан - партия Марказқўмидан тақсимланарди: "Тақдирлашга тавсия қилинсин - 1000 киши, фалон фонзи партия аъзоси, фалон фонзи комсомол, фалончаси ишчи, фалончаси колхозчи, фалон қисми хотин - қизлар" ва ҳоказо. Ҳатто халқ депутати бўлиб сайланиш ҳам пастдан юқоригача ана шу тақсимлашга асосланарди. Демократик сайлов системаси аслида бир неча кишининг ихтиёри ва иродаси билан бўлиб ўтарди. Бизлар кейин

99,99 фоиз яқдиллик билан овоз берилгани ҳақида юқорига рапорт йўллардик. Аксар ҳолларда сайлов қутилари ёнига сайловчиларнинг ярми ҳам келмаган вақтлар бўларди. Партқўм котиби сайлов комиссияси билан бирга ўтириб, рўйхат бўйича варақаларни қутига ўзлари ташлаш билан овора бўларди ... Жойларда ўтказилаётган ҳар хил сиёсий компаниялар, тадбирлар ва хўжалик ишларини кўриш, назорат қилишга Марказқўм жўнатган турли комиссиялар, меҳмонлар, вакиллар областга тинимсиз ташриф буюришар, кўп вақтимиз уларни кутиб олиш, зиёфатлар уюштириш, совға - салом тайёрлашга кетарди. Меҳмондорчилик юксак даражада ўтар, юқоридан келган меҳмонларни эса на иқтисод, на амалий иш, на одамлар турмуши қизиқтирар, улар кўпинча режа ва фоизларга, сайр қилиш ва совға-саломларга кўпроқ эътибор беришарди. Ўша пайтда ҳамма бялиб, кўриб турарди, ишчидан министрғача, ўқувчидан академикка қадар, аскардан генералғача, партқўм котибидан Бош котибғача совға-салом олган ва олмоқда эдилар. Бу одат тусига кирган ҳол эди. Сўнгги вақтдагина бу ҳақда матбуот очиқ ёза бошлади. Гўёки ўз вақтида буни ҳеч ким билмаган, кўрмаган, ҳуқуқ органлари бўлса жим бўлиб юраверган, чунки бунда уларнинг ўзлари олдинги сафда эди. Биз эски кадрлар бугун нима учун азоб чекмоқдамиз. Ахир, мен чет элда ўқимадим, тажриба ўрганмадим, мен ўз раҳбарларимиз, доҳийларимиздан ўргандим, ибрат олдим, ўзимга эмас, уларга кўпроқ ишондим. Нега бугун уларнинг хатёси учун мен жавоб берайман, улар эса юксак минбарларда чиройли сўзлар билан ўзларини оқламоқда. Мен эса қамоқда азобдаман.

Раҳбарлик фаолиятимда на ўзимга тинчлик бердим, на ўзгаларга. Иш - бизнинг бош мақсадимиз, ҳаётимиз мазмунига айланди. Бу жараёнда, албатта, хатолар, камчиликлар, ноўрин хатти-ҳаракатлар бўлган. "Беайб Парвардигор!", деганлар. Алам қиладики, менинг ўй-орзуларим сароб бўлиб чиқди, мен алдандим.

"Айблов" варақаларида тўпланган барча далил, кўрсатмалар билан ёлғиз менгина эмас, балки хоҳлаган одамни айбдор сифатида қамаш мумкин эди. Бу кўрсатмалар ҳар қандай айбсизни айбдор қила оларди. Шу ўринда мажбурий қўшиб ёзишлар қаердан, қачон бошлангани, унга кимлар раҳнамолик қилгани ҳақда қисқача тўхталиб ўтишни истардим. Мен ёш, тажрибасиз йигит эмасман, республикада энг кекса, кўпни кўрган раҳбар ходимлардан эдим. Узоқ йиллик иш фаолиятимда кўп нарсаларни кўрдим, бошимдан кечирдим. Бу нуқсон тарихи узоқ. Бу иллат учун ҳаминша қўрқув сездим, қилмасликка уриндим, лекин ҳеч нарсаса муваффақ бўлолмадим. Бу қўшиб ёзиш илллати сурункали тарзда бўлиб, бутун мамлакатга тарқалган, ишлаб чиқариш тармоқларини ўргимчак тўридек ўраб олганди. Мана, ўша тарихнинг айрим саҳифалари: 1945 йил. Баҳорги экиш мавсумида Хоразмда барча экинлар экилиб

бўлганлиги ҳақида рапорт беришади. Лекин ҳали экиш якунланмаганди, шу боисдан обқўм котиб Ёқубжонов ва оближроқўм райси Ҷрозов вазифаларидан олинади.

Изоҳ: Сталин давридаги воқеа. Эсимда, урушдан кейин илк мавсум. Мамлакатга озиқ-овқат, пахта керак. Тепанинг топшириги биринчи майгача экишни тугаллаш! Баҳор серёгин келадими, техника етарлими - ҳеч кимнинг иши йўқ. Айтилдимми - бажар! Сталин даврида тепанинг буйруғини бажармаслик - муқаррар қамоқ дегани. Ҷша даврдаги раҳбарлар ўз тақдирларидан қўрқиб, бир ҳафта олдин "экилди" деб рапорт беришади, аммо чақимчилар туфайли фoш бўладилар. Барибир курсиларидан учиб кетишди. Энди тасаввур қилинг, агар тепадан буйруқ берилмаганда ёлгон рапорт бўлармиди?..

1961 йил. Тожикистон партия Марказқўми биринчи котиб Ўлжабоев ва республика ҳукумати бошлиғи Додхудоев пахта қўшиб ёзганлари учун вазифаларидан озод қилиниб, партиядан ўчирилдилар.

Изоҳ: Хрушчев давридаги гап. Етти йиллик план деб ҳамманинг тинчи йўқолган замон. Юқорининг талаби: пахта борми-йўқми план бажарилсин! Айбдор эса буйруқ берувчи эмас. Ижрочи!

1975 йил. Республика Марказқўми бюросида ҳисоб беришимизга тўғри келди. Хива пахта тозалаш заводида пахта етишмаслиги масаласида.

Изоҳ: худди шу йили биз область учун белгиланган пахта режаси реал эмаслиги, уни камайтириш ҳақида Марказқўм, Министрлар Совети ва Давлат план қўмиталарига мурожаат қилганмиз. Бу план кўпчилик кадрларимизни майиб қилишни аниқ эди.

Лекин Л.Бржневнинг Тошкентга навбатдаги сафари бизнинг илтимосимизга "муносиб жавоб" бўлди - олдин беш, сал кейин олти миллионлик нореал режалар кун тартибига қўйилди. Уни эса биз "бажаришга" мажбур эдик.

1980 йил. Давлатга олти миллион тонналик пахта сотилгани ҳақдаги илк галаба рапорти Москвага жўнатилды. Бу рапорт бизга эмас, марказга керак эди. Рапорт топшириш биз учун буйруқ эди.

1981 йил. Пахта терими мавсумида республика партия Марказқўми бўлим бошлиғи Зинни ва қишлоқ хўжалик вазир Уркинбоев вакил бўлиб келишди. Кундалик пахта сотиш ҳақидаги маълумотномадаги сохта рақамлар - Марказқўмининг топшириги эди. Қишдалик пахта маълумоти юқорига уларнинг топшириги билан берилиб турди. Чунки энди олти миллиондан бир қадам ҳам орқага чекиниш мумкин эмасди.

Изоҳ: уларга Ўзбекистон, ўзбек халқи эмас, олти миллионлик пахта керак эди.

1983 йил Шароф Рашидов вафотидан сўнг олти миллионлик марра учун кураш - ҳаёт-мамот курашига айланди. Талабалар янги йил

байрамгача тап-тақир далаларда тунадилар. Шароф ака вафотидан бир ой ўтгач, 1983 йил 1 декабрда фақат бюро аъзолари ва обқўм биринчи котиблари иштирокида Марказқўм бюросининг ёпиқ мажлиси бўлди. Буни шу даврда ишлаганлар яхши билади.

КПСС Марказқўми қишлоқ хўжалиги котиби М.Горбачёв Тошкентга қўнғироқ қилиб, республикада тирик жон борки, далага ҳайдалсин, олти миллионлик ҳосил йиғилсин, деб топшириқ берди.

1984-85 йиллар ҳам шундай кечди. Бу қўшиб ёзишлар бизнинг ихтиёримиз билан эмас, тепанинг буйруғи билан бўларди.

Лекин шунга қарамай Обқўм бюроси ҳар йили терим мавсуми тугаши билан ўтказилган текширишлар якунига кўра маълумотларда сохталик борлиги учун завод директорлари ёки райқўм котибларидан бирортасига жазо берарди. Ҳатто жинойи жавобгарликка тортилган раҳбарлар бўларди. Елкасыга жазо тушган раҳбарлар бюрода сўз олиб, ўзларига берилган режа нореалигидан нолишарди. Аммо ҳеч ким бу балога - партия топшириғига қарши боролмасди. Бу алдов, сохталик бутун бир тузумнинг, давлатнинг ишига айланиб қолганди. Биз шу давлатнинг ишининг оддий ижрочилари эдик. Ижрочи эдигу лекин кўнглимизда ҳеч кимга айта олмайдиган юрт, халқ ҳақида қайғуриш туйғулари ҳам бўларди. Мен ўша йиллари ниятларимни амалга ошириш учун кўпроқ хўжалик ишлари билан машғул бўлганман. Янгидан-янги иш ўринлари очиш, саноат корхоналари ташкил қилиш, аҳолини газ, қувурли сув билан таъминлаш ...буларнинг ўзи бўлмаган. Ҳатто энг кичик кўринишдаги иншоотларни қуриш, режага киритиш - айтишга осон эди. Уларни амалга ошириш учун тайёр лойиҳаларни қўлтиқлаб ойлаб турли маҳкамалар эшигига бўзчининг моксицидек қатнашимизга тўғри келарди. Бошқасини айтишга не ҳожат, қабулхонадаги котибага бир даста гул ёки бир қути шоколад бермасанг - зарур хўжайин олдига киришнинг ўзи бўлмасди ...

Хоразмда Мингазпром бошлиғи Кортунов, Орудиев, Сув хўжалиги вазири Алексеевский, Васильев, Енгил саноат министри Тарасов, "Минстрой" бошлиғи Караваев, "Птицапромсоюз" бошлиғи Бахтин, Косигиянинг ўринбосарлари Ефремов, Новиков, Димшиц, Смирнов бўлишган. Улар билан бир қатор йирик саноат корхоналари ва бошқа иншоотлар - Туямўйин сув омбори, ёғ заводи, ипак фабрикаси, гилам комбинати ва бошқа қурилишларни ҳал қилганмиз. Ана шу раҳбарлар шарафига зиёфатлар уюштирилган, катта-кичик ҳар хил совға-саломлар берилган.

Бу гапларни айтишдан муддаом, бутун тузум, бутун бошқарув, ҳал қилув тизими ана шу усулга қурилганини яна бир карра эслатмоқчиман. Бошқа республикаларда ва Россиянинг областларида ҳам аҳвол шу эди. Ҳамкасбларимиз қонунни бузишга мажбур бўлишганларини кўп айтишар эдилар.

Биздан Марказ фақат пахта талаб қилишига қарамай, у бизнинг ягона дардямиз эмасди. Одамларни, вилоят тақдирини ўйлашга тўғри келарди. Негаки, аввало, ўша вақтда саксон уч минг нафар ишга яроқли аҳоли муҳим иш билан банд эмасди, ҳар йили ўрта мактабларни тугатаётган ёшлар бу сафларни тўлдириб боришарди. Ишсизлик - иқтимоий масаллага айлана бошлаганди. Қолаверса, вилоят аҳолиси бир миллион нафардан ошиб кетган бир пайтда уларни зарур озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш масаласи ўртага чиққанди. Биргина пахта эса бу масалани тўла ҳал қилолмасди. Шу билан бирга энди одамлар одамга ўхшаб яшашлари учун маданий-маиший иншоотлар қуриш, уларга хизмат кўрсатишни яхшилаш масаласини ҳам майдонга чиқарганди.

Бу муаммолар вилоят учун кадрлар тайёрлаш масаласини ўртага қўндаланг қилиб қўйди. Ўшанда олий маълумотли кишилар сони ўттиз минг нафарга етиб қолганди. Бу катта куч эди. Эндиги вазифа уларни жой-жойинга қўйиб, улардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш эди.

Янгидан ташкил қилинган шолчилик совхозларида (ерларни қисқартирмасдан, янги ерлар очиб эвазига) йилига юз минг тоннадан зиёд шоли етиштирила бошланганди. Чорвачилик, мевачилик, сабзавотчилик, асалари, картошкачилик, балиқ комбинати, бройлер фабрикаси, иссиқхона хўжаликлари ҳам ана шу йўлдаги саъй-ҳаракатлар натижаси эди. Бугунги кунда ҳам улар вилоятни зарур истеъмол моллари билан таъминлашга хизмат қилаётганини инкор қилиб бўлмайди.

Ўйрик саноат иншоотлари ҳақида гапириб ўтирмайман. Улар ҳозир ҳам вилоят иқтисодини кўтаришга хизмат қилмоқда. Бу иншоотларни кўчириб олиб кетиб бўлмайди.

Улар вилоятнинг бойлигидир.

Эътироз билдиришлари мумкин, ахир булар сизнинг бевосита хизмат вазифангиз эди деб. Тўғри, аммо узоқ йиллар шундай ўринда ишлаб ақалли бир иншоот қурмаган, янги совхоз очмаган раҳбарлар ҳам бор эди! Мен эса таваккал қилдим, гарчи қонунни бузиш эвазига бўлсада ана шу муҳим иншоотларни майдонга келтиришда бош-қош бўлдим. Булар менинг хатоим, айни пайтда халққа хизматим. Бу менинг эмас, халқнинг меҳнати, мен эса халқ билан бирга уларнинг бошида турдим, холос.

У пайтда тартиб шундай эди. Марказ буйруғисиз бирор мустақил қадам қўйилмайди. Буйруқни кут ва бажар! Тамом! Тепадагилар фақат буйруқ беришни ва таъқиқлашни билдишарди. Аммо ҳеч нима учун жавоб бермасди. Ижрочи эса - мен жавоб берардим.

Энди англадим, ақл билан иш юритиш, ҳар доим таваккалга интилимаслик керак экан. Агар халқ учун савоб деб қилган ишларим гуноҳ бўлса, Оллоҳ мени кечиргай, Иншоллоҳ. У даврлар нафақат бошининг, ҳатто қўлининг кўтариш мумкин бўлмаган замонлар эди.

Эсимда, Марказқўм пленумда Қалмиқия обқўми биринчи котиби Б.Городовиков қўл кўтариб, сўз сўради, мажлис раиси М.Суслов, сизнинг илтимосингизни кейинги пленумда ҳисобга оламиз, деди. Кейинги пленумгача эса Городовиков ишдан кетиб, унга сўзлаш насиб этмади. Краснодар обқўмининг биринчи котиби Золотухинни ўша пленумдаги танқидий фикрлари учун сал ўтмай бошқа ишга ўтказишди. Айни шу пайтда унга қўшни Ставрополда М.Горбачёв ишлаётганди, у ўзини тинч, итоаткор тутишга одатланган, "тартибли раҳбарлар" дан бири эди... Шу сабабли у тез орада МКнинг қишлоқ хўжалик бўйича котиби бўлди.

Биз ана шундай оғир шароитларда ишладик, ҳар доим, ҳар куни ҳаётимизни гаровга қўйдик. Алам қиладигани, бу ишлар халқ учун, унинг фаровонлиги учун қилинарди. Аммо шунинг учун сени ишдан олишса, бу ҳақда ҳеч ким билмасди. Меҳнатинг учун миннатдорчилик эмас, маъломат эшитардинг, турли бўҳтонларга дучор бўлардинг. Шу ҳолатда таваккал қилмасанг иш битириб бўлмас эди.

...Бугун "жиной ишим"ни варақлаб, ўтган умримга, меҳнат фаолиятимга танқидий қараш билан машғулман. "Қўлга тушган ўғри" деган гап бор. Уни "қуръасига тушган ўғри" деб ўзгартирсак, тузум учун хос ва мос бўлади. Ахир айнан топшириқларни бажарганим учун мен қамоқда ўтирсам-у бу соҳада мендан кўпроқ ва қонунсиз ҳаракатлар қилган яна бир обқўм котиби М.Горбачёв партия раҳбари бўлса, адолат ҳақида лоф урса! Қани ўша адолат?!

Авар шоири "Отни эмас, йўлни айбланг" деганида минг карра ҳақ эмасми!

VI Б О Б.
СУД АРАФАСИДА: КУНИМ КИМЛАРГА ҚОЛГАН?

1 ноябр. Москвада қаҳратон қиш. Унинг захрини танамда синаб кўраяпман. Уруш даврида тиззадан қор пайтида чала очиқ дала палаткаларида, сртўла ва окопларда тунаганман. У пайтда ҳеч нимадан қўрқмасдим, ортимда қоладиган бола-чақам йўқ эди. Ғалабага умид ҳамма вақт бизни яшашга ундарди.

Қайси ғалабага? Наҳотки, вақт келиб, бизлар тўккан қонлар эвазига дунёга келган болалар бизни суд қилишлари, устимиздан кулишлари, хўрлашлари учун уришганмидик? Алам қилади, алам!

Тушдан кейин танишиш учун хат келтиришди:

"СССР Прокуратураси. 1989 йил, 27 октябр.

СССР Олий суд раиси ўртоқ Е.А.Смоленцевга" нусхаси: № 48/2 изолятори бошлиғи ўртоқ Семеновга

... РСФСР ЖКШнинг 217-моддасига биноан хабар қиламан ...

... бутундан эътиборан М.Худойберганов СССР Олий суди ихтиёрида бўлади. "Иш" бўйича давлат қораловчиси СССР Прокуратураси томонидан таъмин қилинади.

Қўшимча: 44-томдан иборат "жиноят иши" ва икки нусхада айблов хулосаси илова қилинади.

М.Худойбергановнинг ҳужжатлари:

Паспорт - серия I-TЖ № 512319; Ҳарбий билет - ГН № 242080; уруш қатнашчиси гувоҳномаси - ГУ № 012598; меҳнат дафтарчаси; нафақа гувоҳномаси - № 1100277; жамгарма дафтарлари - № 28318 - 8.675 сўмлик, № 4193570 - 43.281 сўмлик; техника паспорти - ГА3-24 машиннасиники.

В.И.КРАВЦЕВ.

СССР Бош прокурори ўринбосари, бириччи даражали давлат адлия маслаҳатчиси."

"СССР Прокуратураси, 1989 йил, 27 октябр.

1989 йил 27 октябрдаги тақдимноманинг қуйидаги пунктлари: айрим эпизодларни рад қилиш фикри, ўғлининг заёмлари, иккита жамгарма дафтарчаси ва қариндошларининг буюмларини қайтариб, қамоқда ушлаб туришни судгача ўзгартириш ҳолати, жиноий ишни теровга қайтариш ҳолати рад қилинсин.

М.Худойбергановнинг ўз кўрсатмаларини ўзгартиришини айбини

енгиллаштириш йўлидаги ҳаракат, деб баҳолаш керак.

Қарор қиламан:

1. М.Худойберганов ва адвокатининг тақдимномаси рад қилинсин.

2. М.Худойберганов ва адвокати бу ҳақда хабардор қилинсин.

СССР Бош прокурори ёрдамчиси,

адлия катта маслаҳатчиси

В.ГАЛКИН

Қўшимча: қолган ўттиз кишига нисбатан жиноий иш тўхтатилсин.

Н.Михальский.

1989 йил, 27 октябр".

Нима ҳам дейиш мумкин? Даъвогаринг хон бўлса, арзингни кимга айтасан??.

Ҳибсга олингач, менга нисбатан муомала тамоман ўзгарди, менни одам ўрнида кўрмай қўйдилар. Ўз фарзандаларимдан бошқа барча учун ашаддий жиноятчига айландим. Мен бутун умрим бўйи ўзимни мардона тутдим, ҳар қандай ҳолатларда ҳам инсоний фазилатларимдан айри тушмадим. Ҳеч ким олдида садақахўрлик қилмадим, бировлардан мурувват кутмадим.

Маълум бўлдики, бу тузумда одамни айблаш осон, уни тушуниш, эшитиш, оқлаш эса... Бу ерда тарози йўқ, одил ҳакам йўқ.

Бу жамиятда кўзга ташланмайдиган, жуда майда одам - кооператорларга маза экан. Ҳеч нима учун масъуллиқ йўқ, ўзи, оиласи учун қайғуради, соғлигини асрайди. Тинчгина яшайди. Мен эса ўзим учун яшамадим, ўзгалар учун яшадим, ўзгалар учун елиб-югурдим, нималардир ундирдим, қурилишлар бошладим, топшириқларни бажардим. Соғлигим кетди, вақтли қаридим, энди эса ...

1989 йил 25 февралда Гдлян ўз ўз сайловчилари билан учрашувда бундай деганди: "Ташкилий хўжалик соҳасида жиноят қотилликдан баттар. Мисол учун - Ўзбекистон". Эҳтимол, у айтган гапга жон бордир. Лекин бошқа бир ҳақиқат ҳам бор. Ташкилий ҳуқуқий жиноятни текширувчи ҳуқуқшуноснинг бутун бир халқни ноқонуний йўл билан айблаши-чи? Бу жаллодликдан ҳам баттар эмасми?!

Мен бойлик тўплашга интилмаганман, мансаб эса келиб-кетиладиган нарса. Инсон буларсиз яшаши мумкин. Аммо менинг доҳийларча тузумга, қонуншуносларга ишончим йўқолди, бу эса энг даҳшатли ҳолатдир.

Икки ҳақиқат бўлиши мумкинми? Шўролар давлатида ҳамма нарса мумкин, бир ҳақиқат катталар учун, иккинчи ҳақиқат - оддий халқ учун, қурбонлар учун. Озодликда бир ҳақиқат бўлса, қафас ортида иккинчи ҳақиқат ...

Ҳеч қачон миямга давлатни, оддий халқни алдаш фикри келмаган. Ишимизда эса энг фожиали ролни - бажариш мумкин бўлмаган пахта режаси учун кураш ва рапортга имзо чекиш ўйнади. Бу, назаримда, республика шарафи учун эмас, бутун мамлакат шарафи учун зарур эди. Эсимда, СССРда қурғоқчилик, табиий офатлар рўй бериб, ҳосил пасайиб,

дон кам бўлган йиллари Рашидов билан Брежнев ўртасида пахта масаласида қандай суҳбатлар бўлганини эшитганман. Брежнев Рашидовга "пахта ҳисобига давлатнинг бюджетини қўллаш керак, акс ҳолда Америка СССРнинг бугдойи кам, халқи оч қолади, деб бонг уради. Пахта сиёсатимизни ҳимоя қиладиган хомашё", деб айтар экан. Бу ҳам юқорининг буйруғининг бир кўрипиши эди.

Баъзан Колумбнинг бир васияти ёдга тушади. "Бизнинг ҳаётимиз сариқ чақача ҳам турмайди. Бошқалар ҳаёти учун бағишланган ишимиз ҳаммасидан юксак туради ..."

Бутун умрим шундай кечди ва шунга амал қилдим.

Агарда эгаллаган лавозимимда мени одамлар қўллаб-қувватламасалар ва ҳурмат қилмасалар, шу ондаёқ мансабдан кетишим мумкин эди. Ўн саккиз йил давомида бу ҳолатни сезмадим. Энди бу ҳақда айтиш, исботлаш қийин. Негаки, гдлярчиларнинг ифлос тарғиботи қўймижоз оммани ром қилган, бола отадан, эр хотиндан юз ўгиришгача бориб етганди.

... 1166 кун қамоқда ўтирибман. Кимман ўзи? Кимлар учун хавфлиман, кимга ёмонлик қилишим мумкин, қаерга ҳам қочшим мумкин? Эҳтимол, инсон қамоқдан қочиши мумкин, лекин ўзингдан қочиб ҳеч қаерга боролмайсан-ку!

Кекса, касал одамман, уруш ногирониман ...

Камерада ёлғиз қолдим, ҳамхонам Викторни суд 8 йилга ҳукм қилди ва бошқа хонага ўтказишди. Бу қамоқнинг қонуши экан ...

Бизни қамоққа олиб, дунёдаги бор жиноятларни бўйинимизга илишгач, давлатда тартиб ўрнатилдими, ҳаёт ўз измига тушиб кетдими? Қайда? Жиноятчилик уялаб кетди, режалар барбод бўлди, ҳамма ёқни сафсата, чиройли сўзлар, алдовлар босди.

7 ноябр.

Тўртинчи гал байрамни камерада "нишонламоқдаман". Кўнгилга юпанч бўладиган нарса йўқ. Ётиб, ўқиш билан овораман.

Саккиз йилга ҳукм қилинган Виктор кетгач, ўрнига бугун Володя исмли ёшгина йиғитни келтиришди. Унинг кайфияти меникидан баттар.

8 ноябр.

Қўлимга Рибаконинг "Арбат болалари" китоби тушди. Системанинг башарасини очиб берган китоб. Шахса сизгиниш давридаги авлоднинг бошидан кечирганлари ёзилган...

15 ноябр.

Врач қабулида бўлдим. Қон босимим - 180/110.

Уйдан майда-чуйда қабул қилдим.

12 ноябрда "Правда"да ўзбекистонлик бар гуруҳ Москвада қамоқда ётган собиқ раҳбарларнинг ишлари судга ўтказилгани расмий тарзда эълон қилинди. Улар орасида менинг номим ҳам бор ...

Бугун қўлимга "Собеседник" ҳафтаномасининг сентябрдаги сони тушиб қолди. Унда Гдляр иши бўйича комиссия расми, депутат Рой

Медведевнинг "Унита" (Италия) газетаси мухбири Жулетто Кнезага берган "... Ўнда ҳам радикаллар бўлиши мумкин" сарлавҳали суҳбати таржима қилиб босилган. Бу суҳбат бизнинг бошимизда қилич ўйнатган ва шу куйга солган Гдяннинг кимлиги ҳақида ўқувчида маълум тасаввур туғдиради:

Ж.Кнеза: - Собиқ диссидентга саволим. Ҳали 1984 йилда сизнинг уйингиз олдида ДХК айғоқчилари қўриқчилик қилишарди, бугун сиз халқ депутатисиз, СССР Олий Совети аъзосисиз.

Р.Медведев: - Тўғри, мен Горбачевни қўллаймай, лекин ҳамма масалаларда ҳам эмас. Ҳатто диссидент вақтимда ҳам мен "сўл радикал" бўлмаганман. Мен фикримни ўзгартирганим йўқ, давлат сиёсати ўзгарди.

Ж.Кнеза: - Сизнинг позициянгиз, албатта, Горбачев ва Лукъяновга маъқул тушади.

Р.Медведев: - Лукъянов менга, собиқ диссидентга барча ҳаракатларимга ишонишини айтди. Улар, албатта, бу нозик комиссия ишини партия функционерларига ишонмасдилар. Негаки, "ўзбеклар мафияси" комиссияси бошламадаёқ ўзини фош қилиб қўярди.

Ж.Кнеза: - Умуман, у сиз билан Л.Абалкиндек муносабатда бўлди. XIX партия конференциясида Абалкинни кўппартиявийликка ён босганликда танқид қилганди, бир йил ўтмасдан Министрлар Совети раъиси муовини қилди.

Р.Медведев: - У феълни ўзгартириши мумкин. У билан келишмаслик мумкин, айни пайтда душманга айлантирмаслик ҳам.

Ж.Кнеза: - Ниҳоят, "Гдян иши бўйича комиссия" раисига савол.

Р.Медведев: - Кўп вақт зарур бўлди - камида икки йил. Бизлар "ўзбек мафия"сининг Москва билан боғлиқлигини ўрганганимиз йўқ, гарчи Гдян шунга ургу берсада. Бизнинг мақсадимиз СССР тергов ва суд практикаси тизимини комплекс текширишдан иборат. СССР Прокуратураси бизга барча махфий ҳужжатларни кўрсатишга изн берди. (Партия назорати комитети эса аллақачон ҳужжатлари билан таништирди).

Горбачев съездда Марказқўм 90 га яқин ҳужжатларни тайёрлаганини ва тақдим этишини эълон қилди. Биз эса Сиёсий бюро протоколларини сўрадик, чунки яхши биламизки, республика раҳбарлари, масалан, Усмонхўжаевни алмаштириш худди шу поғонада муҳокама қилинган. "Гдян иши" бўйича ҳибсга олинган республика раҳбарлари, обқўмлар котиблари масаласи ҳам айнан шу даражада ҳал қилинган. Горбачев худди шу ҳужжатлар бизга етказилишига ваъда берди.

Ж.Кнеза: - Демак, ҳалиям бу ҳужжатларни сизларга беришмадимиз?

Р.Медведев: - Ҳали йўқ, ДХК ҳам бир қатор зарур ҳужжатларни кўрсатишга ваъда берган.

Ж.Киеза: - Комиссия, ҳақиқатан ҳам, даҳлсиз шахслардан ташкил топганми?

Р.Медведев: - Амалда фақат икки аъзоси мустақил: мен ва ёзувчи Ўлжас Сулаймонов. Қолган барча аъзолар у ёки бу маънода таъсирга маҳкумлар ...

...Улар айтишади: "Агарда айбдорлигини аниқласак, тезкорлик билан жиноий иш қўзғатиш керак". Мен эса, сиёсий асоратини ўйлаб кўриш тарафдориман. Бизга ҳар томондан таъсир ўтказишмоқда: Гдлянга тарафдор депутатлар ишни тезроқ яқунлашга ундасалар, ўзбек депутатлари Гдлянга ён босишда айблашаяпти.

Ж.Киеза: - Сўнгги сўзларингиз ҳақлигига шубҳаланишга рухсат қилинг. Агарда нимадир бўлса ...Депутатлар сезмасликлари мумкин эмас.

Р.Медведев: - Тўғри, аммо гап Осие республикаси ҳақида кетаяпти. Биз жиноят атаётган ҳолатлар уларда оддий анъана, бунинг ҳеч шармандачилик жойи йўқ. Яна бунга халқнинг қўллик руҳияти ва исталган қарорни қўллаб-қувватлашини айтинг.

Қийин, аммо бунга тушуниш керак ...

Ж.Киеза: - Тўғри, аммо Гдлян айтмоқдаки, унинг ҳаракатига қаршилиқ қачонки у Тошкент билан Москва ўртасидаги боғлиқликни фож этишга кяришгач бошланганмиш.

Р.Медведев: - Бу ҳам ҳақ гап. СССР Прокуратураси ҳамма вақт партия органлари таъсирида иш кўрган. Гдлян бу қондан бузишни истади ва оқибатда мағлубиятга учради.

Лекин Гдлян фаришга эмас. У ҳамма вақт қонунларни бузган, ҳибсдагиларни қийноққа солган, ноқонуний ҳаракатлар орқали иқдор қилдиришга уринган, процессуал қондаларни менсимаган.

Прокуратура органлари бу ҳақда хабардор бўлишган, аммо сукут сақлаб келишган, маълум вақтгача."

Бу яна бир карра ҳуқуқ-тартибот органларида зўравонлик ҳукмронлигини, у ҳамон Сталин давридаги ҳолатида қолиб келаётганини исботлайди. Айнан партия ўз фикрини ҳуқуқ органларига ҳам ўтказиб келмоқда ... Суҳбатдан кўриниб турибдики, ҳар қалай совет тузумида адолатли суд, қонунчилик эллик йил олдинги даражасида қолган, гдлянчилар бу усуллардан фойдаланишган ва бунга тепада имкон яратиб беришган.

Бошқа изоҳ ортиқча.

16 ноябр.

Кечқурун хат келтиришди.

"СССР Олий суди. 1989 йил, 4 ноябр.

РСФСР Олий суди раиси В.М.Лебедевга.

СССР Олий суди тўғрисидаги қонуннинг 37-моддасига асослашиб М.Худойбергановнинг 18/67871-89-рақамли жиноий иши сизларга юборилмоқда.

Ушбу кундан бошлаб М.Худойбергенов РСФСР Олий суди ҳисобида бўлади.

Живоний ишлар бўйича суд коллегияси раиси С.Рамазин.

1989 йил, 15 ноябр"

17 ноябр.

Бугун ҳаммомга бордик.

Ҳамма ишда ва ҳаётда совуққонлик зарур. Кунлар жуда секин ва оғир ўтмоқда. Кўп вақт ўқиш, ёзишга кўзим имкон бермайди, кўриш қобилиятим пасаймоқда. Қамоқнинг овқати нима, лекин шу ҳам ҳазм бўлиши қийин ...

18-19 ноябр. Ётиб қолдим.

20 ноябр.

Туни билан кўзим илинмади, нимадир бўлди. Кечаси ўрнимдан турдим, хонада чарчаганча юрдим, лекин ётсам уйқу йўқ. Яна туриб камерани қадамба-қадам ўлчашга тушдим... соат тонгги олти. Радио тилга кирди, ювиниб-артиндим, кечқурундан қолган бир бурда қора нонни кавшадим.

Бугун мени нима кутмоқда? Билмайман.

Умуман, ҳаммаси нима билан тугайди. Ёзуғим не?

Тонгдан радио мамлакатдаги жиноятчиликнинг аҳволи ҳақда ташвишли хабарлар бера бошлади. Нимадир бўлмоқда, кимлар айбдор, қайга боряшмиз?

Ахир яхши бўлиб кетиши керак-ку? Лекин, қачон!

Соат 6.20. Чекашман, ҳали нонуштагача қирқ минут бор.

Тошкентда, Урганчда кимлардир ўрнимдан турган, чойини ичган, ишга, ўқишга отлангандир, албатта. Рафиқам билан фарзандларимнинг аҳволи...

21-22-23 ноябр. Яна ётиб қолдим ... Хастаман. Врачга бордим, бошим тнмай оғрийди. Қон босимим - 180/95. Оёғимдан мадор кетяпти, ўнг қўлим менга бўйсунмай қўйган...

Тушликдан сўнг тиш дўхтирга бордим, у протезни олиб, ўнг жағимдаги сўнгги озуқа тишни ҳам олиб ташлади.

24-25 ноябр кунлари ўзимни қўйишга жой тополмадим.

Ҳаво босими оғир, рутубатли кун. Ўрнимда тура олмадим.

26 ноябр. Якшанба.

Радио ишламай қолди. (Агарда мамлакатда ёки биз ётган СИЗОда қандайдир ҳодиса содир бўлса, дарҳол радиони ўчиришади, газета бермай қўйишади.)

Жуда зерикарли кунлар. Олти кунки тобим йўқ. Тагин шамоллаганман, камерадаги ёлғиз дераза қанотлари ёпилмайди, кеча-кундуз шамол уриб туради.

27 ноябрь.

Туни билан ухламай чиқдим, бош оғриғига хапдорилар ҳам ёрдам бермай қўйди.

Менга ҳеч нарсанинг қизиғи қолмагандай... Ёлғиз умидим фақат фарзандларимни кўриш, улар билан дийдорлашиб, хайрлашишга улгуриш. Ишқилиб улар судда менинг сўнги сўзимни эшитишсин.

35 ноябр.

Радиодан хабар қилишди: Ўзбекистонда пахта йиғим-терим мавсуми якунланибди, давлат омборларига 5.260.000 тонна пахта сотилиб, план бажарилибди.

36 ноябр.

Ҳозир матбуот фақат бир нарсага эътиборни қаратган - қайта қуриш, ислоҳот, ошкоралик...

Турли узундан-узоқ йиғинлар, мажлислар, бемаъни ва охири йўқ тортишулар билан ўтаётган съездлар ҳисоботи одамларнинг асабига тега бошлаган. Одамлар, айниқса, раҳбарлар ва ишлаб чиқаришга алоқаси йўқлар чиройли сўз билан машхур бўлишмоқда, иш одамлари эса эсдан чиқарилган.

Умуман, одамлар нега сўнги вақтларда иш ёқмас бўлиб кетишди? Нега ишлашни хоҳлашмаяпти? Ҳосилни парваришлаш, етиштириш, вагондаги юкни тушириш муаммога айланди...

Сабаби нимада? Билмадим.

Аммо турли маросим, тадбирлар, дабдабали анжуманлар кўпайиб кетди. Оддий халқнинг меҳнати - давлатнинг бюджети ҳисобидан ўтказилаётган бу машвратлардан не наф? Оддий меҳнат кишиси ҳақда, унинг фидойи меҳнати тўғрисида ким ўйлайди, ким рағбатлантиради? Москва-марказдаги сўнги йўқ баҳс-тортишуларнинг охири борми? Ахир сўзни еб бўлмайди-ку!

1 декабр,

Врач кўригида бўлдим, қон босимим тушмаган. Бутун ҳаммомга олиб боришди, совуқ сувда ювинишга тўғри келди.

5 декабр.

"Правда" қизиқ ахборот чоп қилган: "СЕНГ МКдаги вазият".

"3 декабрда бўлиб ўтган Германия социал ягона партиясининг 12- пленумида бутун Марказқўм бир овоздан истеъфога чиқишини эълон қилди. Партиянинг фавқулодда съездини ўтказиш учун ташкилий комиссия тузилди. Олдинги раҳбарларда: зйримлари, жумладан, Э.Хонеккер, В.Штоф ва Х.Зиндерман партия сафидан ўчирилдилар..."

Мана, "дунё бўйлаб дадил одимлаётган" социализмнинг аҳволи!

7 декабр.

"Правда" расмий хабар берган: "Жараён бошланди".

"5 декабр куни СССР Олий судида Қорақалпоғистон обқўмининг собиқ биринчи котиби устидан очиқ суд мажлиси ўз ишини айблов ҳулосасини ўқиб эшиттириш билан бошлады..."

8 декабр.

Тагин "Правда" хабаря - "Суд жараёни давом қилмоқда". "СССР Олий судида очиқ суд мажлиси давом қилмоқда..."

Бугун суд Қ.Камоловни сўроқ қилди... Камолов ҳеч қандай жиноят содир қилмаганини айтди. Тергов жараёнида берган кўрсатмаларини эса терговчиларнинг тазйиқи, зуғуми остида бўлганини айтди..."

11 декабр.

Мен ҳам бугун РСФСР Олий судига бориб келдим. Ишни кўриб чиқиш кечиктирилибди. Сабаби, иш билан адвокат танишиб чиқиши керак экан.

12 декабр.

Бугун Усмонхўжаев, Камолов, Айтмуродов, Примов ва мен бир машинада, ҳар ким алоҳида боксда Т.Умаровнинг судига бордик. Гарчи бир-биримизни кўрмай ўтирсакда, йўл-йўлакай гаплашиб кетдик. Конвой бир неча марта сўзлашишни тақиқлади.

Эрталабдан кечгача судда, ҳар ким алоҳида боксда бўлдик.

14 декабр.

Бугун "Правда"да ўқидим. "БКП МК Пленуми" Болгария КП МК Пленумида Тодор Живков партиядан ўчирилган. Сабаб: "Мамлакатни социал-иқтисодий ривожлантиришда йўл қўйган жиддий хатолари учун. Бу ҳол мамлакатни оғир иқтисодий инқирозга олиб келган..."

Мана, яна бир социалистик давлат "ғалабаси".

...Тушдан сўнг тиш дўхтирига бораётиб, қамоқхона даҳлизида тўсатдан Камоловни учратиб қолдим. У суддан қайтиб келаётган экан. Саломлашдик. Конвой гапиришга рухсат бермади.

15 декабр.

Яна "Правда"дан: "Суд жараёни бошланди".

"14 декабр куни СССР Олий судида Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг собиқ биринчи котиби И.Б.Усмонхўжаев устидан очиқ суд мажлиси бошланди..."

"Советская Россия" бошқачароқ ёзди: "Шов-шув парчалари".

"Кеча ...суд курсисига юқори мансабни эгаллаган киши ўтирди. И.Усмонхўжаев 1930 йилда Фарғона областининг Богдод туманида туғилган..."

16 декабр.

Тагин "Правда"дан: "Қиёфа ва ниқоб" ёки сиёсий шантаж кироли қандай фош қилингани ҳақида".

Шелековнинг номи ҳаммага таниш. У порахўрлик, маънавий тубанлашувнинг синонимига айланган. Турғунлик синоними...

Генералнинг махсус чеклари...

Партия назорати комитетига шикоятлар кўпдан келаётганди. Асосан, Молдавиядан келаётган аноним тарздаги хатлар кўп эди. Мансаб сунистеъмоллиги Москвада чўққисига чиқди... Одамлар нега жим эдилар? Қўрқишарди.

И.Густов: "А.Пельше мени ҳузурига чақирди. Мен бу топшириқни ўз навбатида Севостяновга етказдим".

В.Севостянов: "Тезда англаб етдимки, махсус талонлар - ўйлаб чиқарилган гаплар эмас".

И.Густов: "Бир неча кундан сўнг Севостянов Марказқўм аъзоси Ноздряковнинг сунистеъмоллари ҳақидаги маълумотни илова қилди".

В.Севостянов: "1978 йил 30 март куни соат 11.25 да Л.Брежнев менга қўнғироқ қилди..."

И.Густов: "Бу масалада Черненко билан боғландим, у одатда қўп нарсалардан хабардор киши эди..."

Лекин...

И.Густов: "КПСС МКга Ю.Андропов келгач, бизлар бу масалаларга қатъий баҳо беришга тайёр эдик. У ҳам бу ҳақда биларди. Андропов Пельше билан яхши муносабатда эди, уни ҳурмат қиларди. ДХК раиси пайтида Андропов унинг ҳузурига одатда шанба кунлар қўп борарди. Улар соатлаб яккама-якка суҳбатлашардилар. Янги раҳбариятнинг биринчи иши Шелековни мансабдан четлаштиришдан бошлангани бежиз эмас".

Бу 1982 йилнинг 6 декабридаги воқеа. Тезда Ички ишлар вазирлигида тезкор тафтиш қилиш бошланади. Илк кунидеъки министрликнинг хўжалик бўлими бошлиғи Калининнинг беҳисоб сунистеъмолчиликлари аён бўлиб қолади.

В.Миртов: "СССР Прокуратурасининг Бош ҳарбий терговчиси сифатида 1983 йил 19 декабрда Шелековнинг хотини ўз жонига қасд қилгач суриштириш жараёнига мен ҳам қўшилдим".

И.Густов: "Шелеков ҳамон партия сафида қолганди. Шу ҳолат унга таскин берарди. Негадир бизлар унинг устидан жиноий иш очилмагани, аксинча министрлик хўжалик бўлимидаги ишлар бўйича оддий гувоҳ сифатида қатнашганини тушунолмадик. Бунинг устига унинг ўринбосари генерал Потопин ҳамда ИИВ академияси ректори генерал Криловнинг ўз жонларига қасд қилишгани фактига ҳам унчалик эътибор берилмади..."

Мана, сизга московлик раҳбарларнинг ўз ишларидаги фаолиятлари. Улар навбат ўзларига келгани ёки сунистеъмолчилик ўзларидан бошланганини фош қилиб, айбларини тўқнишни истамаганлар. Ишни узоқдан, нисбатан тобефеъл ўзбеклардан бошлаш гоёси тутилган.

1984 йил декабрда Шелековни партиядан ўчиряди. Ими-жимида. Олти кундан сўнг у, 74 яшар генерал эв милтиғи билан ўз жонига қасд қилади...

Энди бунга ҳам ишониш қийин. Аслида айбни очмаслик учун уни ўзлари тинчйтишмаганмикан? Хавфсизлик идоралари ходимлари бунга жуда уста эдилар...

Москвадаги ов милтиғидан отилган ўқ-гдлянчиларнинг Ўзбекистондаги олиб бораётган босқинчилик ва зўравонликларини кучайтириш учун сигнал вазифасини ўтади.

(Ўзбек генераллари билан Ю.М.Чурбановнинг қамалиши ва судланишини бир эслаб кўринг).

18-19 декабр кунлари.

Икки кунки Усмонхўжаевнинг судига олиб боришяпти. Икки кунки Москванинг совуқ, кимсасиз кўчалари кўнгилни хира қилади. На тушлик, на кечки овқат беришади...

20 декабр.

Бугун "Правда" хабар қилибди: "Гувоҳларни сўроқ қилиш бошланди".

"Усмонхўжаевнинг иши бўйича 18 декабрда гувоҳларни сўроқ қилиш бошланди... Судда Худойберганов олдинги кўрсатмаларидан воз кечди. Муқаддам ёлғон кўрсатма бергани учун икки сабабни кўрсатди.

Биринчидан: у Усмонхўжаевдан шунинг учун хафа эдики, "Рашидовдан сўнг республикадаги аҳволни ўнглай олмади ва бунга ҳаракат ҳам қилмади".

Иккинчи: тергов органларининг сўроқ пайтида унга писбатан турли қийноқ, қўрқитиш, зуғум усулларини қўллагани боисдан Худойберганов Усмонхўжаевга қарши кўрсатма беришга мажбур бўлган..."

24 декабр. Бугун кундузи ухладим, тун бўйи кўзим илинмаганди.

Радио Бухарестдан олинган ташвишли хабарларни бермоқда. Руминияда Чаушеску қамоққа олинган, кўчаларда жанглар кетмоқда, қурбонлар бор эмиш.

Ана, холос! Социализмнинг кунни битди, шекилли. Адолатсизликка қурилган ҳар қандай жамият охир-оқибат ҳалокатга маҳкум!

25 декабр.

Бугун бир соат сайрга чиқаришди. Шундаям юрак санчиб азоб бермоқда, уч марта тилим остига валидол қўйдим. Эрта билан бир қатор хапдорилар ичгандим. Кундан-кунга ўқишим ва ёзишим оғир, кўз олдим қоронғилашиб, бошим айлазади, нафас олишга ҳаво етишмайди ...

28 декабр. Уч кунки СССР халқ депутатлари съезди ҳужжатлари билан газета орқали танишяпман. "Правда"нинг 26 декабр сониди Қ.Қамоловга ўн беш йил беришганини ёзишибди. Узоқ муддат. Туҳмат ва бўҳтонлар учун шунча. ...

Қани ҳақиқат, қани адолат? У умрини давлат ва халқ ишига бағишлади-ку.

37 декабр. Якшанба.

Мана, тўртинчи марта Москва қамоқхоналарида янги йилни кутмоқдаман. Биз яшаган ва хизмат қилган тузумнинг тарихидан: ... Нижегород губкоми раиси Федоровга Лениннинг буйруғи; "ҳамма кучларни сафарбар қилиш...оммавий қирғин ўтказиш, юзлаб

фоҳишаларни отиш керак. Улар қаторида ичувчи солдат ва офицерларни ҳам!" (Ленин, Танлаган асарлар, 50-том, 142-бет.)

Қувғин қилиш мумкин, аммо аёлларни отиб ўлдириш Ленинга нега керак бўлиб қолган экан?

Ленин ишининг давомчилари Сталин, Хрушчев, Брежнев, Андропов ва Горбачевнинг қўлида ҳам устозидан мерос, жуда кучли ҳокимият бор эди. Улар бу ҳокимиятдан халқнинг азобланишлари, жафо чекишлари учун ҳам фойдаландилар.

1990 йил, 1 январ.

Бугун қамоқдаги ҳаётимнинг 1125-кунни. Шу даврда янги йилни куйидагича кутиб олдим:

1987 йилни - Амелкин билан дунёга машҳур "Матросская тишина" қамоқхона касалхонасида.

1988 йилни - Бровин билан 48/4 изоляторида.

1989 йилни - шу ерда Олимбой ва Нурали билан.

1990 йилни - 48/2 изоляторида Бутирская қамоқхонасида ёш йигит Володя Ухов билан.

Володя вақтли ётди. У 29 ёшда, қувноқ йигит, сиқилмайди. Олмадан шарбат тайёрладим ва янги йил киришининг Тошкент, Урганч вақтларини эсладим, сўнгра... Устимга чопонимни ёпиб, эрталабгача кўзимни юммасдан ётдим ...

2 январ. Нимагадир кўнглим нотинч ва безовта.

Юрагим қаттиқ оғрияпти. Тушгача ўттиз минут сайрга чиқдим. Майда қор ёғяпти. Тушлик пайти юрак ҳуружи бошланди. Қўрқиб кетдим... Наҳотки, ҳаммаси шу ерда, бир дақиқада поёнига етса ...

Шомгача сал босилгандай бўлди, ҳар хил халдориларни ичдим. Икки кунки чекмаяпман. Ташлаш керак, гарчи бу шароитда жуда қийин бўлсада.

4 январ.

Сайрга чиқмадим. Чиқолмадим. Аҳволим яхши эмас. Тушдан сўнг ишим билан боғлиқ эски ёзувларни варақладим. Радио жим, газета кам келтиришяпти.

Кунлар оғир кечмоқда, суд қачон бўлади, билмадим. Соғлигим эса кун-кундан ёмонлашяпти. Бугун уч йил давомида биринчи бор дераза дарчаси тешигидан тўлин ойна кўрдим...

5 январ.

Эрталаб ҳаммомга боришимизни айтишди. Кейин эса судга тайёргарлик кўришимни эълон қилишди. Эрталабки саккиз яримларда Олий судга жўнадик ва тезда қайтариб келтиришди. Тушунмадим, нима бўлди?

6 январ.

Бугун сайрга чиқмадим. Кечаги ҳаммом ва судга бориб келиш анча чарчатди.

Ётибман, аҳволим яхши эмас. Сен билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Кунига икки марта алмадиниш вақтида қоровуллар камерага бир назар ташлашади, сенинг ўлик ёки тириклигингни билиш учун. Кейин эшик эрталабгача қаттиқ бекитилади. Кундузи ҳам шундай, эшик очилмайди.

7 январ.

Кечаси тун бўйи чала ухладим, кўзим юмилган заҳоти қўрқинчли тушлар кўрдим.

Қўшни камерадаги қорақалпоғистонлик биродарим Олимбой Ражабовни кечаси зонага жўнатишди чоғи, девор орқали сигналга жавоб бўлмади.

8 январ.

Яна уйқусизлик. Бу ёғига юрак чидам берармикан? Кечқурунги овқатдан сўнг айблов хулосасини келтиришди.

РСФСР Олий судининг жиний ишлар бўйича судлов коллегияси қуйидаги таркибда: раислик қилувчи - Ю.Говоров, халқ маслаҳатчилари - П.Артёмов, В.Акифеев, котиба - Т.Матвеева ҳамда прокурор А.Галдин иштирокида Москва шаҳрида 1989 йилнинг 25 декабр кунин айбланувчи М.Худойбергандовнинг жиний ишини кўриб чиқиб

Белгилади:

Эҳтиёт чораси ҳибсда сақлаш ҳолида қолдирилсин. Ишни кўриб чиқиш - судда эшитиш 1990 йил 23 январда, Первомайск район суди бяносида эрталаб соат ўнда бошлансин.

Иш бўйича раис: РСФСР Олий суди бош судьяси Ю.Говоров".

9 январ.

Эрталаб СССР Олий судида Р.Абдуллаева ишида қатнашдим. Кунин билан судда бўлдим, машинада, бўлак боксларда бирга қайтдик, баъзида бир-икки оғиз сўзлашиш имкони бўлди.

Кечқурун В.Ухов ҳам суддан қайтди, унга бир йил беришибди. Бутиркага қайтиб келдик. Уни олиб кетишди. Мен камерада ёлғиз ўзим қолдим.

10 январ.

Эрталаб судга - Айтмуротов ишин бўйича олиб боришди, аммо суд қолдирилиб, қайтиб келдик. Бир машинада бориб келсақда, соқчинлар сўзлашишга қўймадилар. Ҳар қайсимиз алоҳида боксдамиз. Бир-бировни кўрмаймиз.

"Правда"да бундай деб ёзишди: "Ўзбекистон Марказқўми собиқ котиби Е.Айтмуротов устидан суд жараёни бошланди. Судда Айтмуротов терговда берган барча кўрсатмаларини рад этди".

11-17 январ. Беш кун давомида менга тегишли айблов хулосасини ўқиш, танишиш билан банд бўлдим.

16 январда "Правда"да бундай ахборот беришди: "Оқлов ҳукми". "Ўзбекистон МК котиби Р.Абдуллаева ишин бўйича суд мажлиси ниҳоясига етди. СССР Олий суди 15 январда уни оқлаш тўғрисида ҳукм чиқарди. У суд залидан озод этилди".

18 январ.

Бугун янги адвокат (Н.Бенедиктов) келди. Уни суд тавсия қилганми ёки прокуратурами, билмадим. Москва адвокатлар коллегияси аъзоси бўлмиш бу ҳуқуқшунос менда яхши таассурот қолдирди. Самимий суҳбатлашдик. Кексалиги ва касаллиги сабабли судда қатнаша олмаслигини айтди.

20 январ.

Хонада ёлғизман. Радиода Бокуда содир бўлган даҳшатли воқеалар ҳақида ташвишли хабарлар берилмоқда. Ҳарбий ҳолат эълон қилинган... Чамамда, СССРнинг умри тугаб қолганга ўхшайди. Чунки гдлянчиларнинг ҳаракати ва сўзлари шу мақсадга қаратилгани кўриниб турибди.

Бугун судга бордим. Айтмуротовнинг суд жараёни давом этмоқда. Бир машинада О.Прямов билан бирга бордик. Икковимиз ҳам гувоҳлик кўрсатмаси берар эканмиз.

23 январ.

Бугун ўзимнинг ишим бўйича судга бордим. Суд раиси Говоров 7 февралгача танаффус эълон қилди. Энди янги адвокат В.Соколов ҳам иш билан муфассал танишиб чиқиши керак экан.

24 январ.

Бугун мен янги адвокат В.Соколов билан учрашдим. Энди суд давомида мен билан бирга бўлади. Менинг янги адвокатга саволларим: 1. Ҳамдам ва Мурод қаерда? 2. Салимовга салом айтинг... 3. Ўзингиз ҳақингизда сўзлаб беринг. Суднинг адолатли бўлишига ишонасизми? (Бўлади-ку, баъзида қонун бўйича. Баъзида инсоф билан, виждован, баъзида топшириққа биноан ...) Мисол учун, Чурбанов ҳамда ўн нафар ўзбек генераллари, Худойбердиев, Усмонхўжаев, Умаров, Камолов, Айтмуротов, Мусахонов ва бошқалар устидан ўтказилган суд жараёнлари ... Айтинг-чи, сизга аён бўлиши керак, суд топшириқни бажардим ёки қонунга амал қилдим? 4. Прокуратура ва суд муносабатлари:

Рекунков - Теребилов?

Сухарев - Смоленцев?

5. Гдлян ва Иванов ҳақида нима гаплар? Суддан сўнг қаерга муурожаат қилишим мумкин?

Саволларимга аниқ жавоб бўлмади. Адвокат билан хайрлашдим.

... Бугун қўшни камерадаги Камолов ва Примовдан хат олдим. Усмонхўжаев ўзи келиб, суҳбатлашиб кетди. Бу қоровул йигитнинг ташаббуси, Султовбойнинг ҳаракати билан амалга ошди.

Радиода Болгарияда Тодор Живков қамоққа олинганини хабар қилишди. Яна бир социалистик давлат, Мўғулистоннинг раҳбари, коммунист Цеденбал эса Москвада яшаётган экан.

Ўн кунки радио Боку, умуман, Кавказдаги нохуш вазият ҳақида бир-биридан ташвишли хабарлар бермоқда.

26-31 январ.

Иш материалларини ўрганишман. Камерада мендан бошқа одам йўқ. Ёлғиз ўзим, ёлғизлик эзиб ташляпти ...

Бир куни Олимбой Примов, яна бир куни Султонбой Канёзов келиб кетишди. Навбатчи художўй яхши йигит экан.

1 феврал.

Врач Светлана Иванова келиб кўрди. У кўзимга тик қараб кўнглида борини айтди-қўйди: "Ҳайронман, сиз ҳалиям тирикмисиз..." Аввалроқ Олимбой Ражабов, Қосим Нурибетов, энди Камолов, Примов, Канёзовлар ҳам этап бўлиб зонага кетишди.

3 феврал.

Куни билан ётдим. Юрак ҳуружи ҳолдан тойдирган.

Қамоқхона ҳовлисида кечаси билан ит йиғлагандай бўлиб ҳурди. Ит бундай қилиб ҳурдими... демак, бирор банда омонатини Оллоҳга топширган... Бу жуда даҳшат, бу аҳволда якка-ёлғизлик ...

5 феврал.

Эрталаб соат 6.15 да навбатчи эшикни очиб, кечаси қандай ухлаганим билан қизиқди. "Яхши", дедим. Аслида, бир дақиқа ҳам кўзим ялинмаганди. Туни билан камерада юриб чиққандим. Навбатчи буни эшик тирқишидан кўрган ва нимадандир шубҳаланиб, сўрагани кирган ... Адвокат келди, Ҳамдам юборган озик-овқатларни олдим.

6 феврал.

Кечқурун ҳуфтон маҳали хонамга янги маҳбус - Борисни келтиришди. Ҳар қандай ҳолда ҳам сўзлашиш учун тирик жон (у айғоқчи бўлсин, ашаддий қотил бўлсин) борлиги дуруст. Ахир, тўрт девор одамни еб юборади ...

...Эртага суд. Мен бу суддан нима кутяшман? Амалда ҳеч нима, куним кимларга қолганини биламан. Гдлян дедик, гдлянчилар дедик, уларнинг айблари фош қилинди, энг нуфузли комиссия уларнинг ноқонуний фаолиятини қоралади. Улар ишдан четлатилдилар, аммо ана шу ноқонуний тергов усуллари билан айб қўйилган, ҳибсга олинган кишилар ҳамон адолат кутиб ётишибди. Демак, уларни фош қилиш кимга, нимага керак! Яна "совет қонунчилиги тавтанаси" ҳақида дунёга жар солишми?! Бу билан амалдорлар кимни алдашмоқда? Ахир, гдлянчилар қатағонининг барча уқубатларини ўз танасида, ўз оиласи мисолида синая кўрган бир банда - мен, мана, тўрт йилки, қафасдаман. Қилмаган "ишим"ни ўрганишга ва ўзимни-ўзим оқлашга маҳкумман. Нега надомат? Ахир, оқ ит, қора ит - бари бир ит эмасми?!

Шўролар ўзларини кўрсатиш учун ҳақиқатни ёлғонга, ёлғонни ҳақиқатга айлантиришга жуда уста эдилар ...

VII Б О Б. БОЛТАДАН ҚАЛАМ КУЧЛИ ЧИҚДИ

Мана, ниҳоят янги босқич: суд жараёни. Тараққий этган мамлакатларда қонун ҳимоячиси - суд инстанцияси умид бағишлайдиган тадбир. Ҳар қандай жиноят содир этган, ҳатто эртага оғир жинояти учун энг олий жазога ҳукм қилинишини билтиб, сезиб турган маҳбус ҳам умидини йўқотмайди. Балки суд уни оқлар. Айбдор деганда ҳам ҳеч бўлмаганда жони омон қолар... Бутун ҳуқуқ тизими зўравонлик асосига қурилган совет тузумининг "қонун ҳимоячилари"га ишониш мумкинми?

Мумкиндир! Ахир ҳозир ўттизинчи йиллардаги учлик" ҳар қалай йўқ. Ўзингни судда ҳимоя қилишинг, сўнгги сўзни айтишинг (ҳеч бўлмаса виждонинг тозалигини билдиришинг, кўнглингдагиларни айтишинг мумкин!), нимадандир умид қилса бўлади.

Аммо... суд ҳам адолат мезони эмас. Айниқса, партия топшириғи ҳар қандай қонундан устивор бўлган жамиятда. Мен нимага ишондим? Биринчидан, СССР халқ депутатлари томонидан тузилган комиссия Гдьяннинг башарасини очиб ташлади. Тергов жараёнида қонун Гдьян чангалига тушган юзлаб, минглаб жабрдийдаларнинг бири сифатида, унинг ноқонуний хатти-ҳаракатларидан озор чеккан, ўз вақтида бу ҳақда энг юқори раҳбарларга ариза ёзган инсон сифатида суд мени тинглашига, менга ишонишига умид боғлардим. Ҳеч бўлмаганда қайта қуриш деган сиёсат қуруқ сўздан амалий ишга ўтар, ахир, деб умид қилардим.

Иккинчидан, муқаддам бўлиб ўтган бир неча суд жараёнларида ноҳақ кишилардан айримлари (Қаҳрамонов, Абдуллаева) суд залидан оқландилар, Осетров, Орлов ва бошқаларнинг иши ҳаракатдан тўхтатилди, баъзилари терговга қайтди. Уларга ҳам айнан меники каби айблар қўйилган, бизлар ҳаммамиз бир кемада сузган кишилар эдик. Ҳаммамиз "Ўзбеклар иши"нинг қаҳрамонларимиз. Учинчидан, судда, албатта, иштирок этадиган фарзандларим олдида ўзимни оқлаб олмоғим имкони тугилганди. Бу сўнгги илмиж, охириги имкон эди. Қолганига Оллоҳ қози!

7 феврал.

Эрталабдан судга олиб боришди. Суд ранси Говоров суд таркиби билан таништирди. Тинглаш менинг шахсим борасидаги маълумотларни эшитишдан бошланди. Кейин адвокат сўз олди ва ўз тақдимномасини тақдим этди. (У билан кейин батафсил танишарсизлар). Суд тақдимномани ўрганиб кўриш учун 9 феврал, соат ўнгача танаффус эълон қилди.

Яна орқага - ҳибсхонага қайтдим. Шалоғи чиққан машинада бориб-келиш учун бир-бир ярим соат вақт кетади. Бунинг устига, Москва йўллари қордан сўнг сирпанчиқ бўлиб, юришга хавфли бўлиб қолган. Суд залида Ҳамдам, Мурод, Рустам, нотаниш бир тошкентлик. Бошқа одам йўқ.

8 феврал.

Адвокат келди. Мени ва яқинларимни ҳибсга олиш, тергов қилиш жараёнида терговчилар томонидан ноқонуний хатти-ҳаракатлар қилингани бўйича узоқ суҳбатлашдик.

9 феврал.

Яна эрталабдан судга олиб боришди. Жараён бошланди.

Суд адвокатнинг тақдимномасини рад этди. Судья айбловни ўқиб эшиттирди. Ўтган куни рад қилса ҳам бўларди. Лекин суд қаердадир, ким биландир маслаҳатлашиб олиши керак эди-да.

Мен кўрсатма беришга киришдим. Суд залида хотиним, Қадам, Ҳамдам, Замира, Гулнора, Мурод, Рустам ва яна ўша кунги нотаниш одамга кўзим тушди ... Кейин 12 феврал, соат 10 гача тагин танаффуз эълон қилишди. Қайтдим. Менинг соқчиларим - бир прапоршик ва уч солдат. Ҳаммаси ички қўшнлардан.

10 феврал.

Тушликдан сўнг ўрнимдан туриб газета ўқидим, ўз ишینی тутатган КПСС МК пленуми ҳужжатлари ва ундаги Горбачёвнинг якунловчи нутқини ўқиб чиқдим. Таскин берадиган ҳеч вақо йўқ: тагин чиройли сўзлар. Имкон қадар суд ҳақида ўйламасликка ҳаракат қилдим. Яна бир газета мақоласига кўзим тушди:

"СССР Прокуратурасида:

8 феврал куни бўлиб ўтган коллегия йиғилишида Гдлян ва Иванов томонидан қонуннинг қўпол равишда бузилганлиги масаласи муҳокама қилинди ...

В.Илюхиннинг ахборотида... Гдлян, Иванов ва бошқа терговчилар томонидан кўплаб қонун бузилиши, инсон ҳуқуқларини топташ, маҳбусларни хўрлаш фактлари очиб ташланди ... Коллегия қарор қилди...

...Гдлян ва Ивановни эгаллаб турган лавозимларидан озод қилиш ва қонунда белгиланган тартибда жавобгарликка тортиш ..."

11 феврал.

Эртага судга боришим ва кўрсатма беришим керак. Куни билан 1986-87-88-89 йилларда кимлар ва қандай сўроқ қилишгани ҳақидаги ёзувларимни кўриб чиқдим. Кўпчилиги эртага керак бўлар. Гарчи, суд бу сўзларимга эътибор бермаса ҳам.

12 феврал.

Яна суд. Бугун куни билан асосан мен сўзладим ва тергов жараёни қандай усулда ўтказилгани, олиб борилгани ҳақида бир қадар маълумот

беришга ҳаракат қилдим. Суд раиси ва аъзоларининг бу сўзларимга эътибор билан қулоқ тутмаётганликларини сезиб турдим. Кечқурун яна камерагача "кузатиб қўйишди".

13 феврал.

Радиодан жойлардаги турли ваҳимали гаплар ҳақида хабар берилди.

Мана, бирин-кетин республикаларда горбачёвча қайта қуриш сиёсати ўз "мевалари"ни бера бошлади.

14 феврал.

Бугун СССР халқ депутатларининг учинчи сессияси ўз ишини бошлади.

Судда эса қуйидагилар гувоҳлар сифатида кўрсатма беришди. Элнури Собирова - Усмонхўжаевнинг турмуш ўртоғи. У терговчиларнинг ноинсоний хатти-ҳаракатлари ҳақида куйиниб гапирди. Судья эса унинг гапини бир неча марта бўлиб, гувоҳлик бериш масаласига қайтишга чақирди. И.Усмонхўжаев ҳам хотинининг сўзларини тасдиқлаб, терговчилар қилмаган жиноятларини бўйнига олдирганликлари, бунинг учун оила аъзоларини ҳам ёшасига ҳар хил жазога тортганликларини айтди.

15 феврал.

Суд гувоҳ сифатида Е.Айтмуротовни сўроқ қилди.

Бугун "Правда" ихчам хабар берди.: "Суд ҳукм чақирди". Ўн йил озодликдан маҳрум қилиш-кеча Москвада бўлаётган суд жараёни якуланиб, айбдор Е.Айтмуротов шу жазога лойиқ деб топилди".

16 феврал.

Бугун судда гувоҳ сифатида Р.Абдуллаева кўрсатма берди. У яқинда суд залидан оқланганди. Энди у яна бир карра мутлақо бўлмаган ишларни айтишга мажбур. Не иложимиз бор-бизни бир-биримизга бўридек гажитган гдлянчилар ҳозирча шод.

Суд ўз ишини тушгача якунлади ва 19 февралгача танаффус эълон қилди. Бошим оғриб, асабларим роса толиққан экап, келгач ҳаммом куни эканини айтишди ва кечқурун ювиниб келгач, анча енгил тортдим... Сув - бу ҳаёт дегани шу бўлса керак.

17-18 феврал.

"Дам олиш кунларим". Қамоқда ҳам дам олиш мумкин. Ҳеч бўлмаганда сўроқдан, шубҳадан, бировларининг ёвуз нигоҳидан озодсан. Хонада ёлғиз қолиб хаёл суриш, ҳалиям тирикликнингни ҳис қилиш - бу ҳам дам олиш. Мени бир нарса қаттиқ ўйлантиради, бугун ўзбекистонлик собиқ партия ходимларининг аччиқ қисмати нега ҳеч кимни қизиктирмайди, юртимизда ҳам, Москвада ҳам. Нега? Тушунаймайман, нимани кутаётганларини...

Гдлян-Иванов тажрибаси туфайли шу йилларда ўз бўйинимизга не гувоҳларни олмадик, бир-биримизга не тошларни отмадик. Терговчига

йўқ нарсани бор деб айтиш бошқаю юзлашгирганда биродаринг, кечаги сафдошинг кўзига қараб ёлгонни сўзлаш бошқа нарса... Одам уяласан, уятдан ер ёриласю ерга кириб кетсам дейсан...

Судда кўрсатма берарканман, сўзларимга ҳеч ким ишонмаётганини сезиб турдим. Улар кўпроқ қўлидаги қоғозларга, ёлгонларга ишонишади. Прокуратура ва суд - гдлянчилар яратган ва хизмат қилган қонунсизлик партиясининг манқурт ижрочилари эди. "Ўзбеклар иши" бугун Иттифоқнинг барча бурчакларида дўмбира қилинаётганди. Кўча намоёнларида, депутатлар йигинларида бу ибора бот-бот тилга олинарди. У биз бечораларнинг "иш"ларимиз кўрилаётган суд залларида такрорланарди. Ғалати ҳолат: Гдлян ва Ивановнинг, уларнинг ҳамтовоқларининг барча қилмишлари фош бўлди. Улар терговни, ишни нотўғри олиб борганлари учун фош қилиндилар, ўз ишларидан четлаштирилдилар. Демак, уларнинг қилган ишлари, қамоққа олишлари ҳам нотўғри деган фикр келиб чиқади. Ноҳақ қамалганларни озод қилиш керак бўлади. Афсуски, бундай бўлмади. Қамалганлар бошқа терговчилар қўлида азоб чекишда давом этаверди. Бундан "Ўзбеклар иши" Кремлнинг мақсади эканлигини англаш, бу уларнинг кўркүвда, исканжада тутиб туриш нияти бўлганлигини билиш қийин эмасди. Нима учун ҳаммамизни шу ерда - Москвада ёки Тошкентда суд қилишмасдан, бошқа республикалар Олий судларига тарқатишди. Бу билан улар "ўғри ўзбеклар" ҳақида бугун омма кўпроқ билсин, уларга нисбатан ҳурмат барҳам топсин, деб умид қилишди. Бу не ситам? Етмишга яқинлашиб қолган, хасталик танасини емирган киши учун эрталаб бешда туриш, ювиниб, боксда ётиб, машина куттиш, кун бўйи ёлгонлардан роса тўйиб, оч-ночор, йиқилар ҳолда ярим кечада камерага қайтиш осонми?!

19 феврал - 19 апрел.

Мен ана шундай ҳолда, эзилган, руҳан мағлуб бўлган, эртадан умидини йўқотган одам судга бориб келишни мутассил давом эттирдим. Икки ой. Бу кунлар ҳақида, гувоҳларнинг кўрсатмалари тўғрисида, ҳақиқатга айланаётган ёлгонлар ҳақида ёзмоқчи эмасман. Етар, ҳаммаси жонимга тегди. Бундан кўра менинг тезроқ бўҳтонлар билан қамалиб, тухматчиларимнинг кўнгиллари жойига тушгани яхши эди...

Суд танаффус эълон қилган кунларда камерада ўзимга кўнгил бериб ётдим. Ҳамхонам Борис Сучилин 1927 йилда туғилган, деярли барча умри қамоқда ўтган, мамлакатнинг ҳамма зоналарида бўлган одам эди. 1941 йилда илк бор қамалган. Иккинчи марта 1945 йили... Кейин яна, яна, яна... Унинг онласи йўқ, ўқимаган, ишламаган.

Унинг ҳаёт йўли шундай. Халқ ва жамият учун эмас, ўзи учун ҳам бир кун меҳнат қилмаган. Бу жамият деб қон тўкиб, умримизни бағишлаб, тер тўкиб ишлаб, соғлиқни йўқотиб, биз нима топдик? Мава, энди у билан бир қамоқдамиз. Иккаламиз ҳам тенгимиз. Буни "советча тенглик" дейди.

Суд жараёнида Говоровга бир савол бердим:

- Сиз қозғозга ишонасизми ёки тирик одамгами?
 - Қалам билан ёзгани болта билан ўчириб бўлмайди.
- (Терговчининг пероси суднинг болтасидан кучли чиқди.)

16 апрел.

Судда музокара бошланди. Прокурор сўз олиб, тўққиз йил беришларини

сўради. Ундан кейин адвокат эса ишни қайта терговга юборишларини сўради. Мен "сўнгги сўзим"ни ўқиб бердим...

Суд ранси ҳукм 19 апрелда ўқилишини айтди.

17-18 апрел. Ҳеч нима билан шугулланмадим. Борис бўлса бутунлай бекорчи одам. У мен нима билан машғуллим ҳақида юқорини хабардор қилиб туради, холос. Гап орасида бу хонада мен учун вақтинча ўтиргани, кейин зонага кетишини айтиб қолди. Раҳмат! Менга эмас, киссавурга кўпроқ ишонадиган давлатта! Мана, ҳуқуқ ходимларининг асл башараси - бир киссавурни ўз одамлари қилиб олишиб, унинг сўзларидан ҳақиқат яшашмоқда.

Лекин терговчилар ва судьялардан кўра минг марта шу ўгри-киссавур самимий одам экан. Ҳеч нимани яширмасдан, ҳақ гапни айтди.

19 апрел.

Радиога айтишди, икки кунки СССР Олий Совети Гдлян, Иванов гуруҳи фаолияти ҳақидаги масалани муҳокама қилмоқда... Тузилган комиссия шу ҳақда ахборот бериш билан ўз миссиясини якунлади. Тамом!

Мен эса - Гдлян, Иванов қурбони - ҳукми кутяпман.

Бугун суд ҳукми эълон қилди - олти йил озодликдан марҳум қилиш. Залда мухбирлар ҳам бор эди ... (Ҳеч қайсиси ҳақ гапни ёзмадилар.) аёлим ва болаларим қатнашишди ...

Адолатли Ануширвон даврида бир шаҳар қозиси қаршисида мўлтираб турган, ҳақлигини исбот қилолмаган кишига қирқ дарра урушни ҳукм этибди. "Мен ҳақман! Нега адолатсизлик қилдингиз?", дебди жабрдийда.

"Мен сизга ишондим, аммо гувоҳляк берган уч кишига ҳам ишондим. Ҳаммангиз Худони ўртага қўйиб олт ичдингизлар ..."

"Сизни охиратда бу ноҳақ жазо учун жазолагайлар ...", дебди айбдор. Қози ҳам ўзига қирқ дарра уришларини буюрибди. "Нега?" Ҳайрон бўлибди ҳакамлар. "Охиратда жазо олгандан кўра шу муқаррар жазони ҳозир тотиб кўрганам афзалроқ...", дебди қози... Бизда эса адолатли қозиларни топмоқ мушкул эди.

ҲИМОЯЧИ СЎЗ СЎРАЙДИ...

Айбсизлигим ҳақида кўп айтдим. Буни ўз-ўзини оқлаш маъносига айти, дейишингиз табиий. Ким ўзини ёмонлайди? Ким қотилман, дейди?..

Шу ўринда мен жим туриб, сўз навбатини ҳимоячига беришни маъқул топдим. Ҳарқалай, у бегона одам. Қолаверса, ҳуқуқшунос. Ўзга миллат вакили. Менга тобелиги йўқ. Мендан манфаатдор ҳам эмас.

Мана, унинг судга ТАҚДИМНОМАСИ!

"Муҳтарам судьялар!

Ниҳоят, уч ярим йил давом этган суд-тергов марафони (уни Ленинград телевидениеси орқали сўзлаган "оташия нутқи"да терговчи Иванов "Ўзбек-Москва-Кремль иши" деб атади) ниҳоясига етмоқда. Илк ҳимоя сўзимда мен ноаниқликка йўл қўйибман: яъни, бу ишни Худойбергановга нисбатан "қўзғалган жиноят иши" деб атабман, аслида, уни шунчаки материал деса тўғри бўлади. Негаки, жиноят иши 1989 йилнинг августига қадар қўзғатилмаганди.

Мен кириш сўзимни қисқароқ қиламан.

Суд-тергов жараёни олиб борилишига эътирозим йўқ.

Вақтида шошилиш бўлмади, барчага ўз кўрсатмасини аниқ айтиш имкони яратилди., қоралашга интилиш сезилмади.

Аммо айтишим керак, суд тергови суд жараёнининг бир бўлаги, холос. Судлов учун, айниқса, айбланувчи учун ҳукм чиқариш энг асосийсидир. Судланувчи тергов жараёнида ўзига қўйилган барча айбларнинг суд терговиди қайта такрорланишидан хафа бўлмайди, қачонки одилона ҳуқи чиқарилса. Демак, суд учун ҳолисликнинг энг асосий негизи -ҳукмдир.

Судлов тажрибасида қонун устиворлигидан мантиқсизликнинг устун келиши воқеаси кўп бора такрорланарди. Худди ана шу ҳолат - қонуний давлат қуришнинг бирламчи ва асосий душманидир. Шу ҳолатлар турғунлик йилларида ҳукм сурди ва тағин биз бошлаган жиноятчиликка қарши навбатдаги кураш компанияси даврида кучга кирди.

Ўртоқ прокурор ўзининг айблов сўзида менинг вазифамни бирмунча енгиллаштирди, демак, мен ҳимоя сўзимнинг биринчи қисмида прокурор айтганидек, уч эпизод (Ким, Сафаров, Аvezов) қайта терговга қайтарилишини сўраб (чунки на Худойберганов, на гувоҳлар айбларини тав олмадилар), айрим эпизодларга тўхталишни маъқул кўрдим.

К.Ниёзатов.

Худойберганов бу шахсдан 1968-73 йилларда йирик миқдорда пора олганликда айбланади. Гўёки, бу ҳақда Худойберганов 1987 йил, 2 апрелда кўрсатма берган эмиш. Бу ҳақда у судда қуйидагиларни айтди: "1987 йил, 6 апрелда Карташьян келди. У мени ўтириб-туришга мажбур қилди. Бу қийноқ йиқилиб қолгунимча давом этди. Шу усул билан Карташьян Ниёзатов масаласида протокол тузди".

Мазкур протоколнинг 2 апрелда тузилганига шабҳам йўқ. Аммо Худойберганов протоколларни тузилган пайтдан кўп кейин имзолаган фактларига дуч келдик. Ниёзатов эса 1987 йил 4 апрелда ариза ёзганини айтади. Ниёзатов тушунтирдикки, ўз ишга бўйича терговда ҳам, кейинчалик суд терговида ҳам Худойбергановга пора бергани ҳақида кўрсатма бермаганини айтяпти. Бу ҳолат умуман бўлган эмас. 1987 йил 4 апрелда (бу пайтда у қамоқда ўн йил ётиб, 1985 йил 14 январда озодликка чиққанда) Ниёзатовни уч кун қамоқда сақлаб, қўрқув ва зуғум билан кўрсатма беришга мажбур қиладилар. У айтмоқдаки, 1975 йилги тергов жараёнида уни ҳақоратлашган, қаттиқ уришган, буларни бошдан кечирган одам иккинчи марта шу ҳолатга тушмаслик учун ҳам Худойбергановга тухмат қилишга мажбур бўлган. Бунга ишониш мумкинми? Мумкин. Чунки Ниёзатов 1987 йил апрелдаги тергов жараёнида ўзини уриб қийнашганини айтмаяпти (шундай қилганида ишончлироқ бўларди) ва бу билан муқаддам бошига тушган савдолар қайтармаслигини истаяпти, холос.

Қизиғи шундаки, терговчилар ҳибсда ётган Худойбергановдан 15-20 йил олдин содир бўлган пора олиш воқеаси ҳақида кўрсатма олганларидан сўнггина озодликда юрган Ниёзатовдан ҳам шундай мазмунда кўрсатма беришни талаб қилишган. Аммо ҳар икки кўрсатмада пора миқдори бир-бирига мутлақо тўғри келмайди. Ҳаммаси осмондан олиб ёзилган.

Энди бошқа масалага қайтамиз. Ниёзатов Худойбергановга пора бериши мумкинми? Маълум бўлишича, вилоятдаги ўнта заводда юздан ортяқ классификатор ишлаган. Олдин Худойберганов Ниёзатовни танимаган, ҳатто кўрсатма берган вақтда ҳам унинг фамилиясини айта олмаган (беш йил давомида йирик миқдорда пора берган кишининг исм-шарифини унуттиш мумкинми?!). Тасаввур қилинг, обқўмнинг биринчи котиби Худойберганов Хивага келганида, атрофдаги кўндан-кўп ҳамроҳлари ёнида қандайдир классификатордан беш минг сўм ва тишига қўйдириш учун олтин танга сўраш ... Қайси мангақча сигади? Ниёзатовнинг сўроқ протоколида эса шундай деб ёзилган.

Бу ўта кулгили ҳол!

Гўёки Ниёзатов 1968-73 йилларда сентябр, октябр ойларида Худойбергановнинг уйига келиб пора берганимиш? Агарда Ниёзатов бу пулларни пахта қўшиб ёзишга олган, деб фараз қилганимизда ҳам

ҳеч бир мантиққа тўғри келмайди. Чунки пахтани топшириш-ҳисоблаш мавсуми фақат декабрдагина бошланади.

Яна бир томони, обқўмнинг биринчи котиби сифатида Худойбергановнинг уйда мунтазам милиция пости бўлган. Улар, албатта, кўп бора келган бу кишини танишлари керак бўлади. Аммо тергов қилинган милиция ходимларидан бирортаси ҳам Ниёзматовни обқўмнинг уйи олдида кўрмаганини айтишган.

Тўғри, бу факт содир қилинди, деганимизда ҳам Ниёзматов нега 1975 йилда бу ҳақда терговда оғиз очмади? Сабаби? Сабабини терговчилар янада қизиқ афсоналарида ҳақиқатга айлантиришга уринишади.

"Ниёзматовнинг 1987 йил 4 апрелдаги кўрсатмаси: қамоқдан озод қилинганимдан сўнг ишга жойлаштиришларини сўраб Худойбергановнинг ўғли Қадамга учрашдим. У бу масалада илтимосимни рад этди. Шунинг учун унга нисбатан эски айбни айтишга мажбур бўлдим. Мантиқсизлик. Агарда беш йил давомида Ниёзматов Худойбергановга йирик миқдорда пора берган ва бу порани ҳар доим уйига келтириб юрган бўлсаю энди илтимосни унинг ўзига айтмасдан ўғлига мурожаат қилса! Агарда шунча пул берган бўлганида у Худойбергановнинг эшигини оёғи билан тепиб кирган бўларди. Ундан кўрқиб ўтирмасди. Кўрқишнинг вақти ҳам ўтганди. Чунки бу пайтда Худойберганов аллақачон пенсияга чиққанди. (Худойбергановнинг ўғли Қадамни бу ишга кўшишдан мақсад, уни ҳам айбдор қилиб, судлаш - жазо бериш.)

Демак, Худойберганов кўрсатмаси - ўз-ўзига туҳмат бўлса, Ниёзматовники - мажбурий туҳмат.

Юзта классификатордан фақат Ниёзматовнинг чекига нега "пора бериш" тушди, деган савол туғилиши мумкин? Сабаби, классификаторлар орасида ёлғиз у қамалган, қамоқ азобини тортган одам. Уни истаган қолипга солиш мумкин. Терговчилар худди шундай гувоҳни - эзилган кишини топишган.

"Иш"да Ниёзматов "кўнглили бўлиб кўрсатма бергани" ҳамда жинсий ҳаракат вақти ўтгани учун унга нисбатан жинсий ишни ҳаракатдан тўхтатиш ҳақида қарор бор. Негаки, воқеа содир бўлган пайтдан буён ўн беш йил ўтган. Шундай экан, мантиқдан келиб чиқсак, нега бу модда Худойбергановга нисбатан ҳам қўлланилмайди. Ахир, у кўрсатма берган 1989 йилда Ниёзматов билан боғлиқ ҳаракатга (1973 йилда) роса ўн олти йил бўлган-ку!

Йўқ, мен бу ишни вақт ўтганлиги учун судда кўриб чиқишни тўхтатишни сўрамайман. Балки, бу туҳмат бўлгани учун ишдан олиб ташланишини истайман.

Қ.Раҳмонов.

Бир қарашда бу эпизод ҳимоя учун ноқулайдек туюлади. Бир қарашдагина шундай. Аслида кунт билан ўрганилса, Худойбергановга қўйилган айблар халқаси ичида энг ожизидир.

Шундай қилиб, 1986 йилнинг 2 июл куни маҳбус Раҳмонов қамоқ муддатини ўтаётган жойидан навбатдаги аризани ёзиб, унда 1969-72 йилларда гўёки Худойбергановга 12 минг сўм пул, иккита қовун, қоракўл тери ва битта костюм берганини "тан олади". Аввало, Раҳмоновнинг бу аризасини "қўнғилли" ёзганини аниқламоқ керак. Судда ишонтириш учун Раҳмонов худди шундай мазмундаги аризани 1975 йилда ёзгани, лекин унга эътибор беришмагани ва орадан ўн бир йил ўтгач, аризани ҳаракатга келтиришганини айтади.

Менинг Раҳмоновнинг 1975 йилдаги аризасини топиш ҳақидаги сўровимни суд рад этди. Амалда эса ҳеч қандай аризанинг ўзи бўлмаган. Бўлганида терговчилар жон деб бу аризани "иш"га тикишган бўлардилар.

Ўша ариза йўқ экан, унда қандай қилиб 1986 йилнинг 2 июлда Раҳмоновнинг аризаси пайдо бўлди? Ахир бу вақтда Худойберганов очикда эди.

Судда Худойберганов тушунтирдикки, қамоққа олингач терговчилар унинг изидан икки йил "кузатишгани"ни айтишган. Бу аниқ гап. Бу муддатда терговчилар фақат Азезовдан ариза олишга муваффақ бўлишганди. Чунки у қамоқ муддатини ўтаётганди. Бундай кишидан ариза олиш жуда осон. Лекин бир ариза билан Худойбергановни қамоққа олиб бўлмасди. Демак, яна бир ариза топмоқ керак бўларди. Шунда улар қамоқ муддатини ўтаётган Раҳмоновни топишди. У орқали ташланган фишга уруғи мевасини беради.

Эсингиздами, судда Раҳмонов ўзини Худойбергановга нисбатан газабнок тутди. Лекин "марҳамат" кўрсатиб, пулни "чин дўстлик нуқтаи назаридан" берганини айтди. Улар орасидаги муносабатни сўраганимизда Раҳмонов ўзини қўярга жой тополмади ва у ишдан олингач, Худойберганов унинг оиласини квартирасидан ҳайдаб чиқарганини билдирди. (Айтиш керак, квартира шаҳар ихтиёрида бўлиб, бу ерда Худойбергановнинг айби йўқ). Ана шу фактнинг ўзиёқ унинг Худойбергановга туҳмат қилиш мақсадида кўрсатма берганини исботлайди.

Бир эпизодда у пулни август ойида таътилга чиқиш учун берганиниш ... Яна бир эпизодда у Худойбергановга минг сўм пул, иккита қовун ва икки дона қоракўл терини "Баравиха" оромгоҳида 1971 йилнинг январ ойида бердим, деб кўрсатади. Ваҳоланки, Раҳмоновнинг дам олиши 1971 йилнинг 15 январиди тутаган. Худойберганов эса оромгоҳга 2 февралда келган. Ўша давр қондасига кўра райқўм ва обқўм котиблари таътилда бир кун ҳам узоқ қололмас эдилар.

"Пора бериш" вақтида Раҳмоновнинг ёнида Жуманиёз Юсупов бўлганмиш. Ж.Юсупов 1986 йилнинг 30 майида вафот этган бўлиб, Раҳмонов ариза ёзган пайти унинг ўлганини билган ва атайлаб, ўлик гувоҳни рўпара қилган.

Раҳмонов яна кўрсатмаларида Худойбергановнинг Маткаримов, Матчонов, Нурматов, Ҳакимовдан пора олгани ва оближроқўмнинг раиси ва обқўм котиби бўлиш учун Рашидовга пора берганини ҳам кўрсатган. Бу бечораларнинг айримлари кўрсатма берилган вақтда вафот этиб кетишганди.

"Кўнгилли ариза ёзгани" учун Раҳмонов жавобгарликдан озод қилинади. Худойберганов эса икки йилча ҳеч бир сўроқ қилинмаган ва улар юзлаштирилмаган. Бу нима? Аслида терговчилар ҳам Раҳмоновнинг кўрсатмасига ишончсизлик билан қарашган, уни дарҳол "иш"га киритишга шошилишмаган.

Мен мазкур кўрсатма бўйича Худойбергановни оқлашни, Раҳмоновга нисбатан эса жинсий иш қўзғашни сўрайман. РСФСР ҳамда ЎзССР Жиноят кодексларида кўрсатилганидек, Раҳмонов бу кўрсатмани қамоқ муддатини ўтаётган жойда ёзгани бунга асос бўла олади.

К Саъдуллаев (марҳум).

Бу сохта айбни бир факт билан рад қиламан. Сабаби: "Худойберганов Саъдуллаевдан 1973 йилнинг бошида унга орден берилиши учун пора ололмасди. Айблов хулосасининг 18-варағида кўрсатилган: "К.Саъдуллаев СССР Олий Совети Президиумининг 1973 йил 10 февралдаги фармони билан "Ҳурмат белгиси" ордени билан тақдирланган". Аслида эса мазкур Фармон 1973 йилнинг 10 декабрида чиққани ҳақида ҳужжат нусхаси қўлимизда турибди. Одатда йил охирида тақдирлашлар бўларди.

Терговчилар шошилишда ҳатто фармон қачон чиққани билан қизиқишмаган ва гувоҳнинг кўрсатма берган даврига мослаб қўяқолишган"

Саъдуллаев ўз кўрсатмасида пора беришга уни Маткаримов даъват қилганини ёзади. Кўрсатма берилган пайтда Маткаримов аллақачон оламдан ўтганди.

Ҳозирги пайтда ҳар иккови ҳам вафот этгани учун бу эпизод бўйича тухматга қолган Худойбергановни оқлашни сўрайман.

Ю.Эгамберганов.

Худойберганов 1976 йил ёзида Эгамбергановдан беш минг сўм пора олганликда айбланади. "Иш"нинг II-томида шу ҳақда Эгамбергановнинг "кўнгилли" бўлиб берган кўрсатмаси бор. Судда бу ҳолатни Эгамберганов шундай изоҳлади: "1987 йилнинг 19 февралидан 5 мартгача терговчилар Кравченко ва Никитин ёлгон кўрсатма беришга зўрлашди. Мен рад қилдим. 4 мартда улар мени ҳибсга олишлари, қизимни Бухоро цемент

заводига сургунга юбориш билан қўрқитиб, ёлгон гувоҳликка кўндиришди ва мен ариза ёзиб, уни 19 феврал санаси билан имзоладим".

Кўрсатманинг ёзилиш усули, сўзларнинг келтирилиши ва орфографияси ҳам гувоҳнинг аризасини ўзи ёзмаганини, уни айтиб туриб ёздиряшганини кўрсатиб турибди. У рус тилида ёзиш у ёқда турсин, зўрға гаширади.

Яна бир ҳолатга эътибор бериш керак. Эгамберганов ёзган аризаларида "пора бериш" жойи сифатида турли манзилларни кўрсатган. Бир аризада далада деса, яна бирида колхоз идораси ёнида, учинчисида эса машина ичида бердим, дейди. Яна қизиги, у бу пулни отасидан олганмиш. Отаси эса, вафот этган, демак, бу пул ўртада бўлган-бўлмаганини биладиган гувоҳнинг ўзи йўқ.

Тошховузда гувоҳ ва айбдорни юзлаштирганларида терговчиларнинг зуғуми остида Эгамберганов пул берганини айтади. Худойберганов эса "Агарда у шундай деяётган бўлса, демак, тўғри!" дейди...

Худойберганов судда бу "тан олиш"нинг сабабини қуйидагича кўрсатади: "Терговда менга нисбатан Берия усуллари қўлланилди ..."

Хулоса шу, бу ўринда ҳеч бир жинсий хатти-ҳаракат содир бўлмаган.

Р.Бекимбетов.

Худойбергановга нисбатан мазкур шахсдан 1977-80 йилларда уч марта пора олганлик факти ўйлаб топилган. Бекимбетов 1988 йил 18 апрелда ариза "ёзган".

Суд жараёнида Бекимбетов ариза тарихини ойдинлаштирди: "1987 йилнинг 5 майида мени ҳибсга олиб, бир ярим ой давомида ёлгон кўрсатма беришга ундашди. Мен рад қилдим. (Бу сўроқ протоколлари ҳеч бир "иш"да йўқ!) Кейин мени ҳибсдан бўшатишди. Бир йилдан сўнг тагин ҳибсга олиб, тагин қийнашди. Бу гал гўёки Примовнинг афсонавий миллионларини яширган, деб айб қўйишди ... "

Лекин терговчилар тагин ҳеч нимага эришолмадилар. Афсона тарқаб кетди. Айтилган миллионлар ўрнига Бекимбетов қариндош-уруғларидан зўрға 50 минг сўм йиғиб бера олди, холос.

Афсона пучга чиқиши, Гдлян ва Иванов учун кўнгалсиз тугаши мумкин эди. Бу уларнинг шухрати кўкка ўрлаган пайтда яхши воқеа эмасди. Демак, бир фуқарони беҳуда қамоққа олиш воқеасидан энди бошқа бир жиноятни излаб топиш керак бўларди. Бекимбетовни шунчаки озодликка чиқариб юбориш мумкин эмасди.

Шу сабабдан Бекимбетов тўққиз кун чядаб бўлмас қийноқларга рўпара қилинади - хотини ва қизини қамоқдан чиқариш эвазига Худойбергановга пора бергани ҳақда ариза ёзиш таклиф этилади. Маънан ва жисмонан эзилган Бекимбетов Кравчукнинг зуғуми остида 1988 йил 18 апрелда улар йстаган аризани ёзади.

Энди бир неча шунчаки фикрлаш учун гап:

1. Бекимбетов ЎзССР Компартияси Марказий Комитети ва министрлик номенклатурасидаги кадр.

2. 1980 йилда Бекимбетовни министрликка ишга оладилар, лекин у шун билан туриб тагин Худойбергановга "пора беради". (Нима мақсадда?)

3. Яна одатдагидек, у пулни вафот этган шахсдан олган бўлади.

Бу ҳолатларда ҳеч бир содир қилинган жиноят изи йўқ. Ҳаммаси ўзинга ва бошқаларга мажбуран тўхмат қилиш асосига қурилган.

К. Аvezов.

Мазкур суд жараёнида бу ишни кўриб чиқишда ҳис-ҳаяжонга берилди.

Худойбергановга қўйилаётган айблар ичида мазкур ҳаракат алоҳида ўрин тутади.

Гарчи, Аvezов Худойберганов "иши"да пора берувчилар рўйхатида "б" тартиб рақамини эгалласада, у тергов жараёнида айнан ўзининг аризаси Худойбергановни қамоққа олишга асос бўлганлигини айтди. Тўғри, Худойбергановни ҳибсга олган пайтда тергов ихтиёрида Аvezов ва Раҳмоновнинг аризаларидан бошқа ҳеч вақо йўқ эди.

Аvezов 1985 йилнинг 12 февралда бошқа масалада қамоққа олинган. Лекин тергов жараёнида ундан Худойбергановга қарши тўхмат руҳидаги ариза олишга кўп интилишади. У рад қилади. Шунда терговчи Канаволов: "Қамоқда чирийсан, сенга ўн беш йил камми?" дейди. Аvezовнинг суддаги бу кўрсатмасига ишониниш мумкинми? Мумкин. Тўғри, Аvezов ариза ёздириш учун пешонамга тўппонча тираб туришди, деса яна ваҳимали ва ишончли чиқарди. Давлат қораловчисининг шу ҳақдаги саволига Аvezов: "Мени тергов даврида ҳеч ким сўкмади, ҳатто бармоғини ҳам текизмадилар", деб жавоб қилди. Аvezов судни ногўрни йўлга солишга интилмапти, ўзини тергов қилган кишиларни қораламоқчи эмас, гарчи, қамоқ мактабни ўтаган ва қонун кишиларига нисбатан унда нафрат кучли бўлсада.

Умуман, Худойбергановга нисбатан тўхмат қилиши учун Аvezовга жисмоний куч ишлатиш зарурми? Зиёли, ижодкор кишини банди қилишди, қотиллар ётган хонага тиқишди. У бетон полда ётишга ва ҳар кун эрталаб: "Бугун кимнидир бўғизлаймиз" қабилидаги таҳдидларни эшитишга маҳкум эди. Уни ҳибсга олгандан буён атиги 20 кун ўтганди. Маълумки, айнан ана шу дастлабки босқичда кишини сиқдириш осон. Шундай ҳолатга илк бора тушган зиёли одам дарров синади ва ундан исталган кўрсатмани олиш мумкин бўлади. Аvezов шу бондан ўзинга ва ўзгаларга нисбатан бешта фактни ўйлаб топади.

Худойберганов бўйича Аvezовга "уй топшириги" берадилар - ариза ёзиш ва уни қизиқарли, бадний усулда ишлаш. Аvezов эгаллаган лавозимига кўра обқўмнинг қабулига кирадиган раҳбарлар тоифасидан

эмаслиги учун унинг "пора берадиган" манзилини газета хабаридан топилди. Вилоят газетаси таҳламида 1977 йил баҳорда пахтакорларнинг маслаҳат йиғилиши ўтгани ҳақида хабар бор. Ашаддий каллақесарлар билан бир хонада ётган Аvezов мажбуран ариза ёзди. Аммо ана шу аризанинг асли ҳеч қерда йўқ, унинг кўчирмаси бор, холос. Асли қани? Балки унда бошқа қимматбаҳо маълумотлар бордир? Суддан нега яширишди? Балки ҳаракатга келтирмаслик учун ташлаб юборилгандир. Билмадик, буюлмадик.

Асли йўқ, аммо бу ариза нусхаси ҳамон кучда.

"Ушбу аризани мутлақо шахсий ташаббусим билан, тергов органларининг ҳеч бир аралашувисиз, кўнгилли бўлиб ёзаяпман..." ва ҳоказо. Аvezов бу аризани "мутлақо кўнгилли" ёзганига кимларни ишонтирмоқчи? Аризани топширгач, орадан вақт ўтгач, апрел ойида Аvezов қамоқхонанинг тиббий қисмига касал бўлиб тушади ва шу ерда СССР Бош прокурори номига ариза ёзиб, олдинги барча кўрсатмаларидан воз кечишини билдирган.

Натижа нима бўлади? Муқаддам тўққиз марта қотилликда иштирок этган ҳамхонаси Аvezовни ўлдириш билан қўрқитади ва 1985 йилининг 5 сентябрида терговчи Науменкога Худойбергановга пора бергани ҳақида кўрсатма беришга рози бўлади.

Аvezов айтдики, прокуратурага ариза ёзиб, олдинги кўрсатмаларини инкор қилгач, тагин зугум остида ариза ёзганида Худойбергановга тўхмат қилади. Терговчи Ковалев айнан шу эпизод "иш"дан олиб ташланишини эълон қилади. Ҳақиқатан, орадан уч йил ўтсада бу факт бўйича уни ҳеч ким ортиқ безовта қилмайди. 1987 йил мартда у озодликдан маҳрум қилинади, аммо мазкур суд жараёнида унинг Худойберганов билан боғлиқ кўрсатмаси эслатилмайди. Ваҳоланки, Худойберганов бу пайтда бир йилки айнан ўша факт бўйича асосий айбдор бўлиб қамоқда ётганди.

Бу орада Аvezов қамалиб муддатини ўтаб, озодликка чиқади. Худди ўша пайтда, яъни 1988 йилининг 14 октябрида терговчи Осипов уни "эски кўрсатма" бўйича сўроққа чақиради. Топилган вақтни қаранг. Эндигина озодликка чиққан Аvezов у ерга қайтиб тушмаслик учун терговчилар фитнасига ҳеч сўзсиз иқдор бўлиши аниқ эди.

Қизиқ, терговчилар нимага шунчалик ишондиларки, Аvezовни уч йилгача мазкур воқеа бўйича сўроқ қилмадилар? У исталган пайтда кўрсатмасини тасдиқлайди, деб ўйлашдики? Албатта. Лекин у қамоқда пайтда терговчиларнинг фитнасига осонгина рози бўлмасди, озодликда юрган пайтида эса бу жуда "осон емиш" эди...

С.Мадаминнов.

Худойберганов 1979 йилининг ёзида Мадаминновдан пора олганликда айбланади. Бу "жиноий иш" ҳам бошқа "жиноий ишлар"га бир томчи сувдек ўхшаш. Ҳақиқатан ҳам, терговчилар бизни ранг-баранглик билан сийлашмайди.

Ўзингиз ҳукм қилинг:

1. Мадаминовнинг аризаси шаблон усулда бошланади:

"Мен, ҳалол коммунист сифатида..."

Қарангки, Худойбеганов ўзининг собиқ бўлим бошлиғидан пул олган эмиш? Буни Мадаминов бундай изоҳлайди: "У пул жуда зарур бўлиб қолганини менга айтди..."

2. Ана шу пулни, албатта, Мадаминов ўз отасидан (тергов вақтидан анча олдин ўлиб кетган) олган бўлиб чиқади.

3. Мадаминов воқеадан тўққиз, Худойберганияв қамалганидан бир ярим йил кейин терговга "кўнгилли ёрдам" бергиси келиб қолибди.

4. Бу "кўнгиллилик" унга осон бўлмаган, терговчилар ҳар доим таҳдид қилиб туришган: "Ариза ёзмасанг, ўзингни, хотинингни, фарзандларингни қамоққа тикамиз!"

5. Мадаминов терговда бир ярим йил қаршилик қилгани, аммо илк сўроқ протоколларининг барчаси йўқ қилиб ташланганини айтди.

6. Пулни бериш манзили сифатида "Хорезмская правда" газетасида эълон қилинган хабар, Урганч шаҳрида янги универмаг очилиши тантанаси таъланаяди. (Бошқа вариантлари ҳам борку: семинар, йиғилиш, партаktiv ва ҳоказолар...)

7. Мадаминовнинг суддаги кўрсатмасига қараганда, у нафақат руҳий, балки жисмоний зўравонликка ҳам учраган: "Кравченко мушти билан чаккамга қаттиқ урди, ҳушимдан кетдим. Мушт заҳрини хотинимга кўрсатдим, шикоят қилишга эса Гдядан қўрқдим..."

8. Мадаминов 1989 йилнинг майида СССР Бош прокурорига шикоят ёзиб, Худойберганоьга пул бермаганини айтишга журъат қилган гувоҳлардан бири.

Б.Бободдинов (марҳум).

Бу жуда осон эпизод, кўп вақтингизни олиб ўтирмайман. Негаки, гувоҳ орамизда йўқ.

Унда ҳам бир-бирига пора олиш ва бериш кўрсатмасида унинг на миқдори, на вақти, на мантиқи бир-бирига тўғри келади. Уларни юзлаштириш, аниқлаш имкони йўқ. Бободдинов 1989 йил бошида оғир касалликдан вафот этган.

Бу "иш"даги марҳумлар билан боелиқ ягона факт эмас.

Н.Ким.

Янада қисқароқ қиламан, 15-томда фақат иккита ҳужжат мавжуд: гувоҳ Н.Кимнинг 1987 йил 23 ноябрдаги кўрсатмаси ва сўроқ протоколи ҳамда унинг 1988 йил 20 августда вафот этгани тўғрисида маълумотнома.

Т.Жуманиёзов.

Жуманиёзов (яна Қуриёзов) агарда Умаровни соқит қилсак, судда бизлар сўроқ қилолмаган гувоҳдир.

Бу эпизодга кўп эътибор қаратилган, ҳужжатлар ўрганилган. Ўзаро

юзлаштириш видеоёзувини кўрдик. Биз бир нарсани билмаймизки, агарда гувоҳ суд залида бўлса, ўз кўрсатмаларига қандай баҳо берарди?

Майли, қўлимиздаги ҳужжатларга суяна қолайлик:

1. а) 1986 йил 28 сентябрда Худойберганов кўрсатмасида

Жуманиёзовдан беш минг сўм олганини айтган. (На вақти, на сабаби, на ҳолати, на олиш манзили кўрсатилмаган).

б) Жуманиёзов эса олти кундан сўнг (тезкорликни қаранг!) ариза ёзиб, беш йил олдин Худойбергановга колхоз идорасида пул берганини баён қилади.

2. а) Поранинг берилиш вақти: Жуманиёзов - 1981 йилнинг қиши, деб ёзади, Худойберганов - 1982 йилнинг кузи, деб айтади. Айблов ҳулосасида эса 1981 йилнинг кузи белгиланган.

б) Пулни қаерга қўйганлиги:

Жуманиёзов (илк кўрсатмада) - пальто чўнтагига солган (чунки - қиш).

Жуманиёзов (иккинчи кўрсатмада) - макентош чўнтагига (негаки - куз).

в) Сабаби: "Худойберганов кўпчилик орасида мени қаттиқ сўкди".

Бу воқеани кўрган, эшитган бирор гувоҳ йўқ, қизиғи, бу бирорта ўхшаши йўқ сабаб. Ҳатто тасаввур ҳам қилиб бўлмайди, обқўмнинг биринчи котиби, яна ким - Худойберганов, кўпчилик орасида уят сўзлар билан сўкса!

3. Жуманиёзов айтадики, пул беришга Ваисов ундаганмиш.

4. Жуманиёзов айтишича, пора бериш учун пулни хотинидан олган. Демак, у гувоҳ бўлиши керак. Тергов жараёнида, гарчи бу воқеа билан боғлиқ кўшлаб кишилар сўроқ қилинган бўлсаларда, Жуманиёзовнинг хотини сўроқ қилинмаган.

5. Жуманиёзов рус тилини билмайди, барча тергов жараёни у билан ўзбек тилида олиб борилган. Лекин биринчи сўроқ негадир рус тилида ўтказилган. Бунга олдин ҳам эътироз билдирганман, бу ерда РСФСР Жяноят процессуал кодексининг 17-моддаси қўпол равишда бузилган.

Хулоса: ҳеч қандай жяноят аломати йўқ.

И.Бекчонов.

Бу ғирт латифанома эпизод. Айнан шу эпизод тергов гуруҳининг ўзлари олиб бораётган нишга бефарқлигини, ишнинг эса сохталигини исботлайди.

Агар очиқ айтадиган бўлсак, Бекчонов ўз ихтисоси бўйича оддий деҳқон одам. Аммо ўз кўрсатмаси билан у иттифоқ номидан иш кўрган, тажрибали ҳуқуқшунос терговчиларни айёрлик тўрига туширган. Иш ҳужжатларида Бекчонов бир имзоси билан мазкур эпизоднинг тўқима эканлигини қойил қилиб исботлаган. Бу эса Худойбергановга қўйилган бошқа эпизодларнинг ҳам тўхматлигини кўрсатади.

Маълумки, ҳар бир эпизод бўйича гувоҳлар икки-уч марта сўроқ

қилиниб, протоколлар тузилган. Одатда бу сўроқлар орасидаги муддат ўртача 6-8 ойни ташкил қилади. Бекчонов билан боғлиқ эпизодда эса сўроқ муддати роппа-роса бир йилу саккиз ойни ташкил қилган. Тергов гуруҳи таркиби одатда 150-160 кишини, айрим ҳолатларда икки юз кишидан ортиқни ташкил қилгани ҳолда сўроқлар орасидаги муддатнинг чўзилиши ажабланарли.

Бир нарсани ўйлайман, агарда гуруҳдаги беш-олти терговчи тузилган ҳужжатларни қайта кўздан кечиришга қўйилганида бу қадар шармандали ҳолат рўй бермас, терговчиларнинг башаралари очилиб қолмасди. Бекчонов бу ёлгон кўрсатмалари судда, албатта, фош бўлиб қолиши ҳақида терговчиларни огоҳлантирган. Чунки у ўзининг аризасига имзо ўрнига "Бермадим" деб жуда аниқ қилиб ёзган. Тергов гуруҳи ўз ишидан шу қадар қаноат ҳосил қилган, ишончи кучли бўлганки, Бекчонов имзо ўрнига нима деб ёзганини текшириб ҳам ўтирмаган. Ҳурматли судьяларга барча ҳужжатларни ўрганиш учун 3-4 ҳафта кифоя қилди, терговчилар эса уч ярим йиллик "иш"ни судга ўтказишдан олдин уни қайта ўрганиб, текшириб кўриш учун бирор ой вақт топшимаган.

Соф ўзбек тилида Бекчонов деган имзо ўрнига "Бермадим" деб ёзиб қўйиш билан Бекчонов бу сўроқ жараёнининг майнавозликдан иборат эканлигини кўрсатиб берган.

Иш фаолиятимда бу қадар латифаномга ҳолатни учратмадим.

С.Ким.

1986 йил 28 сентябрдаги аризасида Худойберганов вилоятдаги Ким фамилияли шахсдан пора олгани ҳақида ёзган. Терговчилар айнан шу фамилияли раҳбар кишиларнинг барчасини сўроқ қилиб, қўрқитиб, ўзларининг турли усулларини ишга солиб, Худойбергановга қарши кўрсатма олишга эришганлар. С.Ким ҳам шулар қаторида. 1986 йилдаги дастлабки тўрт сўроқда у бу фактларни тан олмаган. Шунда колхоз раиси бўлган Кимга унинг колхозида тафтиш ўтказиш ва талон-ғарож топиб, қамаш билан қўрқитганлар. Исталган бир колхозда агарда ғаразли мақсадда тафтиш ўтказилса бирор айб топиш, шу баҳонада раҳбарнинг обрўсини тўкиш, ишдан олиш, партиядан ўчириш, қамаш Гдлян гуруҳи қўлидан келарди. Буни англаган Ким терговчиларнинг шартларига кўнган.

Яна қизиғи, илк сўроқда Ким пулни колхоз идорасида берганини, иккинчи сўроқда эса дала шийпонида берганини ёзган. Гўёки боғ ўртасидаги дала шийпонида бу воқеа содир бўлган. Судда маълум бўлишича, 1982 йилда колхозда бундай боғ ва дала шийпонининг ўзи бўлмаган. Виждони қийналмаган Ким воқеа жойини тўқиб чиқариш билан, амалда фактни фош қилган. Терговчилар эса бу дала шийпони бор-йўқлиги билан ҳатто қизиқиб ҳам кўрмаганлар.

1989 йил 28 августдаги терговда Худойберганов бу фактни инкор қилди. Ким эса буни судда инкор қилди.

Хулоса - ҳеч қандай жиноий хатти-ҳаракат йўқ.

М. Жуманазаров.

Бу эпизодда Худойберганов Урганч район партия комитети биринчи котиби Жуманазаровдан 1982 йилнинг кузига беш минг сўм олишда айбланади.

Жуманазаровни 1987 йил 24 ноябрда терговчилар қаттиқ қистокда олганлар, унинг хотини, ўлини қамаш ва ашаддий жиноятчилар билан бир хонада сақлаш билан қўрқитишган. Жуманазаров бу пайтда кўп раҳбарларнинг оила аъзолари ҳам қамоққа олиниб, қийноққа солинаётганини яхши биларди. Унинг иродаси бир кунда тамомила синган, бу ҳақда у шундай дейди: "Терговчи Кравчук осонликча сўзига кирмаганимдан сўнг қўлидаги оғир папка билан уч марта бошимга қаттиқ урди, ҳушим бошимдан учди. Кейин у айтган сўзларни ёзишга киришдим..."

Кравчук айтиб туриб ёздирган аризага ишонсак, гўёки Худойберганов Жуманазаровга: "Менга беш-олти минг сўм жуда керак бўлиб қолди", - деган ва у беш минг сўм берганмиш. Бу обқўмнинг биринчи котиби, КПСС МК аъзоси, СССР Олий Совети депутати устидан кулишдан бошқа нарса эмас. Терговчи назарида, ана шундай шахс-раҳбар гўё тиланчига айланиб қолган.

Агарда аризада ёзилган сўзларга ишонсак, Худойбергановга нисбатан порахўрлик учун эмас, тиланчилик деб бошқа модда бўйича айб қўйиш керак бўларди. Терговчилар ҳам буни билишпади. Бу ўринда воқеанинг ўта бемаънилигини айтиш билан кифояланаман.

III. Жабборов.

1987 йилнинг ноябр ойи бошларида Жабборовни иш жойидан кишан билан олиб кетишади. Бундай ҳолатнинг тез мева беришини терговчилар кўп марта синаб кўришганди. Уч ҳафта давомида Жабборовни сўроқ қилишади, хонасидаги айғоқчи-ёрдамчилар ҳам турли руҳий таъсир ўтказадилар, ҳар томонлама усуллар қўлланади, аммо Жабборов ҳеч қандай кўрсатма бермайди.

Кравчук ва Кравченко уч ҳафта бир фуқорони тергов қилиб, бирор марта ҳам сўроқ протоколи юритмаганларида қайси совет қонунига асосланишди? Ҳеч қандай! Улар Гдлян ва Иванов кўрсатмаси, холос.

Унутмаслик керак, Жабборовнинг тўққизта фарзанди бор. Унинг "фарзандлари ҳаёти ўртага қўйилгач", ниҳоят, у синади, 17 ноябрда ёлгон кўрсатма беришга мажбур бўлади. Айнан шу аризани ёзгач, у асаби толиқиб, касалхонага тушади ва шу ердан СССР Бош прокурори номига шикоят ёзиб, терговнинг ноқонуний усуллари баён қилади. Касал ётган одам ҳузурига эса Рекунков эмас, терговчи Кравчук "шикоят"ни кўтариб киради...

Энг қизиғи, Жабборовнинг уч варақлик аризаси.

Кравченко, Кравчук, Ивко ўзларининг ноқонуний хатти-ҳаракатларининг жазоланмаслигига шу қадар ишонганларки, ўз жинойи ҳаракатларини яширишга ҳам уринмаганлар. Улар олдиндан ўзлари ёзган ариза нусхасининг Жабборов қўлида қолгани билан қизиқмаганлар. Буни Бекчонов билан боғлиқ латифанома воқеа билан тенглаштириш мумкин.

С. Дўстматов.

Бу эпизодга қизиқиш катта.

Биринчидан, Дўстматов вилоятдаги ҳуқуқ органларининг тўрт раҳбаридан бириси - вилоят суд раиси. Айнан шу факт судгача етиб келди. Қолган ҳуқуқ раҳбарлари билан боғлиқ фактлар судгача етиб келмади.

Иккинчидан, Дўстматов судда пора берганлигини тан олган икки гувоҳдан бириси. Поранинг берилиши эмас, унинг қандай формада берилгани қизиқиш уйғотади.

1986 йил 28 сентябрдаги сўроқда терговчилар Худойбергановдан вилоятдаги ҳуқуқ органлари - прокурор, ички ишлар бошқармаси бошлиғи, давлат хавфсизлик қўмитаси раиси ва вилоят суди раисидан пора олганлиги ҳақида кўрсатма "олишга" муваффақ бўладилар.

Дўстматов судда 1988 йилнинг 22 февралгача тергов гуруҳи айнан шу ариза бўйича уни безовта қилишмагачини айтди. Ғалати ҳол, юз минг киши яшайдиган шаҳарда бошқа ҳуқуқ органлари бошлиқларининг терговга чақирилаётганидан у беҳабар бўлганмиш. Вилоят суди раисия?

Савол туғилади? Агар Дўстматовнинг Худойбергановга пора бергани рост бўлса, у нега бир ярим йил кутди ва касалхонадан чиққач, 22 феврал кунин ҳеч нарсадан беҳабар прокуратурага келиб, кўнгилли бўлиб ариза ёзди?

Ишончим комилки, Дўстматовни 22 февралгача ҳам бир неча марта сўроқда чақиришган, зуғум ўтказишган. Унинг касалхонага тушгани сабаби ҳам шу. Ҳуқуқ кишиси бўлгани учун у ҳамкасбларининг илтифотига эришган, пора миқдорини камайтиришга уринган.

Бу ўзаро юзлаштириш вақтида ҳам кўринади. Пора миқдори камлигидан Дўстматов Худойбергановга суд ишларига аралашмагани учун миннатдорлик ҳам билдирди...

Пора бериш сабаби, 1980 йилда бўлиб ўтган обқўм бюросида Худойберганов Дўстматовни ҳимоя қилган эмиш. Дўстматов эса "миннатдорлик маъносида" роса икки йилдан сўнг унга "пора беради". Манتيқ қани? Бу бюро ҳатто Худойбергановнинг ёдидан кўтарилиб кетган бўлса. Жавобни шундан излайвериш керак.

Дўстматов вилоят суди раиси бўла туриб, пора учун пулни ўлиб кетган кишидан олгани ҳақида кўрсатма беришдан қайтмайди. Бунинг устига

унга нисбатан Худойберганов томонидан тухмат қилингани фактини судгача билмаганини ҳам айтади. Қизиқ!

Айнан шу ерда Дўстматовнинг олий маълумотли юрист эканлиги намоён бўлади. Чунки худди шундай қилганида, ўзи тавба қилганидагина унга нисбатан ҳеч қандай жиноий иш қўзғалмаслигини қонунчи сифатида билади.

Мен Дўстматовнинг бу ҳаракатини қораламайман, аммо терговда Худойберганов ҳақида ёлгон кўрсатма беришдан бошқа иложи қолмаганини яна бир қайта такрорламоқчиман.

А.Сафаров.

Бу эпизод ҳам олдингилардек афсоналарга бой. Биргина фактнинг ўзиёқ бу эпизодни "иш"дан олиб ташлашга етарли - айблов хулосасида поравинг берилиш фурсати, вақти кўрсатилмаса, у ҳаққоний ҳисобланмайди. Сафаровнинг кўрсатмаси худди шундай.

Лекин, қизиги шундаки Сафаровни уйдан қамоққа олишмаган, у сўроққа чақирилган пайтда судланган, Зарафшонда қамоқ муддатини ўтаётганди. Унинг ёнига терговчилар келиб, Худойбергановга қарши кўрсатма беришга ундайдилар. Сафаровдек қамоқ азобини тортган одамни тезроқ синдириш жуда осон иш.

Қизиги, Сафаров берган порани ўзимнинг шахсий жамғармам эди, деб кўрсатади. Унга отаси вафот этганини айтганларидан сўнг, бу пулни отамдан олгандим, деб кўрсатма бера бошлайди. Ҳангома бундан ортиқ бўлмас.

Сафаров кўрсатма беришча, пулни беришга Ваисов ундаган. Лекин негадир бу масала бўйича Ваисов сўроқ қилинмаган, жавобгарликка тортилмаган. Қизиқ, ҳар бир фуқаро учун алоҳида қонун борми?!

И.Сорокин.

Бу алоҳида эпизод. Чунки пора берувчи сифатида бу гал обқўмнинг иккинчи котиби айбланмоқда. Дарҳол савол тугилади, обқўмнинг иккинчи котиби биринчи котибга пора бериши мумкинми? Ахир Сорокин Марказқўм номенклатурасидаги кадр. У ҳам биринчи котибдек МКга тўғридан-тўғри чиқиш ҳуқуқига эга. Қолаверса, кўпгина ҳолларда марказнинг одами сифатида иккинчи котиб ёзилмаган қонунларга кўра биринчи котибдан ҳам кўра бир неча масалаларда устунроқ туради.

Қарангки, 66 яшар Сорокинни обқўмнинг иккинчи котиби вазифасида қолдириш учун Худойберганов ундан пул олганмиш. Ахир бу масалани обқўм биринчи котиби, бюроси у ёқда турсин, айнан МК, шунда ҳам Москванинг розилиги билан ҳал қилади.

Аслида Худойберганов ўз вазифасида қолиш ёки бошқа бирор қулай ишга ўтказишда ёрдам сўраб Сорокинга пора бериши керак эди!

Мен етмиш яшар қария Сорокинни уйдан уч забардаст терговчи қамоққа олиб, прокуратурага келтиришгани ҳамда унга Худойбергановга қарши кўрсатма беришга мажбур қилишгани, охир-оқибат у синиб, ариза

ёзишга мажбур бўлганини тушунаман. У қарияни кечирса бўлади. Аммо Сорокин виждонига қарши боргани учун ўзини кечира олмайди...

3.Тожимов.

Бу энг қизиқ эпизодлардан бири. Иш билан танишиш пайтида мазкур эпизод бўйича "пора берувчи" судда ўз кўрсатмасидан тонмаслигини билсамда, айтишим керак, бу Худойберганов "иши"даги энг ишончсиз, ожиз кўрсатма, айбловлардан бири.

Тожимов бошқа жиноятлари учун Худойбергановдан олдин қамалган ва суд қилинган шахс. Худойберганов қамалгач, маълумки, терговчилар берган рўйхат бўйича бир қатор раҳбарлар у ҳақда сохта кўрсатмалар беришга мажбур бўлади, аниги, мажбур қилинади. Улар орасида колхоз раиси бўлган Тожимовнинг ҳам исми шарифи бор.

Тожимов 1987 йил суд қилингунча ҳам Худойберганов томонидан кўрсатилган 10 минг сўмни пора сифатида берганини тан олиб келади. Тошхўвуддаги юзлаштириш арафасида Тожимовнинг хаёлига ажаб фикр келади: агарда Худойберганов ундан ўн минг сўм олганини бўйнига олган экан, хўш, бу миқдорни бир неча марта оширса нима бўлади? У, барибир, бўйнига олса керак. Чунки Тожимов колхознинг 53800 сўм пулини талон-тарож қилиб кесилганди. Ана шу миқдорни кимнингдир бўйнига ташласа жавобгарликдан қутилади, балки озодликка чиқар.

Юзлаштириш пайтидаги бу ноинсофлик шу кунгача чадаб келган Худойбергановнинг ҳам сабр косасини тўлдириб юборади ва у дастлабки кўрсатмасидан ҳам воз кечади.

Гдлян Тожимовга ширин ваъда берган: агарда Худойбергановни қулатишда кўмаклашса, муддатидан олдин қамоқдан озод қилиши ҳеч гапмас. У кейин ваъдасида турди ва Тожимовни муддатидан олдин озод қилдирди ҳам.

Фикримизни яқунлаймиз:

1. 1986 йил 9 сентябрда Тожимов Худойбергановга 10 минг сўм бергани ҳақида ариза ёзди.

2. Шу аризасида Матниёзовни воситачилик қилганликда айблайди.

3. Тожимов Бозорбоевни ундан 7500 эмас, 61300 сўм олганликда айблашга уринади.

4. Бу ҳам иш бермагач, Матниёзовни ундан 53800 сўм олганликда айблайди.

5. Бу ҳунари ҳам ўтмагач, еб йўқ қилган пулни эндиликда Худойберганов бўйнига ағдариб, жавобгарликдан қутилиб кетиш орзусида.

Шундай қилиб, Тожимов беш марта туҳмат қилади ва суд терговиди буни тан ҳам олди. Шундай экан, Тожимовнинг кўрсатмаларига ишонини учун бизда асос йўқ. У исталган одамга туҳмат қилиши мумкин. Шу сабабдан айблов хулосасидан мазкур эпизодни туҳматлиги учун чиқариб ташлаш керак.

Н.Матёқубов.

Шундай қилиб Худойбергановга нисбатан тўқиб чиқарилган сўнгги эпизодга етиб келдик. Дарров бу поранинг берилиш вақти кўз олдингизга келади. 1985 йилнинг кузи. Айнан шу пайтда республикада раҳбар кадрларни қамаш мавсуми бошланиб кетганди. Бу пайтда пора олиш у ёқда турсин, бир-бировнинг уйига бориш, совға олишдан ҳам қўрқиб қолишганди.

1987 йил 3 феврал куни Зарафшондаги зонага Кравчук ва Кравченко боришади. Бу ерда колхоз мулкини кўп миқдорда талон-тарож қилганлари учун адолатли суд қилинган Матёқубов ва Сафаров жазо муддатини ўташаётганди. Дастлаб улар маҳбусдан вилоят ИИБ бошлиғи Собиров, кейин эса Осетровга қарши кўрсатма беришни талаб қилишади. Кейин эса Худойбергановга қарши кўрсатма бериш талаб қилинади. У рад қилади.

Уни зонадан олиб, Москвага жўнатишади. Бутиркада терговчилар уни яхшилаб "қайта ишлашгач" Матёқубов Худойбергановга 8 минг, Вансовга эса 20 минг сўм берганини айтади. (Шу билан ўзи ўзлаштириб, судлангани 27 минг сўмни бировларга тўнкаб қамоқдан чиқишни ўйлайди). Лекин Кравчук бу "тақсимлашни" маъқулламайди ва Вансовга 10, Худойбергановга 15 минг деб ёзишни буюради.

Матёқубов судда гувоҳлик бериб айтди: Кравчук унинг қўлини орқасига товлаб, чеккасига қаттиқ урган. У бу ҳақда 20 марта шикоят аризаси ёзган бўлсада бирортаси ҳам манзилга етиб бормаган.

1986 йил 26 декабрда Матёқубов устидан бўлиб ўтган суд ҳукмидан маълумки, Худойберганов бўйнига ағдаришга уринган 15 минг сўмни аслида Матёқубов ўзи талон-тарож қилиб юборган.

Шуниингдек, кўрсатма, аризаларда бир-биринга мутлақо қарама-қарши бўлган фактлар тўлиб ётибди.

Мазкур фактни ёлғон, туҳматлиги учун "иш"дан олиб ташлашингизни сўрайман".

Мана, ҳимоячининг сўзлари.

Сизнинг азиз вақтингизни олиш, бошингизни қотиришни маъқул кўрмай, мен унинг бир қисмини келтирдим. Олий маълумотли ҳуқуқшунос, тажрибали адвокат ўз ҳимоя нутқини қуруқ сўзлар билан тўлдирмаган. Ундаги ҳар бир инкор қилинаётган факт, эпизод ўша пайтда кучда бўлган РСФСР ва ЎзССР Жиноят процессуал кодексининг моддалари билан ҳуқуқий асосланиб рад этилади.

Майда тафсилотларни олиб ташладим. Лекин шуларнинг ўзиёқ гдлянчилар менинг (ёлғиз менинг эмас) бошимга бу кулфатларни солиш учун қанчадан-қанча фуқароларнинг тинчини бузишгани, уларни ёлғон кўрсатма беришга мажбурлашгани англашғилиб турибди.

Агарда қонун нуқтаи назари, қонун тили билан қарайдиган бўлсак, айблов хулосасидаги эпизодларнинг бирортаси ҳам ҳуқуқий асосга эга эмас. Ишот қилинмаган, инкорни инкор қила олмайди.

Ҳаммаси сохта, бир қолипда, бир оҳангда, бир тарозиди. Тўқиб чиқарилган, ўйлаб топилган. Ундаги рақамлар, манзиллар ва сабаблар ўзгаради, исм-шарифлар турланади, холос.

Ҳимоячи бу оқловни осмондан оляб ёзмаган. Гарчи гдлянчилар барча эпизодларни тўқиб чиқаришда ўз фантазияларига эрк беришган, осмоний воқеаларни тўқишга уста бўлишса ҳам.

Ҳимоячининг "ишим" устида узоқ ўтириб, барча ҳужжатларни синчиклаб, сира эринмасдан кўздан кечиргани кўриниб турибди. Ҳатто Исмоил Бекчоунинг имзо ўрнига "Бермадим" деб ёзганини ҳам ҳимоячи тошган, бу имзонинг галатилигидан шубҳаланиб, элчихонадан таржимон сўраб, сўзнинг асл моҳиятига етган.

Лекин ҳимоячининг сўзи ҳали бу ҳукм дегани эмас. Бу виждоний ҳукм, холос. Киши ўзи ҳақда яратилган улкан "айблов ахлати"нинг устидан итқитиб ташланишини эшитиши, ҳис қилиши қандай бахт.

Аммо ҳали синовлар бор эди.

IX БОБ. СУД: СЎНГИ СЎЗИМ

1990 йил, 16 апрел.

Муҳокамадан сўнг сўз олган давлат қораловчиси - прокурор менга 9 йил берилишини сўради. Адвокат эса "иш"ни қайта терговга юбориш кераклигини айтди.

Менга сўз берилди:

"... Ҳурматли судьялар!

Мен ўз аризамда уч шахсдан пора олганим ҳақидаги фактларни бўйнимга оламан. (Судья билан прокурор адвокатга, "Худойберганов ҳеч бўлмаса уч одамдан пора олганман демаса, 15 йилга қамалади", деган. Уч одамдан "пора олганимни тасдиқлашим" судья учун зарур эди. Чунки судьяга мени қандай бўлмасин қамаш, айбдор деб топиш вазифаси юклатилганди. Шунинг учун судья ҳукм чиқаришдан олдин 7-8 кун давомида юқорига, раҳнамолари олдига қатнашига тўғри келди. Адвокатнинг воситачилигида мен бу бўҳтонни, туҳматомуз айбни бўйнимга олишга рози бўлдим. Уч одамдан пора олиш воқеаси шу тариқа пайдо бўлган). Қолган менга қўйилган барча айбларни инкор қиламанки, улар ҳаммаси шахсан Гдьяннинг ташаббуси билан сохталаштирилган, тўқиб чиқарилган фактлардир.

Қамоққа олингач, ҳимоясиз, ҳуқуқсиз банди сифатида оиламни, болаларимни, вилоят фаолларини сақлаб қолиш учун Гдьян ва Ивановнинг барча шартларига рози бўлишдан бошқа илож тополмадим.

Уруш даври фронтда жанг олдида ўлимга бораётиб ҳам Каракозов, Гдьян, Иванов, Карташьян каби терговчилар олдидагидек кўрқувга тушмаганман. Чунки у пайтда ёлғиз ўзимни, жонимни ўйлаб, Яратганнинг ҳукмига бўйин эгганман. Бу ерда эса оила аъзоларим, яқинларим қамалиш ҳавфи остида турган пайтда одамни қаттиқ қийноқ, кўрқув босаркан.

Ҳозир турғунлик деб аталаётган йилларда катта лавозимларда ишлаган пайтларимда вилоят ҳаёти, кишилар тақдири, эл фаровонлиги учун қайғуриб, елиб-югурган, кўпчиликнинг ташвиши бошимда турган бўлса, бу ерда тергов жараёнида на ўзимни, на воҳа ҳаётини, иқтисоду сиёсатни ўйладим. Мени фақат фарзандларим, оилам тақдири қайғуга солди. Яшашнинг мутлақо қизиги қолмади. Худди шу сабабдан Гдьян ва Ивановнинг бўҳтонли шартларига рози бўлдим. Мапшъум 1937-1938 йиллардаги суд жараёларини ўйлаб, улардаги инсон боласи кўрмаган

қийноқларни ёдга олиб, ўзимни ва қисматдошларимнинг кўнглини кўтаришга беҳуда уриндим. Менинг таскин сўзларим қамоқларнинг тор, ифлос хоналарида қолиб кетди.

1986 йилда кўрдимки, Ўзбекистонда қон ва кўз ёшлари кўплаб оқар, раҳбарларгина эмас, уларнинг яқинлари, оила аъзолари қамоққа олинаётганди.

Бу даҳшат эди. Ҳеч нарсани англаб, тушуниб етолмасдим. Гдлян ва Иванов эса зўр бериб "ўзбеклар иши" коррупция ва мафия билан боғлиқлиги, бу "иш"нинг асосий илдиэлари Московда эканлигини айтишарди. Ана шундай мубҳам ва даҳшатли бир даврда Гдлян ва Ивановнинг диктовкаси остида юқорида эслатганим "тан олувчи аризам" пайдо бўлди. Мен уни ўйлаб ҳам кўрмасдан имзолаб юбордим...

Худди ана шу ариза кейинчалик "иш"дан "иш"га кўчиб, сўроқ баённомаларида бир хилда пайдо бўлаверди.

Қамоққа олинач, билдимки, менинг тақдирим, оила аъзоларим қисмати, нафақат улар, балки бутун вилоят фаоллари тақдири Гдлянга боғлиқ бўлиб қолди. Унинг бир оғиз сўзи, бир имоси билан эгаллаб турган вазифасидан қатъий назар исталган одам қамоққа олиниши, қийноқхоналарга тапшланиши мумкин эди. Шахсий самолёт берилган, чекланмаган имтиёэлар эгаси бўлган Гдлян ва Иванов материаллари остида матбуот кенг халқ оммаси орасида ажиб муҳит, тушунчалар ҳосил қилиб улгургандилар.

Тергов жараёнида бу икки кимса ўзларини хондек тутишди. Улар менга "фақат чин кўнгилдан иқрор бўлсамгина" ўлим жазосидан қутилиб қолишим мумкинлигини неча карра уқтиришди, қилмаган айбларимни бўйнимга олдиришди. "Хотининг ва болаларинг Сибирга сургун қилинади", дейишди.

Турли вазифаларда ишлаш жараёнида менда давр учун хос бўлган одат шаклланди, яъни юқорининг топшириги муҳокама қилинмайди, фақат бажарилиши шарт! Буни М.Горбачев ҳам тан олиб айтди: "Сиёсий система ўнлаб йиллар давомида қонун доирасида жамият ҳаётини таркиб топтиришга эмас, балки юқорининг топшириқ, кўрсатмаларини сўзсиз бажаришга мослаштирилди".

Марказқўмнинг ана шундай кўрсатма-топшириқларини адо этишга ўрганган мендек оддий одам бу системада нима қилиши керак? Тергов давомида Гдлян ва Иванов ўзларини Марказқўмнинг ишончли кишилари, деб таништиришар, бу гўё прокуратура ходимлари учун ҳимоя воситаси эди. Улар одамларни шу тариқа алдардилар.

Менинг ҳаёт йўлимга эътибор беришларингизни сўрардим. Оддий деҳқон оиласида ўсдим, ота-онамдан эрта егим қолдим, мени ёлғиз кўзи ожиз аёл боқиб вояга етказди. Ўсмирликдан деҳқончиликнинг машаққатли меҳнати билан танишман. Ўттинчи йиллардаги

очарчиликни ўз бошимдан кечирдим, урушолди, уруш даври ва урушдан кейинги қийин даврларда жон куйдириб ишладим.

Ўз меҳнатим, елиб-югуришим оқибатида савод чиқардим, ўқидим, онла қурдим. Фарзандларим вояга етдилар. Уларни ҳам ҳалол меҳнат билан яшашга ўргатдим. Бугун улар ҳаётнинг мураккаблигини ўз кўзлари билан кўриб, таналарида синаб турибдилар.

Ўз фарзандларим камоли учун, вилоят равнақи йўлида нияманки қилган бўлсам, уларнинг бирортасида жинорий хатти-ҳаракатларни кўрмаяпман. Гдлян, Иванов ва "ҳуқуқ посбонлари" эса бошимга шу қадар кўп надомат, бўҳтон ёғдириб, истаганча ҳақоратладилар, бундан кўзланган мақсад нима эди?

Тўғри, хом сут эмган банда, хато қилгандирман, адашгандирман. Қайсидир ўринда қўл остигдагиларга қаттиққўллик қилганман, кўнглига текканман, тинимсиз, дам олишсиз ишлашга мажбур қилганман. Аммо буларнинг ҳаммасини шу юрт равнақи, иқтисодий тараққиёти учун қилганман! Шу сабабли биринчи котиб бўлиб ишлаган йилларимда вилоят ишлаб чиқаришда юқори кўрсаткичларга эришди.

50-йилларда Хоразмда автомобиль йўллари хароб эди. Электр энергияси эса 60-йиллардан бошлаб шаҳар ва қишлоқларга тортила бошланди. Ўзбекистоннинг чекка ҳудуди бўлгани сабабдан воҳада кўп томонлама қолоқлик мавжуд эдики, биз ўша давр раҳбарлари ана шу қолоқликдан чиқиб олиш, воҳани ҳар томонлама тараққий қилдириш учун биргаликда ҳаракат қилиб ишладик. Воҳа йўллари замонавий изларга кўчди, ҳар бир қишлоққа электр энергияси, табиий газ тармоғи тортилди. Ўнлаб, юзлаб саноат корхоналари қад ростлади. Қишлоқ хўжалигида эса мисли кўрилмаган юксалишлар рўй берди, йирик майдонлар барпо бўлди, сув тармоғи созланди. Воҳа деҳқончиликнинг исталган тури учун қулай масканга айланди. Ҳосилдорлик йилдан-йилга ўса борди. Булар менинг, якка бир шахснинг хизматлари эмас. Бу воҳа меҳнаткашларининг типимсиз меҳнатлари самараси. Ана шу беқиёс ўсишлар, ривожланишлар бағрида озми-кўпми хатолар, камчиликлар содир бўлгани, сир эмас. Қолаверса, бу даврнинг, сиёсатнинг ҳам хатоси ва камчиликларидир.

Иш менинг бирдан-бир мақсадим ва овунчоғим эди. Фақат севган ишим билан банд бўлганда кўнглим таскин топди, одамларни ўйладим, уларнинг бахтли келажаги учун меҳнат қилаётганимдан бахтли эдим.

Ҳеч қачон енгил-елпи ҳаёт кечирингизга уринмаганман. Бу мен учун, ҳаёт ва яшаш тарзим учун ёт нарса эди. Ана шунинг учун ҳам давлат олдида ҳар доим ўзимни ҳалол ва тозаман, деб ўйлайман.

"Йўл кўрсатганлар", юқоридан туриб иш буюрганлар, талаб қилганлар елкасида ҳеч бир масъулият бўлмаган, улар ҳеч нарса учун жавоб беришмайди. Ишнинг енгил, яъни қўнғироқ қилиш, имзоланган қоғозларни жўнатиш уларнинг зиммасида эди. Қоғозда қарор қабул

қилиш, фармон чиқариш ва уни бажаришни талаб қилиш осон. Ижро мушкул. Бунинг учун ўлиб-тирилишинг, керак бўлса, айрим ҳолларда, қонунни четлаб ўтишга мажбур бўлишинг керак.

Мен ҳеч қачон мустақил раҳбар бўлмаганман. Менинг зиммамга ҳамма вақт ижрочилик тушган. Экиш, парваришлаш, йиғиб олиш. Йил ўн икки ой ана шу азобли жараён билан ўтарди. Бу айтишга осон.

Қурилишларни олиб кўрайлик. Кичик бир бино қуриш учун ҳам тепанинг рухсатномаси шарт эди. Бу рухсатнома осонликча олинмасди. Кимгадир бўйин эгишинг, таъзим қилишинг, кўнглини олишинг керак. Яъни, пастдаги раҳбарларга мутлақо эркинлик, ҳуқуқлар берилмагани уларни эндиликда қонунбузувчиларга чиқариб қўйди. Тузум шундай қурилган замонда бошқача бўлиши мумкин эмас. Иш битириш учун совға-салом кўтариб боришнинг салкам анъанага айланиб қолгани бутун бизга қўйилаётган бош айблардан биридир.

Ҳозир 67 ёшга кирган, шунинг 46 йилини халқ учун, ватан учун бахшида этган, соғлигидан ажраган мендек одам жинойи мақсадларга йўналтирилган хатти-ҳаракатлар қилиши мумкинми?

Бутун тўрт йиллик қамоқ жазосидан сўнг ўзимни оқлаш, қарши фактлар келтириш, мисоллар рўйхатини тизиб ташлашга на куч, на ҳавасим қолган. Қамоқхона соғлигимни тамомила издан чиқарган пайтда бу қонун посбонлари талабларига қаршилик кўрсатишга ҳам куч-қудратим қолмаган.

Маълум бўлишича, инсонни оқлаш, ҳимоя қилишдан кўра унга айблар тақаш энг осон иш экан. Инсонни хўрлаш, оила аъзолари, яқинларини қамаш, ялпи қатағонга дучор қилишдек машғум жараён совет давлати тарихида кўп бўлган. Эндиликда шундай жараён бутун бошли Ўзбекистон халқи бошига тушиб турибди. Неча йилларки, улкан бир мамлакатни кийинтириб келгани учун республика аҳолиси бошига шунча уқубатлар тушмоқда. Бу бизларнинг шунча меҳнатларимиз эвазига кўраётган оқибатимиз, эшитаётган "раҳмат"имиз...

Қуни кеча "Шарқнинг машъали" деб кўкларга кўтарилган жонажон республикамизни бутун "қаллоблар юрти", "жиноятчилар макони" деб айтаётган, ёзаётган эканлар, шу юртнинг фарзанди сифатида менинг кўнглим оғрийди, хўрлигим келади.

Ўзбекистонни "фош қилгани" учун Гдлян, Иванов ва бошқа терговчилар оламшумул шон-шухратга беланишди, депутат бўлишди, оммавий ахборот воситаларининг қаҳрамонларига айланишди. Ҳайриятки, ҳукумат уларнинг кўкракларига қаҳрамонлик юлдузлари тақишга улгурмади. Вақтида ишнинг пачаваси чиқди, бадном бўлдилар. Аммо улар ҳамон ўзларининг ҳақлигини айтиб қичқирмоқдалар, адолатсизлик қурбони бўлганликларидан зорланишмоқда. Адолатсиз жамиятдан адолат сўраш кулгили эканини ҳатто улар ҳам тушуниб етишди. Аммо жуда кеч бўлганди. Уларнинг кўпдан-кўп қурбонлари-

маҳбуслар ҳамон Москов қамоқхоналарида ўз тақдирларини кутиб, азоб-уқубатларга мардларча дош бериб ётибдилар.

Гдян ва Иванов 1983-89 йилларда Ўзбекистоннинг кадрларини ёппасига қирғин қилишди. Маълум маънода ўз мақсадларига етишди.

Ҳаётимдаги энг машғум кунни 1986 йилининг 25 августини ҳеч қачон унутмаман. Ҳеч бир руҳсатномасиз нафақадаги кишини алдов йўли билан қамоққа олиш қайси қонунда бор? Ким изн берган? Халқ депутатини ҳибса олиш мумкинми?

Ҳеч кимга ёмонлик истамайман. Бу менинг яшаш принципимга зид. Аммо алам қиладигани, шунча йил ишониб, умримни бағишлаган тузум мени бадном қилди, жиноятчига чиқарди. Бу даҳшат! Бу уят ва шармандалиқдан бошқа нарса эмас.

Онгли ҳаётимда бирор марта бўлсин давлатни алдаш, жамиятга зиён етказиш фикри хаёлимга келмаган. Аксинча, вилоятда интизомга қатъий риоя этганман. Менга ёшлиқдан нима деб ўргатган бўлсалар, шунга қатъий ишондим. Фақат ўзимга топширилган участкадаги ишлар учун жавоб бердим ва юқорида нималар содир бўлмоқда, жамият қаёққа бормоқда, бу мен учун қоронғу ва мавҳум нарсалар эди. 1989 йил апрел пленумида Горбачёв тан олиб айтди: "...биз ўзимиз яшаб келган мамлакатни яхши билмасдик". Кеч бўлса-да, тан олинган ҳақиқат!

...Тақдиримдан нолимаганман. Ҳаётда кўп қийинчилик, синовларни бошдан кечирдим. Сабр қилдим, чидадим. Шунга ўргандим. Бугун эса бошимга мана шу мусибат тушиб турибди. Тўрт йилки, турли қамоқхоналарда ётиб, бутун онгли ҳаётимни неча карра кўз ўнгимдан ўтказдим. Бир нарсага қатъий ишонаман, мен жиноятчи эмасман. Кўнглим тубидан чиққан қарор шу! Ишонаманки, адолатли инсонлар бор, вақти келиб улар ҳаммасини таҳлил қиладилар, ҳақиқатнинг тагига етадилар.

1989 йил март пленумида М.Горбачёв: "... кўпгина минтақаларда одамлар туғилган жойларини ташлаб кетмоқдалар, қишлоқлар бўшаб қолмоқда", деди. Худди шу йиғинда Россия Министрлар Советининг раиси Власов аянчли рақамларни келтирди. Маълум бўлишicha, сўнгги саккиз йилда РСФСР қишлоқларини тўрт миллион киши ташлаб кетган, ҳар йили уч минг қишлоқ ва аҳоли пункти харитадан ўчиб бормоқда...

Бу нима? Инсонларга ғамхўрликми? Хоразмда эса сўнгги йилларда ўнлаб қишлоқлар пайдо бўлиб, обод қасабалар қурилди, сув ва табиий газ, равон йўллар тортилди. Бирорта ҳам зарар кўриб ишлаётган жамоа ҳўжалиги қолмади. Мана, менинг "жинной хатти-ҳаракатларим".

Мен ёш бола эмасман. Узоқ йиллик умримда кўп воқеаларни бошдан кечирдим. Собиқ СССР ва Ўзбекистон раҳбарлари билан яшадим ва ишладим.

Ҳозирги пжтимоний аҳволимда бу сўзларимга ишонтариш қийин. Бу ерда чин сўзингни, тавба-тазаррупни эшитадиган одам йўқ. Энди

сенинг аянчли тақдиринг ҳақида фарзандларингдан бошқа биров қайтормайди. Мен бу жулосага 1989 йил, 30 июнь кунин бош прокурор Сухарев мен ва мендек жабрдийдаларни қамоқда ушлаб туриш муддатини Олий Совет сессиясида чўзиш ҳақида сўраганида келганман. Менинг, ҳозирча, аҳволимни тушунишларингни истардим. Чунки уч йилу саккиз ой, яъни 1335 кун ва тун қаттиқ режимдаги қамоқхонада ётибман.

Бир нарсани тушунмайман. Мен кимман?! Уруш ногирони, кекса, касал одам жамият ва одамлар учун шу қадар хавфлиманки, мени қаттиқ режимда шунча муддат судсиз ётишга мажбур қилсалар. Қани, дунёга жар солиб айтилаётган адолатли қонуншуносларнинг ниқоби. Реал ҳаётда бунинг мутлақо аксини кўриб, сезиб турибман.

Тўғри, пахта ҳосилдорлигини йилдан-йилга мисли кўрилмаган тарзда ошириб борганимиз хатодир. Тепадагилар реал бўлмаган режаларни қўйиб, қандай қилиб бўлса-да, бажаришга мажбур қилишмаганми? Давлатимизда пахта мустақиллигини таъминлаймиз! Американи қувиб ўтамиз, деган чиройли шпорларни байроқ қилганлар, оддий деҳқонлар ва қуйи раҳбарларни минг қийноқ ва азобларга, ҳатто қонун бузилишларига мажбур қилганлар бор эдилар-ку?! Нимага улар учун бизлар, оддий ижрочилар жавоб беришимиз керак? Урушдаги мағлубият учун қон тўккан оддий аскар эмас, хато стратегияни қўллаган қўмондонлар, генераллар жавоб беришмайдами, ахир?! Бугун республикада юзлаб, минглаб раҳбарлар бадном қилинди, ҳибсга олинди. Кўпчилиги ўз жонига қасд қилишгача бориб етишди. Уларнинг ҳаммаси бир нарса-пахта учун қурбон бўлишмоқда. Бу стратегик муҳим хом ашёнинг мамлакатга келтираётган фойдаси беҳисоб эди. Ҳамон шундай. Биргина Хоразм вилояти давлатга ҳар йили ўртача 117 минг тонна пахта толаси етказиб беради. Бу эса жаҳон бозорида ғаллага айрибош қилинганда (бир кило толага ўн саккиз кило ғалла айрибошланади) икки миллион юз минг тоннадан зиёд буғдой демакдир. Аҳолиси бир миллион киши бўлган вилоятда бу жуда катта миқдор. Бундан ташқари, ҳар йили 32 минг тонна пахта ёғи етиштирдик. Вилоят эҳтиёжи эса атиги 6-7 минг тонна атрофида эди. Мен пахтадан олинадиган бошқа маҳсулотларни айтмаяпман. Мана, бизнинг давлатга ва халққа "етказган зараримиз".

Олий Советнинг биринчи сессиясида ёзувчи Белов тармоқ раҳбарлари Мураховский ва Василевни миллиардлаб сўмларни беҳуда сарфлаганликда айблаганди. Бунинг ўзбекистон билан солиштириб кўринчи!

Тепада ҳамма уйқуда, қонунлар жим, уларнинг оромини бузишни ҳеч ким истамайди. Бу адолатданми?!

"Ўзбеклар иши" - бу драма, фоҳиа эди, эндиликда уни операга айлантириб, барча жўр бўлиб куйлашмоқда.

Московдаги қандайдир савдогар ҳар йили уч миллион сўмдан аъзолик бадали тўлагани ҳақида эслата туриб, Горбачёв: "биз қонун етакчилигига Сухаревни тайинлаб хато қилмадик", деганди. Ростки, мен ҳам ишонгандим. Қаттиқ хато қилган эканман. Буларнинг барчаси бир мусиқага ўйнайдиган раққослар экан. Уларни инсон тақдири қизиқтирмайди. Худойбердиев, Камолов, Айтмуротов, Мусахонов ва Умаровнинг суд жараёнлари билан танишгач шунга амин бўлдим. Ҳаммаси илгаригидегидек юқорининг топшириғи билан қилинмоқда. Қонун эмас, кимларнингдир манфаати асосий рол ўйнамоқда. Бу ҳол менга машъум тарихни, 30-40 йиллардаги суд жараёнларини, Вишинский ва Ежов даврини эслатмоқда. Ўшанда ёлғон эъзозда, ҳақиқат қувғинда эди. Одамга эмас, қоғозга кўпроқ ишонишарди.

Бу адолатсиз жараён айнан Ўзбекистондан бошланганининг сабабини ҳеч англаб етолмайман. Аслида тузум, қонунлар яроқсиз бўлса, ҳаёт талабига жавоб бермаса, ишни тепадан Кремлдан бошлаш керак бўлади-ку !

Бир нарсага ишонаман, вақти келади, асосий айбдорлар топилади. Тузумга, ҳар бир раҳбарга баҳо берилади. Бу ҳолатга олиб келган марказий аппарат ва унинг сонсиз ходимлари ҳам ўз улушларини оладилар.

Иванов "Биз топшириқларни бажаряпмиз", дейишни яхши кўрарди. Эътибор беринг, буни қонун ҳимоячиси айтмоқда. У қонунни эмас, "топшириқ"ни биринчи ўринга қўймоқда. Кимнинг топшириғи? Бу кимларга керак? Ўз даврида бизлар ҳам "топшириқлар"ни бажарганмиз. Фарқимиз не? Бу қандай тузум ўзи?

...Қаттиқ чарчаганман, хастаман. Ҳатто ўлимга кўника бошладим. Ҳар бир нарсага, келажакка ишонч руҳи қолмаган.

Туларни ухлай олмайман, юрак оғриғи ҳуруж қилади. Менга 1987 йилги амнистия ҳам ёрдам бермади. Мен, уруш қатнашчиси, уруш погирони четда қолдим. Ғалабанинг 45 йиллик байрамини қамоқхонада кутиб олдим. Агарда шу тузумда яшаб, ишлаган бўлсам, демак, мендан олдин ишлаган барча тонфадаги раҳбарлар ҳам жиноятчи саналадилар. Табиий, бевақт ўлим уларни бу ҳукмдан халос қилолмайди. Аксинча, кечати кунда бизга буйруқ бериб, қонунсиз ишларни бажаришга мажбур қилганларнинг номларига бугунги кунда кўчалар, мактаблар, шаҳарлар қўйилмоқда. Хотиралари абадийлаштирилган. Агарда улар билан бир вақтда ҳаётдан бевақт кетсак, бизларни ҳам шундай хотирлаб, номларимизни абадийлаштирган бўлардилар. Қани, бунда адолат?!

...Менга ҳар доим уқтириб келишган: "Сени Марказқўм бу вазифага тайин этди, халқ эмас", деб. Демак, мантиқдан келиб чиқсак, агарда бирор ўринда хато қилган бўлсам, бу Марказқўмнинг ҳам хатосидир. Демак, мен халққа хиёнат қилмадим, унинг ишончини поймол этмадим. Бюрократ кимсалар хатоларининг қурбони бўлганман. Халқнинг олдига виждоним тоза, дилим пок.

Леонид Брежнев ва унинг атрофини ўраб олган кишилар буюрган ишларни қилмаслик, бўйин товлаш мумкинмиди? Ахир, ҳаммаси давлат номидан қилинарди. Давлатта эса қарши бориб бўлмасди. Билганинг ичнингда қолиб кетарди. Ҳозир хатоларни айтишга имкон берилди. Агарда ўша даврларда ҳам худди шундай сиёсат юритилганда, бизларнинг авлод айтиши мумкин бўлган фикрлар, таклиф-истаклар қанчадан-қанча эди. Афсуски, ҳаммаси кўнгилларда қолиб кетди.

Агарда турғунлик даври бошқарув услубида маъмурий буйруқбозлик мавжуд бўлиб, бизларни эзган бўлса, ҳозирги тергов жараёнида айрим терговчиларнинг худди шундай ҳукмфармолиги мавжуд. Улар бу ерга келтирилган инсонни одам боласи ўрнида кўрмайдилар, сўзлашга қўйишмайди. Ўзлари маъқул кўрган, ўзларини қизиқтирган саволларга зўрлик билан жавоб олиш ва шу орқали бошқа бегуноҳ кишиларни ҳам қийноқ домига тортишни ўйлашади. Гдлян, Иванов, Карташьян ва Московцеванинг иш услублари ана шундай. Улардан шафқат кутиб бўлмайди.

Маъмурий буйруқбозлик системасида биз, қуйи раҳбарлар улкан механизмнинг ҳуқуқсиз винтларига айланиб қолган бўлсак, бугун терговчилар қўлида ҳам шу вазифави бажаряпмиз. Шунга мажбурмиз, мажбур қилишди.

Тергов жараёни, иш билан танишув вақтида менга оқловчи ёллашга рухсат этишмади. Умуман, фуқаролик ҳуқуқларимни чеклаб қўйишди, топташди. Ана шу азобларга дош беролмасдан тергов жараёнида икки марта юрак хуружи-инфаркт ва инсультга йўлиқдим. Хасталанган, ҳолсизланган, ҳушим ўзимда бўлмаган вақтларда ёлгон кўрсатмаларга имзо қўйишга мажбур қилишди.

Гдлян ва Иванов ҳамда унинг гуруҳига катта ҳуқуқлар берилганди. Улар судья, терговчи ва ижрочи. Ҳар кимга қамоқ муддатини ҳам ўзлари белгилайди. Бечора судьялар уларнинг кўрсатмаси билан иш юритиб, айтган ҳукмини тасдиқлашдан бошқасига ярамадилар. Тергов жараёнида бераҳм терговчиларнинг "Гдлян фалончини оттирди, фалончининг оиласини қаматтирди, фалончини фалон йилга кестириб, уйини куйдирди", деган гапларини кўп эшитганман. Ахир, қонун бўйича терговчи эмас, сўнгги ҳукми суд чиқариши керак эмасми?!

Ҳурматли халқ судьялари! Сўнгги умидим сизлардан. Ўзимни жиноятчи деб ҳисобламаймаң, бунга виждоним йўл қўймайди. Бугун сизлар кимларнингдир кўрсатмаси билан навбатдаги қурбонни-мени ҳукм қиласизлар. Ҳаммаси сизларга боғлиқ бўлиб қолган. Айбим шуки, сўқирларча, ўйламасдан тепадан берилган барча топшириқларни муҳокамасиз бажардим. Бизни узоқ йиллар шунга ўргатишган. Бугун сизлар ҳам топшириқни бажарасизларми ёки адолатли ҳукм чиқарасизларми, уни билмайман.

Энди бир илтимосим-қолган умримни фарзандларим ёнида кечирип. Тақдир насиб қилса, ота-боболарим қўним топган тупроққа бош қўйиб. Қирқ беш йил бир ёстиққа бош қўйиб, турмушнинг аччиқ-чучуқларини бирга кечирган турмуш ўртоғимни кўриш. Биргаликда фарзандларимизга насиҳат бериш. Яшашдан чарчадим, яшашнинг қизиги қолмади.

Бир нарса алам қилади. Уруш даврида взвод командирлигига тайинланган офицерларнинг тўқсон фонизи уч ой ичида душман ўқидан ҳалок бўлишарди. Менинг эса бахтим келган-фақат оғир ярадор, контузия бўлиб омон қолдим. Ўшанда Худо омон қолдирганига шукроналар айтганман. Энди билсам, аслида бу менинг бахтсизлигим экан. Ўшанда душман ўқига учганимда, етим ўсган бир йигит учун ортидан қайғуриб, соч юлиб йиғлайдиган одамнинг ўзи йўқ эди...

Энди эса ортимда юзлаб яқинларим, минглаб юртдошларим туришибди. Душман ўқидан эмас, бир умр бирга ишлаган, бир давлатда яшаб, бир қонун ва системага хизмат қилган сафдошлар томонидан маънан ва жисмонан маҳв қилинганман. Бу жуда қаттиқ алам қилади! Сўнгги сўзим шу!"

..."Сўнгги сўз"ни суд жараёнида кутиб, узоқ ёзганман. Уни икки қайта таҳрир қилдим ва ўттиз беш варақлик маъруза пайдо бўлди. Бу ўринда сўзимнинг қисқа баёнини келтирдим, холос. Аслида сўз олиб, икки оғизгина: "Айбдор эмасман, қандай ҳукм чиқариш виждонларингизга ҳавола!", дейиш керакмиди? Балки. Худди шу фикрда барча ёзганларимни бир чеккага улоқтирган пайтларим ҳам бўлган. Мен суддан адолат кутмаганман. Адолатсиз тузумда адолат излаш-қоронғу ўрмонда игна излашдек гап эди. У ҳолда бу маъруза нега керак бўлди, дерсиз. Биринчидан, ўтган тўрт йил ичида менинг кимлигим, ҳаёт йўлим, иш фаолиятим билан қизиққан банд бўлмади. Гувоҳлар ва яқинларим билан бўладиган қисқа учрашувлар қаттиқ назорат остида эди. Демак, судда ўзим ҳақимда, ҳаётим ҳақида, қилган-қилмаган ишларим тўғрисида сўз айтиш имкони берилганди. Иккинчидан, бизни ўлғунимизча ишлатиб, сўнгра кераксиз маҳбусга чиқарган, қоғозларда қонуний, амалда жаҳолатдан иборат бўлган ифлос тузумнинг башарасини кўпчиликнинг олдида, мухбирлар қаршисида кўрсатиб бермоқ фурсати етганди. Яна Москвада - шўроларнинг марказида туриб айтиладиган бу сўзлар тузумга ўқиладиган адолатли ҳукм ҳам бўларди. Учинчидан, мен фарзандларим олдида ўзимни оқлашим, ота сифатида ўз фарзимни бажармоғим керак эди.

Ҳолсизланган, касалликлар эзиб ташлаган, юрак ҳуружи ҳар сонияда машъум ўлимдан элчи бўлиб турган пайтда сўнгги сўзин айтмасдан Оллоҳ даргоҳига кетмоқ-тақдирни тан олмоқдан бошқа нарса эмасди. Сенинг устингдан кулаётган, сени масҳаралаётган, истаган кўйига

солишга қодир бўлган адолатсиз тузум олдиди сўнги дақиқагача таслим бўлишни истамадим. Ана шулар бирикиб, сўнги сўз майдонга келди ва суд залида ўқилди. Шу ўринда яна бир гапни айтмай, ўша даврда бўлиб ўтган юзлаб суд жараёнларида кечаги сафдошларим, ҳамкасбларим сўнги сўз оларканлар, асосан айбсизлигини исботлашга, терговчиларнинг ноқонуний тергов услубларини қоралашга кўпроқ эътиборни қаратишганди. Бирортаси аслида ҳамма айб тузумда эканлигини кўрсатиб беришга интилмаганди.

Ҳали Совет давлати яшаётган, коммунистлар ҳукумат тепасида ҳукмрон паллада улар садоқат билан хизмат қилаётган тузум ва давлатга қарши сўз айтиш кутилмаган ҳаракат эди. Ана шу сўзларимнинг ақалли бир неча жумласи ва бир неча иборамни дастак қилиб, мени "тузум ва ҳукуматни ҳақорат қилиш"да айблашлари ва ишимни қайта терговга юборишлари ҳеч гап эмасди. Уларни сўнги сўз ёки қаршиларидаги жабрдийданинг аҳволи эмас, мансабу унвонлари тақдири қизиқтирарди, холос.

Х Б О Б.
ҚОЗИ АДОЛАТСИЗ БЎЛСА...

Ҳукм ўқилиши керак эди. Аммо ҳукм ўқиб бўлинганди. Нега? 11 апрелда, ҳали суд жараёни кетаётган пайтда ўғлим Ҳамдамдан хат олдим. Унда шундай сўзлар бор эди: "Сизга куч-қувват, соғлиқ тилаб, саломлар йўллаймиз. Мен жуда кўп ўйладим, лекин аниқ бир нима дейиш мен учун оғир. Чунки хато қилишга ҳаққим йўқ. Сизнинг бир йиллик эмас, бир кунлик ҳаётингиз ҳам биз учун қадрли.

Энди бир таҳлил қилиб, ўйлаб кўрайлик. Аввалдан айтиб қўяй, оқловчига ишониш мумкин. Яхши инсон. Бизга бўлган ишончи ва муносабатини ҳам текшириб кўришимга тўғри келди. Сиз ҳақингизда кўп гапирди, жон куйдиради. Менга: "Сен билан мен отангнинг оёқ остига ҳам арзимаймиз", деди. Сизга ҳурмати катта.

Аслида, бу фикр 6 апрел куни қораловчидан чиққан. У ўша кун, биринчи ўн минутлик суд танаффусида "Агарда Мадниёр Худойберганов учта эпизодни бўйинга олганда эди, ўшанда 43-моддани қўллаш мумкин бўларди. Бунда энг паст муддат берилади", деган. Яъни, "паст" дегани саккиз йил, "энг паст" дегани эса 7 ёки 6 йил.

Кейин суд даҳлизида оқловчини ёнига чақириб, уч-тўрт минутча гапиришди. Улар ўртасида, оқловчи айтишича, шундай суҳбат бўлиб ўтган: "Нима қиладиган бўлдиларинг?", "Ўйлаб кўряпмиз, жавобини айтаман!".

Айнан шу гапни суд мажлиси тугаганидан сўнг судья ҳам айтган: "Қораловчи айтган гапни чуқурроқ ўйлаб кўринглар..."

Адвокат Соколовдан ўзингиз яхшилаб сўраб олинг, у майда деталлари билан тушунтириб беради. Шу ҳақда оқловчи билан ўн кунки бош қотирамиз, қандай хулосага келганимизни ҳам ўзи айтиб берар.

Демак, бу бизнинг охириги имконимиз. Бу таклиф, аслида, судья, қораловчи ёки оқловчидан эмас, тенадас каттароқ раҳбарлардан чиққан бўлиши ҳам мумкин. Яна ким билади? Менинг судья ҳақида фикримни билимоқчи бўлсангиз. У жуда шум, ўз фикри йўқ одам. Соколов унга жуда яхши таъриф беради, сўраб кўринг.

Прокурор масаласи. Бизни алдашнинг унга зарур жойи йўқ. Тартибли одам кўринади, ишонса бўладиган. Агарда муттаҳамлик қилгиси келганда, буни олдинроқ қилган бўларди. Суд жараёнида у оқловчи ёнига икки-уч мартагина, унда ҳам сўнги куни келди.

Азиз отажон! Албатта, мен "энг паст"ини хоҳлайман. Шунда келгусида яхши бўлади. Агарда олти ёки етти йил беришса, май ойида бўладиган Галаба куни шарафига амнистияда озодликка чиқишингизга умид бор. Лекин сўнги қарорга келиш сизга боғлиқ. Агарда келишсак, 16 апрел куни адвокат суд мажлиси бошланиши арафасида прокурор олдига боради, шундай савол беради: "Ҳаммаси кучида қоладими ёки йўқми?" Фақат шундан кейин маълум фикрни айтиш мумкин. Сиз сўнги сўзингизда жазони Ўрта Осиёда, Ўзбекистон ёки Қозоғистонда ўташга рухсат беришларини сўранг. Шу ҳақда изолятор орқали Ички ишлар министрлигига ҳам хат ёзинг.

Камоловнинг ўғли Муродни кўргандим, айтишича, отасини жазони ўташ учун Қозоғистонга жўнатишмоқчи экан. Ҳозир Андижонда бўлаётган кямингдир судида иштирок қилаётган экан.

Нукус ва Эллиқкальада Примов ва Канёзовнинг судлари бўлмоқда. Ражабовнинг суди тугабди, судгача ётган муддатини ҳисоблаб, озодликка чиқаришибди. Бечора Қосим ака Нурумбетов оламдан ўтибди. Оғир касаллиги бор экан.

Яна бир масала: келажакда сизларни "турғунлик қурбонлари" деб сиёсий жиҳатдан оқлаш қачон бўлади? Албатта, бўлади, аммо қачонлиги номаълум..."

Ўғлим Ҳамдам узоқ йиллар давлат ишларида ишлаган, давлат, ҳуқуқ нималигини биладиган йингит. Синчков, мулоҳазакор. У менга мазкур вариантни фарзанд сифатидагина эмас, балки соҳанинг билимдони сифатида ҳам таклиф қилганди. Акс ҳолда, ишлар тагин мураккаблашиб, терговга қайтиш, яна Худо биледи, неча йил қийноқда, азобда яшаш... Нега керак? Шундоқ ҳам соғлигимнинг мазаси йўқ, энди у ўтган азобларни қайта бошдан кечиришга менда на куч, на соғлиқ бор.

Шу боисдан ҳали оқловчи билан муфассал гаплашмасдан туриб, Ҳамдам берган хатни унга қайтариб юбордим. Охирида ушбуларни илова этдим: "Ҳамдам! Хатингни ўқидим. Тушундим. Менинг фикрим ҳам шундай. Ҳаммасини рад қилган Камолов, Усмонхўжаев, Айтмуротов нима бўлди? Энди тақдиримдагини кўраман. Менинг ишончим ҳам, таянчим ҳам сизлар.

Бугун "кундалик дафтар"имни, "иш"нинг ҳамма қоғозларини оқловчига бериб юбордим. Ҳаммасини ўзинг олиб сақла. Нима бўлса, пешонада ёзилгани бўлади. Сизларга соғлиқ тилайман.

Отангиз. 1990 йил, 11 апрел".

Оқловчи ҳам кўзимга тик қараб, бўладиган гапни айтди: "Уч эпизодни бўйингизга олмасангиз, қийнашади. Чунки тергов гуруҳи сизнинг устингиздан эллик том "иш" яратган, уч ярим йил ҳибсда сақлаганлар. Улар бунини осонликча қўлдан чиқармайдилар. Ҳаммасини қайтадан бошлашлари ҳеч гапмас. Бу эса қийин жараён. Тагин гувоҳлар, тагин юзлаштиришлар, тагин асаб емириш... Ўйлаб кўринг. Мен сизнинг

жиноятчи эмаслигини яхши биламан. Аммо бу ерда ожизман. Бу ерда қандайдир фитна бор. Тепадан кимдир бошқараётган кўринади. Судья ҳам, прокурор ҳам фақат бир гапни такрорлаб ётибди..."

Мен уч эпизодни бўйинимга олишга розилик бердим. Сабаби мен тан олган эпизодлардаги "жабрдийдалар", яъни "пора берган бандалар"нинг ҳаммаси қамалган, жазо муддатини ўтаб, озодликка чиққан кишилар эди. Айнан ана шу "иқроллари" учун ҳам Гдяня кўрсатмаси билан суд уларни муддатидан олдин озодликка чиқарганди. Агарда бу эпизодларни рад қилсам, иш терговга қайтса, улар тагин бошоғриққа дучор бўлишлари, иш ҳақиқатга томон юз бурса, ёлгон кўрсатмалари учун тагин қамалишлари ҳеч гап эмасди.

Менинг эса ҳеч кимдан норози жойим йўқ, ҳатто душманимнинг ҳам бу ёвузлар қўлида, ажал камераларида бир сония ётишларини истамайман. Шу боисдан уч эпизодни тан олиш бир томондан жаллодлар билан келишиш бўлса, яна бир томондан гувоҳларга нисбатан инсонийлик муносабатим эди. Учинчи йўл йўқ эди. Ниҳоят, суд ҳукми ўқиди.

Ана сизга ҳукм. Ана сизга томоша! Қози адолатсиз бўлса, арзийинги кимга айтасан? Умуман, ҳукмда ҳеч қандай шикоятга ва ҳатто прокурор протестига ҳам ўрин қолдирилмади. Шундай қилиб, менинг энг сўнгги қонуний ҳуқуқим ҳам барбод қилинди.

Айтганимдек, ҳукм олдиндан ўқилган, биз жабрдийдалар ва гувоҳлар кўп овора бўлиб ўзимизни оқлаш ва ҳақиқат излаш билан банд эдик. Эссизгина кетган вақт!

Мен судгача уч ярим йил қамоқда ётдим. Бунинг учун кимдир жавоб бериши керак бўлармиди? Бўларди. Лекин, ким? Гдянями, Ивановми ёки улардан сўнг "иш"ни ўрганиб, судга ўтказган "адолатли" терговчиларми?

Ҳеч ким! Бўри бўрини ёрмайди. Уларнинг тили, дили, мақсади бир эди. Нима қилиб бўлсада- ҳукм қилинсин! Жазонинг энг пастими, юқорисими берилсин, яъни Худойберганов айбдор, деб топилсин. Шунда сиз ҳам, кабоб ҳам куймайди, қонунсиз ўтирганим уч ярим йилли ҳам ана шу ҳукм ўз домига ютиб юборади.

Шу боисдан мен судьялардан ҳам норози бўлмадим. Уларнинг чекига тушган буйруқни сезиб турардим. Шу учун улар гоҳ қораловчинни, гоҳ оқловчинни ўртада воситачи қилиб, мени энг паст муддатли жазога рози бўлишга кўндиришга уриндилар. Савдо пинҳон эмас, очиқча олиб борилди.

Ана сизга одил Совет суди!

Савдогар ва фирибгар суд!

Хўш, мен барча эпизодлардан тонсам, гувоҳлар топишса (Авезов тонди-ку!) суд нима қиларди? Ишни қайта терговга жўнатарди.

Гдлянчиларнинг яна бир совун кўпигидек "иши" ёрилиб кетарди. Кейин бир-бирини қоронғида топган терговчилар (бутун ҳуқуқ тизими) менга навбатдаги неча эпизодни ёпиштириш учун жонини жабборга берар, тагин кўплаб кишиларнинг ороми бузиларди.

Агарда соғлигим йўқолмаганда, ҳозиргидан 10-15 йил олдинги куч-қувватим бўлганида мен ишни охиригача олиб бориш учун курашган бўлардим. Аслида бу бир тасалли эди. Бу ерда ноҳақдан қамоқда ётиб, бир нарсани аниқ билдим, агар минг йил ҳақиқат учун курашсанг ҳам, бу қозилар билан уни юзага чиқариб бўлмас экан.

Фарзандларим уч йил давомида Московга қатнашди, тирикчиликлари зўрага ўтиб турган, барча пул-буюмлари, мол-мулклари гдлянчилар томонидан тортиб олинган пайтда уларга ҳам сира осон эмас эди. Мен шуларни ҳам ўйлашим керак бўлди.

Москвада-империя пойтахтида ётган пайтимда сездимки, бу ердагиларнинг бизларга сира ҳушлари йўқ эди. Умуман, иш терговга қайтса, унинг натижасидан умид борми? Эндиликда кимлар, қандай кимсаларга ўлжа бўлиб тушаман? Худо билади? Беш-ўн соатлаб терговчи қаршисида сўроқ беришга на тоб, на асаб бор!

Бу лаънати терговчиларнинг қошида бир соат сўроқ бериб тургандан кўра бир ой зонада қамоқда ётган минг карра афзал бўлса керак, деб ўйлайман.

Мен тақдирга тан бердим.

Суддан олдин ҳам "адолатпеша ҳуқуқшунослар"га ишончим йўқ эди. Адолатсиз қозилар буни яна бир карра исбот этдилар, холос. Бутун менга суд-Совет давлатининг ҳуқуқ тизимининг жирканч, аянчли бир бўлаги эканини яна бир бор кўрсатди.

ХИ БОБ. ОЗОДЛИК УЗОҚ ЭДИ...

Фалсафани четга қўяй, шундоқ ҳам бу лаънати баённомалар асабимга тегди. Уларни қайта эслашга мажолим йўқ.

Келинг, ҳаётга- "кундаликлар"га қайтайлик. Унинг эндиликда сарғайган сатрлари бағрида ҳақиқат қиёфаси "мана мен!" деб турарди.
20 апрел. Жума.

Бугун ўғлим Ҳамдам ва хотиним билан учрашишга рухсат тегди. Улар билан телефон орқали гаплашдим. Мен деразанинг бу томонида, улар у томонида.

21-22-23 апрел кунлари.

Ҳеч нима қилмадим. Хастанан, иссиғим баланд. Газеталар яна бир ёлгонни дўмбира қилишмоқда:

"Т.Гдлян раҳбар бўлган СССР прокуратураси тергов гуруҳи фаолиятини ўрганиш учун тузилган комиссия материалларини кўриб чиқиб...

СССР Олий Совети қарор қилади:

1. Комиссия ҳисоботи маълумот учун қабул қилинсин.

Шу билан комиссия фаолияти тўхтатилган, деб ҳисоблансин.

2. СССР халқ депутатлари Т.Гдлян ва Н.Ивановнинг қонунсиз хатти-ҳаракатлари қоралансин.

3. СССР Бош прокурорининг халқ депутатлари Т.Гдлян ва Н.Ивановни жиноий жавобгарликка тортиш ҳақидаги сўрови рад қилинсин. Уларни эндиликда СССР прокуратурасида ишлаши лойиқмаслиги учун прокуратура органларидан бўшатишга рухсат қилинсин.

4. ...

5. ...

СССР Олий Совети рани

А.Лукьянов

Москва, Кремль. 1990 йил 18 апрель".

"Правда" 20 апрел сониди менинг устимдан бўлиб ўтган суд жараёни яқунлангани ва ҳукм эълон қилингани хусусида расмий хабар эълон қилди. Унинг суд ҳукмидан бир сатр ҳам фарқи йўқ.

24-25-26 апрел.

Камерада ётибман, касалман. Ювиниш учун ҳаммомга боришга ҳам мажолим йўқ. Сайрга ҳам чиқмаяпман. Совуқ сув билан артингандим,

қаттиқ шамоллабман. Туни билан иссигим баландлигидан ухлай олмадим. Бурун оқиб, роса безовта қилмоқда.

Куннинг иккинчи ярмида оқловчи билан кўришишга рухсат беришди. Соколов билан энди нима қилишим мумкинлиги ҳақда маслаҳатлашдим. Қайтишда рухсатсиз йўл-йўлакай дўхтир ёнига кирдим. Дўхтир аёл кимлигим, нима безовта қилаётгани билан мутлақо қизиқмади ва шамоллашга қарши хапдори берди, холос.

24 апрел.

Хастаман, камерада ётибман. Сайрга ҳам чиқолмадим. Бурним оқиб, тўхтовсиз бош оғриги азоб бермоқда, юрагим безовта урмоқда.

25 апрел.

Тушдан кейин янги терговчи келди. Илюхиннинг гуруҳидан. Можавев деган киши. Юсуфбойдан мусодара қилинган буюмлар тўғрисида сўради. Мен гдлярчиларнинг бошқинчилик қилиб нималар олганини кўрмадим ва билмайман, дедим. Терговчи ҳузурига борганимда ҳам ҳароратим баланд эди.

26 апрел.

Туни билан йўтал азоб берди. Нафас олиш оғир. Лекин хонада димяқиб кетганим боисдан бир илож қилиб, соат 11 дан 12 гача рухсат қилинган сайрга чиқдим.

Кеча хасталигимни айтиб, тиббиёт бўлимига ариза ёзганимга қарамасдан холимдан хабар оладиган бўлмади.

Кўтариб юриш мушкуллигидан шахсий буюмларимни омборга топширдим.

27 апрел.

Жуда вақтли турдим. Ювиниб, соқолимни олдим. Икки ҳафтаки касаллигим боисдан бошимни ювмагандим. Бошимни ювдим. Бурнимдан сув оқиши тўхтаган, ҳароратим тушган бўлсада, қуруқ йўтал азоб бермоқда. Нафас олишим оғир, томоғим қақраб, йўтал тутганда лабларимда оғриқ пайдо бўлади.

Дўхтир эса келмади...

Эрталабки сайрга бордим. Қайтгач, аҳволим ёмонлашди. Касаллик қайталанди, шекилли.

Ёлғиз ўзинг қолсанг қийин. Сўзлашадиган, кўнглингни бўшатадиган бир тирик жон йўқ. Қўшни хонадагилар эшикни тепишади, қичқиришади, лекин бундан фойда йўқ. Бу шундай жойки, унга халқ назоратчилари, инспекторларига йўл йўқ, бошлиқлар инсонга ғамхўрлик деган тушунчани унутиб юборишган. (Умуман, бу тушунча уларнинг лугатида бўлмаган). Маҳбусларнинг аҳволи қагчалик ёмон бўлса, уларга шунча яхши.

Ҳаммасининг қўлида елим калтак. Ҳаммомга, сайрга, терговга, дўхтирга калтак остида олиб боришади. Улар шундай дейишади:

"Сизларни хўрлаш-бизнинг кундалик юмушимиз. Бирор буюмни яроқсизга чиқариш қийин, одамни йўқ қилиш эса ҳаммасидан осон". Бу уларнинг касби ва ҳунари. Азоб бериб майиб-мажруҳ қилган одамнинг қочмоқчи эди деса, ўлдирган одамнинг тўсатдан жон берди ёки ўз жонига қасд қилди, деб акт тузиб қўя қоладилар.

Шўро раҳбарлари эса оғизларини кўпиртириб қичқаришмоқда: "Ҳуқуқий давлат қурамиз! Энг демократик, инсонпарвар тузум яратамиз!" Булар ҳаммаси чўпчак. Бу мансабларини сақлаб туришнинг йўли.

Қайта қуришнинг ўтган беш йилида қуруқ гапдан бошқа нима иш қилинди? Бир йил муқаддам Горбачев: "Қайта қуриш Сахалингача етиб борди", деб маъруза ўқиди. Аслида қайта қуриш Москвадаги бадиқроқлардан нарига ўтгани йўқ.

Қамоқхоналарда инсон боласи кўрмаган азоб, тасаввур қилиш қийин муҳит, шароит. Хоналар вайрон, чакка ўтиб ётибди. Зах, совуқ. Ҳатто энг афтода чўчқахона ҳам бундан яхшироқ бўлиши мумкин. Ҳайвонларга гамхўрлик бу ердагидан кўп карра афзалроқ...

Чорвачилик фермалари имкон қадар йилда бир марта таъмирланади. Ёзда шамоллатилади, қишда таги тозаланади. Ҳатто иситилади. Бу ерда, беш-олти минг маҳбус банди қилинган дўзахда Совет ҳукумати тузилгандан буён бирор марта таъмирлаш ўтказилмаган бўлса керак.

Бу муҳитда соғлом одам касалга, ақлли аҳмоққа, тартибли жиноятчига, байналмилалчи миллатчига, ватанпарвар юрт душманига айланиши ҳеч гапмас. Банди буни истамаган тақдирда ҳам яшайётган муҳити, унга бўлган муносабат, турманинг ифлос ҳаёти шунга ундайди.

Бу макон ҳамма вақт ошкоралиқдан четда қолиб келган. Ҳали бирор журналист қамоқхоналардаги ваҳшиёна муносабат, ит ётиш, мирза туриш ҳақида халққа ҳақиқатни айтганича йўқ.

Фақат А.Солженициннинг "ГУЛАГ ороллари" асари бор, холос. Аммо унинг ўзи ҳам асари каби қувғинда.

Дувё адабиётини, классикларни кўпроқ ўқиш керак экан. Айниқса, Достоевский ва Л.Толстойнинг асарларини мен севиб ўқидим.

Бизнинг бугунги сиёсий, тарихий ва адабий асарларимизда ёлгон гаплар, ширин ваъдалар кўп.

28 апрел.

Ҳаво рутубатли, туман, ёмғир.

Бугун сайрга чиқолмадим, чунки кечаги сайрдан сўнг мазам қочди. Ҳароратим пасаймаяпти, аъзон баданим қалтираб, қаттиқ йўтал азоб бериб, ярим ўлик ҳолда ётибман.

26, 27, 28 апрел кунлари Рамазон. Ҳайит кунлари. Бундай пайтда ким ўз туғилган тупроғи, эрка болалиғи ўтган азиз гўшани эсламайди

дейсиз? Буваси, момоси, ота-онасининг насиҳатомуз сўзларини ким хотирасидан чиқара олади? Тенгқурларинг билан турли ўйинлар. Беғалва, беташвиш айём... Жисмоний ва руҳий куч-қувват эгаси бўлган пайтларинг. Тажрибасиз ёшлик. Ақлли кексалик. Ўй ва хаёлларга чўмганингда нималарни ўйламайсан, эсламайсан ва орзу қилмайсан киши...

Олтимиш еттига кирдим. Томирларимда энди қайноқ қон оқаётгани йўқ. Юрак оҳиста ва безовта урмоқда. Умримнинг кечи тушиб, туни бошланмоқда.

Инсон ҳаёти қизиқ, гарчи у ... Суқрот айтган: "Инсоннинг тана гўзаллиги унинг ички гўзаллигининг ташқи ифодасидир". Суқрот донишманд.

Сўнгги йилларда Шўролар давлатида ғалати воқеалар, иш ташлашлар, норозилик намойишлари бўлиб турибди. Уларнинг илдизи қаерда?... Ҳали тўлиқ ўрганилганича йўқ. Ҳар бир инсон бу вазиятга ўзинча баҳо бериши аниқ.

Гдлян ва Иванов гумашталари юртимизни хўрлаб, азоб ботқоғига ботиришди. Бизга, ота-боболаримизга тўхмат тошлари отишди. Покиза тупроғимизни тепкилади. Иймон-эътиқодимизни ерга урди, шон-шўхратимизни оёқ ости қилди. Ҳали вақт ким ҳақ, ҳақиқат қайда, бўҳтон қайдалигини кўрсатади. Бу аниқ. Лекин мени бугун заҳматкаш халқимизнинг ўз шаънини ҳимоя қила олмаётгани ташвишлантиради. Бу қачонгача давом этади? Амир Темур ва Жалололдинга ўхшаганлар қачон туғилади?

Бизларнинг бошимизга тушган "ўзбеклар иши" вақт келиб одамларнинг хотирдан кўтарилиши мумкин, аммо бу шармандали даврни тарих унутмайди!

29 апрел.

Эрталаб нонуштадан олдин ҳаммомга олиб боришди. Эркинроқ ювинишга имкон беришди. Кирларимни ювдим.

Ҳаммомдан сўнг терлаб, сал ўзимга келгандай бўлдим, тушгача тинч ухладим.

Сайрга чиқмадим, олти кунки сигарет чекмаяпман.

Кечқурунга яқин яна мазам қочди. Дўхтирдан ҳамон дарак йўқ.

Тун бўйи тишим оғриб, юрак безовта қилди.

30 апрел.

Ҳаво очиқ. Эрталаб тоза ҳаводан нафас олиш учун сайрга чиқдим. Тишим қаттиқ оғрияпти, нон тишлашга қийналяпман. Нонни сувга буктириб, бир амаллаб ютган бўлдим. Май байрами арафаси. Шу ерда байрамни энди тўртинчи марта кутиб олишим.

1 май.

Эрталаб нонуштадан сўнг кичкина ҳовличага бир соатлик сайрга

олиб чиқишди. Одатдаги кун. Сира байрамга ўхшамайди. Бизга бўлган муносабат ҳам одатий. Ҳали соғайиб кетмадим...

Кечқурун ёмғир ёга бошлади.

Радиода берилаётган эшиттиришлар эса зерикарли. Бир қолипда. Янгилик йўқ, мухбирлар бир хилдаги репортажларни беришяпти. Республикаларда нималар бўлиб ўтмоқда? Москвада нима гап? Ноаниқ.

2 май.

Ҳамхонам фақат ётиб ухлайди. Сайрдан сўнг тагин мазам қочди. Тиш оғриғи тинимсиз азоб бермоқда. Шамоллаш ўтмаган. Хона совуқ, ёқимсиз шамол уриб туради. Хонанинг панжарали деразасида ойна йўқ.

Турма назоратчилари бугун негадир қўпол муомалада бўлишди... Байрамда ичишган, оилаларида бирор гап-сўз ўтган ёки ҳали бош оғриқлари тарқамаган бўлса, аламини биздан олишдими?..

3 май.

Эрталаб қўрқинчли бир ҳолда уйғондим. Юзим тиш оғриғидан шишиб кетган. Йўтал бетипим тутмоқда. Юрак безовта, ошқозон ҳам азоб бера бошлади.

Турдим, бир неча қадам юрмасдан бошим айланиб, суяниб қолдим. Қайта ўрнимга ётишга мажбур бўлдим.

Хаёлимда бир фикр айланарди: "Ўрнимдан тура оламанми, нонуштани қандай ейман, умуман, сайрга чиқа оламанми? /Хир бу хона одамни ютиб юбораман дейди".

Минг азоб билан сайрга чиқдим.

Байрам ва одатдаги кунлардан иборат азобларга тўла тўрт йиллик ҳаётим Москов ҳибсхоналарида ўтмоқда.

Эслаш оғир. Гдлян, Иванов каби малъунлар ўргатган ёлгон кўрсатмаларни бир-биримизнинг юзимизга айтган онларни эслаш азоб. Вақт келиб бир-биримизнинг кўзимизга қарашга қўрқиб қолдик. Чунки ҳаммамиз тўтиқушлардек ёлгонни тинмай сўзлашга ўргандик.

Хотиралар оғир. Унинг тарихи узун.

Яна бир азобли кун ўтди.

4 май.

Ҳаво сал исиди.

Турма фелъдшери келиб, йўталга қарши дори берди. Шамоллашга қарши дориси йўқ экан.

Миямда турли бўлмағур фикрлар ўралашиб қолди. Булар-умр, ҳаёт ва ўлим ҳақида. Кўпинча фронтда ҳалок бўлсам яхши эди, ортимда кўз ёш тўкиб қоладиган одам бўлмасди, деб ўйлайман. Ҳозир-чи, фарзандлар, неваралар, бу уларга маънан таъсир этса керак.

Бу аниқ.

Ўлим-ҳақ. Инсонни, у қаерда бўлишидан қатъий назар, топади. Бир бошда бир ўлим бор. Ундан қочиб қутилолмайсан. Аммо бу ерда,

яқинлардан йироқда якка-ёлғиз, ҳибсхонанинг тор ҳужрасида ўлим топилш. Бу даҳшатли.

Ҳар доим юрагимни шу каби ўйлар эзиб, яшаш жонимга тегиб кетганда, шундай хаёлларга бораман. Хаёлимда бир савол чарх уради: "Қолган умрим мана шу тўрт девор ортида ўтиб кетармикан?!"

Ўзимни тинчлантираман. Йўқ, яшашим керак, фарзандларим бағрига қайтишим, энг асосийси, кўрган-кечирганларим, мен яшаган ва ишлаган давр ҳақида ҳақиқатни айтишим керак. Керак эмас-шарт!

5 май.

Соғлигим сал тикланди, кайфиятим сал кўтарилди. Кўпроқ ҳаракат қилишга уриняпман.

Ўтган йили худди шу куни Лефортоводаги терговхонага боргандим. Бир йил муқаддам "Правда"да Гдянни қораловчи илк мақола чиққан, шундан сўнг у ишдан четлатилиб, гуруҳ бошлиғи қилиб Галкин тайинланганди. Олдинги терговчилар ўз иш ўринларида қолавердилар, иш услуби ўзгармади. Фақат бошлиқ янгиланди. Улар дағдаға ва кўрқитиш билан Гдян бошлаб кетган "ишлар"ни тезроқ ниҳоясига етказишга уриндилар.

6 май.

Мунгазам жисмоний тарбия билан шугулланишга, куч-қувватни тиклашга ҳали эрта. Йўтал тарк этмаган.

Эрталабки нонуштага арпа ёрмаси беришди. Тушликда макарон ва ловия. Кечқурунга балиқ шўрва. Фақат балиқнинг таъми келади.

Кун тинч ва осойишта ўтди. Ҳамхонам Борис ўрнида ётибди, гоҳ нимадир ўқийди, гоҳида эшитиб ётади. Қўшни камераларда шовқин-сурон.

Кечқурун радиодан Гдян ва Ивановнинг мамлакат Президенти Горбачевга тўхмат қилишгаётгани ҳақида хабар беришди. РСФСР халқ депутати Корягина шу ҳақда гапирди.

"Бировга чоҳ қазима, ўзинг йиқиласан", деб шуни айтсалар керак.

7 май.

Бугун сайр учун чиқарган ҳовли сал кенгроқ экан. Лекин ҳамма ёғи ифлос. Ўтиришга ўриндиқ йўқ. Фақат тик туриш ва юриш мумкин.

Биринчи майдан сўнг бирорта ҳам газета келтиришмади.

8 май.

Эрталабдан туман, ҳаво салқин.

Ҳаммомга олиб боришди. Тушликдан олдин кутилмаганда ўғлим Ҳамдам билан учрашувга чақиришди. У хизмат юзасидан Москвага келган экан. Телефон орқали гаплашдик. Бир-биримизни ойнадан кўрамиз, гапни телефондан эшитамиз.

Кечқурун овқатланишдан олдин ўғлим келтирган озиқ-овқатларни беришди: 1700 грамм колбаса, бир килоча олма, 500 грамм сариёғ, 800

грамм помидор ва бодринг, 200 грамм саримсоқ, 300 грамм конфет ва 500 грамм қотирилган нон, ҳаммаси белгиланган меъёрда - беш килограмм.

9 май.

Ғалаба кунин. Одатий кунлардан, байрам эканини сезмадим. Ахир, бугун урушда қозонилган ғалабанинг 45 йиллиги! Мен уруш қатнашчисини, уруш ногирониман.

Президент қамоқхоналарда қийналаётган биздек уруш қатнашчиларинини унутиб юборган. Ҳатто умумий авфда бу ҳақда бирор аниқ гап йўқ.

45 йил муқаддам жангтоҳларда олган жароҳатим бугун ўз асоратини кўрсатмоқда Тўғри, вақт жисмоний жароҳатларни даволайди, аммо маънавий жароҳатларни-чи? Хўрланиш, ҳақоратлашдан ёмон жароҳат йўқ. У ҳар қандай ўқ ва осколалардан ёмон.

Ғалабанинг 45 йиллиги кунинда жамият, тузумнинг умумхатолари учун қамоқда ўтириш алам қилади.

Ахир мен шу тузум учун қоп тўқдим, шу жамиятнинг асраб қолиш мақсадим бўлди. Бунинг учун соғлигимни йўқотдим. Келиб-келиб шу биз сақлаб қолган жамият, тузум бизни жиноятчига чиқарди.

Балки, ўша ғалаба бўлмагани яхшироқмиди?..

10 май.

Байрам муносабати билан бўлиб ўтган тантанали йиғилиш ҳисоботини газетада ўқидим. М.Горбачев маърузасида шундай сўзлар бор: "Бугун ватандошларимизнинг қалбидаги эҳтиром уруш иштирокчиларига қаратилган. Бизлар улар олдида ҳар доним қарздормиз... Фронг Боку ва Волга нефтсиз, ўзбек ва тожик пахтасисиз нима ҳам қила оларди?.. Уруш 27 миллион кишининг ёстиғини қуритди, миллионлаб кишилар ярадор, контузия бўлиб қолдилар..."

Қандай чиройли сўзлар! Фақат қоғозда. Ҳаётда эса ... Мен каби қамоқда ётган собиқ жангчилар қанча? Масалан, мен нимага қамоқдаман? Фронгга таъминлаган "ўзбек пахтаси" туфайли. Бугун орамизда олти миллион нафар уруш қатнашчисини бор экан. Уларнинг бир миллион нафари ярадор ва контузия бўлиб қолганлар. Уруш қаҳрамонлари шарафига минглаб ёдгорликлар ўрнатилди, аммо тирикларга бўлган муносабат...

Ҳамхонам, ашаддий жиноятчи Борис бундай деди: "Қамоқда ўтирган пайтда кўп қайғурмаслик керак, озодликка чиққанингда кўп ҳам қувонмаслик..."

Иккимизни сайрга чиқаришди. Кечқурун овқатдан олдин Ҳамдамдан яна озиқ-овқатлар олдим. Фарзанларнинг отани байрамда унутмасликлари қандай яхши. Фақат шу ҳис яшашга ундайди.

...Кечқурун турма бошлиғи Семенёв номига арпиза ёзиб, қабул қилишини сўрадим.

11 май.

Мана, табиатда баҳор. Шоир "Сен баҳорни соғинмадингми?" деган экан... бу кунлар мен учун зимистон. Озодлик мен учун баҳор бўлади.

Ҳаётимда ҳамма нарса бўлди: очликдан, ўлимдан кўрқиш, яқинларимнинг қамалишидан ҳадиксираш, барчасидан омон қолганим қувончлари. Тагин хизмат пиллапоялари, мукофотлар, имтиёзлар, ҳурмат-эҳтиром ва ... ҳибсга олиш, суд ва ҳукм...

Иyson ҳаёти шундай қарама-қаршилиқлар кураши экан.

...Кун охирида адвокат келди, янги газеталарини берди. Ҳамдамнинг қайтиб кетганини айтди...

14 май.

Тунлари совуқ, ҳатто йиртиқ одеял устидан чопонимни ташлаб ётсамда ясинолмайман. Эрталаб ўрнимдан туришим азоб бўлди, чой ичдим. Арпа ёрмасидан нонушта экан, емадим...

15 май.

Эрталаб ҳаммомга олиб боришди. Аҳволим дурустроқ. Бугун кўча ларёк келтиришди, бир бўлак оқ нон, қанд, печенье, конфет ва тамаки олдим. Лекин тамаки ўзимга эмас!..

Кечқурун соат олтиларда қўлимга ҳукм нусхасини беришди.

16 май.

Эрталаб қамоқхона бошлиғи номига ариза ёзиб (иккинчи марта) қабул қилишини сўрадим. Тушдан сўнг бошлиқ эмас, ўринбосари қабул қилди. У билан бирор масалани ечолмадик, бирорга саволимга ҳам жавоб беролмади. Шундай экан қабул қилишдан мақсади не? Фақат аризани жавобсиз қолдирмаслик учун эканлиги кўриниб турибди.

Бугунги куннинг ташвишлари эрталабдан сезилиб турди.

Эрталаб ҳамроҳим Борис Сучилинни олиб кетишди. Ёлғиз ўзим қолдим. Сайрга чиқишга рағбат сезмадим. Ниманидир кутиб ўтирдим. Соат ўнларда юкларим билан тайёр бўлишимни айтишди. Юкларимни олиб боксда ўтирдим. Ниҳоят, кечқурун бошқа изоляторга (Красная Пресняга) кўчиришди. Бу ерда шифокор кўрди ва укол қилди. Бошим айланиб, ҳушимни йўқота бошладим. Тунги бирларда тўрт киши ётган изоляторга келтиришди. Бу турманинг санчаси (касалхонаси) эди.

19 май.

Кеча туни билан ўрнимдан туrolмай ётдим. Кечқурун яна бир ёш маҳбусни келтиришди. Унинг ҳарорати биланд эди, гавдасини тиклаб туrolмасди, хонага киритишлари билан полга қулаб тушди, бошини темир кроватга қаттиқ уриб олди...

Энди олти киши бўлдик.

20 май.

Куни билан беҳол ётдим. Кечқурун турма бошлиғи номига яна ариза ёздим.

21 май.

Радио йўқ. Олам билан алоқа узилган. Шароит ёмон. Тиззамда ўтириб ёзаяпман. Сайрга чиқмаяпман. Идиш-товоқ етишмайди, ҳамма бир эски стакандан навбатига сув ва чой ичади.

Ҳамхоналарим рус йигитлари. Баъзида жўжахўрозлардек мушглашиб кетишади. Ҳаммаси ёш болалар.

Бугун мени бошлиқ ўринбосари бўлмиш подполковник чақиртирди, лекин бирор саволимга ҳам жавоб беролмади ва фақат ҳал қиламан, деб ваъдалар берди.

22 май.

Кеча 37 яшар Алексей юклари билан зонага жўнаганди. 25 яшар жуда топқир Дмитрий, 22 яшар содда Константин, 26 яшар, кундузи ухлаб, туни билан ўтириб чиқадиган камгап Владимир ҳамда 24 яшар, касалванд, олти йилга кесилган Михаил билан бир хонадамиз.

Кечаги подполковник чақириб, саволларимга жуда мулойимлик билан жавоб қайтарди: оқловчим билан учраштириш, юкларимни бировга бериш ёки жўнатиш имкони йўқ экан. Мени 27 май куни Тошкентдаги қамоқхонага жўнатишларини айтди. Кузатиш учун фельдшер ажратишмоқчи бўлибдилар, аммо кўп маблағ талаб қилиши учун режадан воз кечипибди. Шу бондан юртдошларимдан бирортаси билан мени жўнатишмоқчи экан. У юкларимни кўтаради ва узоқ йўлда касалимга қараб ҳам борармиш...

23 май.

Фельдшер хасталарга дори тарқатди. Ҳаммага бир хилдаги дори. Ҳатто касалинг нималигини сўрамайди.

Тушдан сўнг камерага яна уч маҳбусни келтиришди. 11 ўринли камерада энди саккиз маҳбус бўлдик.

Ҳаммалари касал, бировининг ўпкаси шамоллаган, бировининг жигари оғрийди. Шифокор йўқ. Фельдшер ҳар уч кунда бисотидаги бир хилдаги дориларни тарқатишни билади, холос.

24 май.

Радио йўқ, газета беришмайди. Қўшни хонадагилар билан девор уриб, рўпарадагилар билан эса имо-ишора билан гаплашадилар. Маҳбусларнинг аксари кундузи қилт этмай ухлайди ва туни билан ўтириб, ухламасдан чиқадилар. Гап-сўз йўқ. Фақат хаёл суриш.

25 май.

Жуда вақтли турдим, лекин кун бўйи ётдим. Дима деган бола туни билан мижжа қоқмади. Володя нималарнидир чизиш билан машгул, қолганлари эса сўкишиб-сўкишиб карта ўйнашади.

26 май.

Қамоқхона тартибини бузгани учун ҳамхонамиз Константин Мачаловни карцерга жўнатишди. У деразадан қўшни камерадагиларга "мактуб" етказишда қўлга тушди.

27 май.

Тунги бирларда ўрнимдан тургазишди. Соат учларда Москванинг Қозон вокзалига олиб боришди. Ҳамхоналарим яхши хайрлашишди.

Қозон вокзалида поездга ўтириб, қайси томонгадир жўнадик. Мангитлак Ўринбой Шомуротов деган йигит менга ҳамроҳ ва кузатувчи, юкларимни кўтаришда ёрдам берди.

Вагонда беш маҳбусмиз: икки қозоқ, бир ўрис ва бизлар икковлон.

28 май.

"Столипин" деган махсус вагондамиз. Рязанда уч, Пензада тагин икки маҳбус бизларга қўшилди. Тушда Куйбишевга етиб келдик. Бизларни шу ердаги қамоқхонага олиб боришди. Туни билан бетон полда ўтириб чиқдик.

29 май.

Эрталаб ҳаммомга олиб боришди. 18 маҳбусга мўлжалланган камерала 38 маҳбусмиз. Биров ухласа, биров тик туришга мажбур. Мендан бошқа ҳаммаси ёшлар. Шунинг учун менга тегшли жойга ҳеч бирининг даҳли бўлмади. Яна мен касал бўлганимдан кўзгололмай ётибман. Бугун, ниҳоят, кутилаётган поезд келди. Куннинг иккинчи ярмида Куйбишевдан чиқиб кетдик. Жами ўн беш маҳбусмиз, икки ўсмир ҳам бор.

9 июн.

Тунги иккиларда Тошкентга келдик. Бизни турмага келтиришди. Тинтувдан сўнг бошлиқ қабул қилишини илтимос қилдим. Бошлиқ хонасигача бир аёл кузатиб борди.

Бошлиқ қабул қилди. Сўнг кечгача бокседа ўзим ёлғиз ўтирдим.

Ҳаммом, тиббиёт қисми, сўнг икки кишилик 2/3 - рақамли хонага жойлаштирилди. Мени Ёрдувон район собиқ биринчи қотиби Салим Раҳимов кутиб олди, чой таклиф этди. У аввал олий жазога ҳукм қилинган. Кейин авф қилиниб, 20 йиллик қамоқ жазосига ўзгартирилганлардан бири экан.

10 июн.

Она юрт тупроғи, ҳавоси, суви, мусиқа овози...

Кўнглимда ажиб туйғу - гўёки уйдаман. Аҳволим яхшиланмоқда. Салим икки кунки ҳолимдан хабар олиб, меҳрибончилик кўрсатмоқда.

11 июн.

Қувончим чексиз. Ниҳоят, она юртим - Ўзбекистондаман!

Қамоқда бўлсада юрт ҳавосидан нафас оладиган кунлар бор экан.

Кундаликларни энди она тилимда ёза бошладим.

Соғлиғим ҳйёла тузук, худога шукур! Тиббий қисм бошлиғи бўлган подполковник аёл келиб ҳол - аҳвол сўради, сўнг шифокор қабул қилди.

12 июн.

С.Раҳимов билан икковимиз бир камерадамиз.

Яхши ухлаб турдик. Укол қилишди. Дори беришди. Қаттиқ шамоллаганман, ҳалиям йўтал азоб бермоқда.

13 июн.

Эрталаб овқатланмадим, қанд миқдорини ўлчаш учун қон олишди. Камера иссиқ ва дим. Уколга бордим. Ҳали йўтал ўтмаган.

16 июн.

Ҳаво иссиқ, нафас олиш қийин. Уколга қатнаб юрибман.

22 июн.

Бугун уколга борганимда илтимос қилгандим, тиббий қисм бошлиғи Зинаида Алексеевна қабул қилди. Аҳволимни айтдим.

Уколга бордим, шифокор кўрди, юрагимнинг уриши мўътадил эмас экан.

1 июл.

Ҳар куни уколга қатнайман, сайрга чиқаман. Сайрга чиққанимда тасодифан Т.Умаров билан учрашиб қолдим. Суҳбатлашдик.

5 июл.

Эрталабки соат бешда турмадан вокзалга олиб бориб, этапга жўнатишди. Поезд ўн яримларда ўрнидан кўзгади. Соғлиғим яхши эмас. "Тошкент - Красноводск" поездига тиркалган "Столипин" вагонининг бир купе-боксида менинг ёлғиз ўзимман, яна бир купе-бокста учта ёш бола бор. Бизни олиб бораётган конвой аскар болалар очиқ купеда. Вагонда бошқа ҳеч ким йўқ.

6 июл.

Тонги тўртлар атрофида этап қилинган шаҳарга етиб келдик. Соат бешларда зонага олиб киришди. Аҳволим яхши эмаслиги учун врач кўриб, шу ердаги санчастига ётқизишди. Мен тушгача ухлабман. Танишлар келиб кетганини билмайман.

Кундузи В.Тен, А.Акбаров, К.Шодиев билан учрашдим. Кейин қамоқхона бошлиғи қабул қилди.

Кечқурун қамоқ муддатини ўтаётган хоразмлик бир гуруҳ йигитлар хабар топиб, мени кўргани келишди. Ош қилишди.

7 июл.

Паша ва чивин кўп. Тен ва Акбаров келишди. Яна ош қилиб едик.

8 июл.

Ҳамдам келди. Ҳар куни Тен ва Акбаров бирор вақт топиб, келиб кетишади. Хоразмлик йигитлар ҳам хабар олиб турибдилар. Зерикмаяпман, узоқ кутилган "тонг" яқинлигини сезиб турибман.

9 август.

Бугун хотиним, қизим Гулнора, куёвим Рустам ва неварам Алибек келишди. Икки соатча суҳбатлашишга рухсат беришди.

24 август.

Хоразмдан Йўлдош Юсупов деган йигит озод бўлиб, уйига кетди. Кунни билан мазам қочиб ётдим. Хоразмлик йигитлар тарвуз келтиришибди.

29 август.

Кун тинч ўтди. Тен бобо касал бўлди. Қаюм бобо картошкага кетди. Отаси 105 ёшида бандаликни бажо келтирибди. Шу боис Жиззахга - уйига кириб келмоқчи.

3 сентябр.

Қаюм бобо отаси учун шу ерда зонадаги танишларни чақириб, Қуръон ўқитди.

4 сентябр.

Кечқурун тиббий қисм бошлиғи чақириб, суднинг қоғозини берди. Хотиним ва фарзандларим судга шикоят ариза ёзган экан. Зона маъмурияти аризаларига жавоб ёзиб, Урганч шаҳар судига юборди.

20 сентябр.

Шермат ака, Раҳимбой Тоҳиров келишди.

27 сентябр.

Бугун менга Тошкентдаги ИИМга қарашли тиббий қисмга жўнатиш ҳақида хабар беришди.

28 сентябр.

Эрталаб тайёрландим. Соат ўн яримларда зонадан чиқиб кетдик. Тен, Акбаров, Шодиев, Умархон, Султон, Собир, Александр кузатиб қолишди. "Красноводск - Тошкент" поездининг махсус "Столипин" вағонида жўнадик. Ёнимда хоразмлик ҳамроҳларим - Қурбонбой ва Даврон бор.

29 сентябр.

Эрталабки соат тўртда Тошкентга келдик. Икки соатча вагондан чиқмасдан, махсус машинани кутиб ўтирдик.

Кейин тиббий қисмга келтиришди. Даволаниш учун.

3 октябр.

Уч кун давомида шифокорлар обдон текширишди. Муассасанинг бошлиқ муовини чақириб, касаллигимдан огоҳ этди. Эҳтиёт бўлишимни тайинлади.

8 октябр.

Эрталаб бир қути "Памир" сигарети олдирдим. Ҳамдамга хат ёздим. Кун ўрталарида у мени кўриш учун келди. Кечқурун эса бир дона нон, тўрт дона олма келтирди. Совуқлиги учун устямга бушлат олдирдим.

10 октябр.

Эрталабдан кечгача комиссия келармиш, деб тайёрландик.

13 октябр.

Эрталабки сайр вақтида Анвар Каримовни кўриб қолдим. У сўнгра бир дона нон юбортирибди. Тишим оғриб, кун бўйи тўшакдан бош кўтармадим.

27 октябр.

Хазораспик Дурдибой бошқа зонага кетди. Унга Қаллибек Камоловга салом айт, деб тайинлаб қолдим. Яна бир ҳамхонам этап бўлиб кетди.

30 октябр.

Кечаси ва куни билан ёмғир тинмади. ВТЭКдан ўтказишиб, иккинчи гуруҳ ногиронлигига чиқаришди.

10 ноябр

Йўқолган дорини айтганим учун умри қамоқда ўтган Яшканинг жаҳли чиқди. Зонадан Турсун Умаров бугун келди. Туни билан ухلامасдан суҳбатлашдик.

28 ноябр.

Эрта билан чиқиб ҳовли айландим. Отряд бошлиғи чақириб ҳукм нуسخасини сўради ва РСФСР Олий суди коллегиясига ариза ёзишимни айтди.

30 ноябр.

Эрталаб отряд бошлиғи штабга олиб борди. Аризани ёздим. Улар юбордим, йўқми, номаълум. Ички ишлар вазирлигининг бош мутахассиси касаллигимни аниқлаш учун келиб кўрди.

8 декабр.

Ёмғир ёғди. Бугун кечқурун палатамизга зонадан даволаниш учун Қаллибек Камолов келди.

31 декабр.

Янги йилни палатада ош қилиб, Т.Умаров, Қ.Камолов, Тожибой (Бирунийдан) биргаликда кутдик.

1991 йил, 11 январ.

Чап қўлимни кўтара олмай қолганимга бир ойлар бўлди. Оёқ-қўлимда мадор йўқ, кўз олдим қоронғулашиб, бошим айланади. Овқат қийин ҳазм бўлади.

15 январ.

Туни билан ухلامасдан кир-чирларимни ювиб тозаладим. Умаровнинг бели оғриб, юролмай қолди.

17 январ.

Қор ёғди. "Комсомолская правда"нинг кечага сониди иқтисодчи академик Шаталиннинг "Халқ олдида тавба қилишни истайман" сарлавҳали мақоласи босилибди, қониқиб билан ўқиб чиқдим. Олим партиянинг топшириқларини бажараман, деб қилган хатоларидан пушаймон...

20 январ.

Ҳаммомга туширишди. Бугун Иркутск шаҳридан Нормухаммад Худойбердиев ҳам бу ерга келтириди. Энди Умаров, Камолов, Худойбердиев ва мен - тўртовимиз бир палатадамиз. Дардлашадиган одамлар бор... Палатамизда яна 5 киши бор.

16 феврал.

Штабга чақиринди. Борсам адашибдилар, Худойбердиевни чақиринган экан. У эса негадир куни билан штабга бир неча марта бориб келди. Кайфияти яхши эмас.

6 март

Тошкентдан Урганчга эрталабки самолётда Ҳамдам, Санобар ва Абдусаттор бирга учиб кетдик. Самолётда бирга учган йўловчилар бирма-бир келиб қўлимни олиб сўрашишди, озодликка чиққан билан қутлашди. Бугун кун бўйи уйда ош тортилди. Тумонат одам келди. Шундай қилиб, Яратганга беадад шукурлар бўлсинким, тақдирда ёзилган экан, тўрт ярим йил - 1640 кун қамоқда ўтириб яна қадрдон оиламга қайтдим.

Кўриш, ҳол-аҳвол сўраш учун келаётган одамларнинг изи узилмаслигидан жуда ҳаяжонланиб дилдаги хурсандлигимдан кўзимга ёш келди...

...Мана, менинг қамоқхона кундаликларим. Менинг ҳибсдаги ҳаётимнинг қоғозга кўчган, қоғозда хотира бўлиб қолган сатрлари. Ҳеч бир мусулмонга мен кўрган қора кунлар насиб қилмасин. Бу ёруғ дунёда бандасини иймон - эътиқоддан бенасиб этмасин.

Доимо Яратганнинг ўзи паноҳида сақлагай, иншооллоҳ. Омин!

ХП БОБ. АЖДАҶО КОМИДА

Жаҳон тарихидаги олдин ўтган барча империялар каби шўролар империясининг ҳалокати ҳам давр тақозосидир. Балки ... Беш юз йил муқаддам башоратчи - файласуф Нострадамус қизиллар империясининг пайдо бўладиган ва инқирозга юз тутадиган вақтини аниқ кўрсатганида ҳайратланарли кашфиёт очганимиди? Ким билади? ..

Жаҳон тарихидаги энг қабоҳатли империянинг мутлақо кутилмаганда, жанг-жадалсиз, уруш-қиронсиз ер юзидан йўқ бўлиб кетишининг сабабларини бошқа нарсада, деб биламан. Бу менинг шахсий қарашларим, албатта.

Маълумки, зўравонликка асосланган тузум, давлатнинг узоқ салтанат суриши даргумон. Қилич, қон, қўрқув, қамоқ, қатағон билан бир неча авлодни тутиб туриш мумкин. Қўрқув насл сурмайди. Боболарнинг бошидан кечирган даҳшатли оғларини фарзандлар кулгу билан эслайдилар. Шунингдек, бизнинг уруш ўчоқларида кечирган оғларимиз ҳозирги уруш кўрмаган авлодларга қизиқарли эртак, холос.

Шўролар империяси ибтидосидан кесилган бошлар, топталган тақдирлар устига қурилган ёвуз давлат эди. У бештидаёқ қонга ботиб улгурганди.

Фуқаролар уруши давлатни мустақкамлашга эмас, аслида унинг бўштоб пойдеворини смиришга хизмат қилди. Ушбу давлатни ўша пайтларда қон кўрган, сиртмоқ қаршисида жони азиз кўринган кишиларнинг юрагига сингган даҳшатгина сақлаб қолди. Миллионлаб етимлар, ватанидан айри тушган тақдирлар, йўқ қилинган қадриятлар ... унинг ҳосиласи.

30 - йилларда қаддини қурол ва қўрқитиш билан сал ростлаган давлатда навбатдаги қирғин авжига минди. Энди галдаги авлоднинг юрагини ларзага солишди. Кремлда ўтирган доҳийларнинг бир-бирларини қатлга юборишини кўриб турган оддий кишиларнинг "жонажон социалистик тузумни" алқашларидан бошқа нимаям иложи бор эди? Чамамда, агарда Иккинчи жаҳон уруши рўй бермаганда СССР қирқинчи йиллардаёқ парчаланиб кетиши ҳеч эҳтимолдан ҳоли эмасди. Чунки юртни аламзадалар, қатағон қурбонлари авлодлари босиб кетганди. Яра заҳа олиб улгурган, у бир кунги ёрилиши - даҳшатли воқеа содир бўлиши ҳеч гап эмасди. Тарихда бунга мисоллар кўп.

Аммо Сталиннинг бахтига уруш бўлди. Уруш одамларни ёвузликка қарши бирлаштирди, меҳр - оқибатни майдонга чиқарди. Ташқи душман қапанга ўт қўйман деб турган пайтда онладаги ҳар қандай низо, ҳатто хундорлик ҳисси ҳам иккинчи даражали масала бўлиб қолади. Ватан остонасига ёғий босиб келганда низолар унут бўлиб, душманлар ҳам яқдй бўладилар. Ҳисоб - китоб яхши кулларга - қиёматга қолдирилади.

Урушдан кейинги давр тикланиш яраларини малҳамлаш онлари эди. Одамлар энди кечаги кундаги даҳшатли қатагондан кўра уруш харобаларини тиклашни ўйлаб қолишганди. У ёғи бир гап бўлар. Ана шу озроқ нафас ростлаш - берилган имкон давлатнинг умрини тагин ўн йилларга чўзди. Бу орада қатагоннинг бош айбдори - Сталин вафот этди. Энди тагин умид пайдо бўлди, одамлар ўзларининг барча уқубатларининг сабабчиси дунёни тарк этиши билан аҳволлари ўнгланишига ишондилар. Навбатдаги йўлбошчиларга умид кўзи билан қарадилар...

Кейин тарих майдонига Горбачев чиқди. У ич-ичидан тапаззулга юз тутаётган давлатни сақлаб қолишнинг ягона йўли сифатида қайта куриш сиёсатини ўртага ташлади. Навбатдаги ёлгон, қармоқдаги лаҳм инъом қилинди. Фурсатдан ютиш мўлжалланди.

Горбачёв нимани кўзлаганди? Тўғри, давлат ичкарисиди ишлар кўнгилдагидек эмас, алдовлар, ёлгонлар одатдаги ҳол бўлиб қолганди. Маъмурий буйруқбозликка асосланган бошқарув тизими нафақат оддий халқнинг, раҳбарларнинг ҳам жонига текканди.

Тепанинг топширигини бажаргани учун вақти келиб ўша тепанинг буйруғи билан жиноятчига айланиш кимга ҳам ёқарди?

"Ўзбеклар иши" Шўролар давлати тарихидаги энг катта кўламли, шов-шувли даҳшатли компания бўлди.

Тузум табиий оқимни ўзгартиришга, вақтни жадаллаштиришга мослаштирилганди. Биргина ўзимиздан мисол: йил давомида бизлар қишқи яхоб бериш, чорва қишлови, экиш, ягоналаш, ипак қурти боқиш, парвариллаш, ҳосил тўшлаш, йиғим - терим каби компанияларни бошдан кечирардик. Ҳаммаси зуғум, зўравонлик билан амалга ошириладиган компаниялар. Минг йиллардан буён одатдаги тирикчилигини қилиб, кунини ўтказиб келган деҳқонга ҳар кун буйруқ - топшириқ бериш иш услубига айланганди. Компаниябозлик амалда зўравонлик билан иш юритишнинг қуролига айланиб қолганди. Бошқа давлатларда ҳам экин етиштирилади, ишлаб чиқилади, аммо ҳеч ким кўрсатма бермайди, буйруқ қилмайди, қандайдир компания, елиб-югурушлар, асабга тегишлар содир бўлмайди. Ривожланиш ўз оқимида кетаверади.

Булар ҳолава. Мамлакат миқёсида қандайдир улуг мақсадларга йўналтирилган компаниялар кун тартибига қўйиларди. "Озиқ - овқат программаси", "Уй-жой дастури" ва ҳоказо. Ҳатто ичкиликка қарши

курашиш компанияси бошланиб, ҳар туманда "хушёрлик жамиятлари" тузилганига нима дейсиз...

"Жиноятчиликка қарши кураш компанияси" - гдлянчиларнинг юртимизга десант ташлаши навбатдаги, зўрлик билан тузум умрини узайтиришга қаратилган чора эди, холос.

Солженицин асарларидан бирида бундай деб ёзади:

"Сталин жаллодлари учун қаршисида ўғирган банда кимлигининг (аслида нималигининг деса тўғрироқ бўлади) мутлақо қизиги, аҳамияти йўқ эди. Улар бир нарсани билишарди, одамларни қамаш, отиш, сургун қилиш бўйича тепадан берилган топшириқни вақтида, бекаму кўст бажаришса бўлди. НКВД ходими бу рўйхатни тўлғазиш учун ўз туққан онасини ҳам ҳибсга олишдан қайтмасди ..."

Илюхин эса асариде шушдай деб ёзади:

"... Иззатов нотўғри гапни ёзишдан ҳазар қилди, бу эса унинг жон - понини чиқариб юборди ва унга қараб бисотидаги бор ҳақоратларни ишлатиб сўкинди: "Қасам ичиб айтаманки, сени, албатта, қаматиб юбораман," деди. У яна кавказликларга хос энг кескин ибораларни топиб "Мен сендан қўлбола порахўр ясайман. Сен мен учун аҳлат сингари бир нарсасан, лекин билиб қўй, менинг қўлимдан осонликча чиқиб кета олмайсан", - дея дағдаға қилди. Яна у: "сен тарихий биласанми?" деб сўради: "1915 йилда турклар арманларни қиличдан ўтказганлар. Арман халқи учун мен сендан қасос оламан, туркларни лагерларга, шимолий ўлкаларга бадарға қилиб, ўша томонларда чирятаман ..."

Солженицин асариде бошқа бир ҳолатни келтиради: "... у икки кундан бери ухламаган, чекмаганди. Бунинг устига ... рўпарасида боягина захил қиёфада ўтирган терговчи аёл кутилмаганда юбкасини ечди. Сўнгра унга ноз билан боқди-да, ички кийимларини ҳам тушира бошлади ... бир йилки, хотини у ёқда турсин, бирор аёл зотини кўрмаган маҳбус довдиради, у рўпарасидаги ҳилқатга қараб оғзи очилиб қолганди ..."

"Кундаликларим"да мен бундай деб ёзганман: "1987 йил 14 октябр. Бободинов борасидаги сохта сўроқ баённомасини имзолатиш учун терговчи Музалевский икки соатки уринмоқда. Ниҳоят, у қаҳва ича бошлади, рўпарасидаги ёшгина терговчи йигит билан Тузли кўлига қандай боргани, оймчалар билан машғул қилгани, ичишгани ҳақида сўзлаша бошлади. Унинг қаршисида мен тўё йўқ эдим. Йигит Музалевскийдан терговчи Старкова қайёққа кетганини сўради. У: "Хоним чўмилиш ва офтобда қорайиш учун кетган" деди ва у ҳақда уятли гапни айтдию иккови кулишди..."

Мактаб дарсликлариде Павлик Морозов деган пионер бола ҳақда ўқитишган. СССР тарихига кириб, номига кўчалар, мактаблар, саройлар қўйилган бу болакайнинг "қаҳрамонлиги" оиласи тирикчилиги учун буғдой кўмиб қўйган отасини НКВДга сотишдан иборат. Бу "жинояти"

учун ота бечора ўққа учган, сотқин, айғоқчи фарзанд эса ҳақиқатнинг рамзига айланган.

Император Троян Рим тахтига ўтиргач, мамлакатда ҳақиқий байрам бошланган. Ўздан олдинги тиран, диктаторларнинг халққа қарши барча одатларини йўққа чиқариш, эркинлик, демократия бериш учун Троян биринчи нима қилган дерсиз? У мамлакатдаги барча айғоқчи, чақимчиларни тўплаб, бир кемага ўтқазган ва халқнинг тантанаси остида уларни денгизга қўйиб юборган. Римга қайтиб келмасликни буюрган.

Агар Совет Иттифоқи пайтида айғоқчи, чақимчиларни Трояндек бирор адолатли раҳбар кемага ўтқазмиш ва юртдан бадарга қилишни ихтиёр этганида уларни сиғдириш учун давлатнинг наинки барча кемалари, ҳатто поездлари ҳам етмасди...

Чақимчилик касбга, маош олиб кув кўрадиган ҳунарга айлантирилган давлатдан адолат излаш ... инсоннинг фожиаси.

Мен ноҳақ қамалган, хўрланган, оиласи қатағон қилинган юзлаб, минглаб юртдошларим ҳақида айтиб ўтирмайман. Гдлян том маънода қўли қон жаллод эди. Унинг ёқасида минглаб кишиларнинг ноҳақ хуни бор. Улар терговнинг азоблари, қийноқларига дош беролмай ўз жонларига қасд қилганлар. Улар орасида савдо ходими, партия раҳбари, ички ишлар бошқармаси бошлиқлари, деҳқонлар ҳам бор.

Тоҳир Жуманиёзовнинг ўғли Баҳодирни ҳам қамоққа оладилар. У пахта заводида оддий чилангар бўлиб ишлаганди. Баҳодирнинг хотиралари "адолатли" терговчиларнинг ҳақиқий қиёфасини намойиш этади: "Мени шахсан Гдлян сўроқ қилди. У отам яширган бойликларни топиб беришимни, акс ҳолда оттириб юборишини айтди. Гдлян рўпарамдаги стулга оёғини чалиштириб ўтирарди. Мен неча кунки бир хилда берилаётган саволлардан, уйқусизлик, қўрқувдан ҳушимдан айрилар ҳолга етгандим. "Тельман Хиренович ..." деб нимадир тушунтирмоқчи бўлиб гап бошлаганимни биламан, бошимга гурзидек мушт тушди. Тергов вақтида маҳбуснинг орқа томонида нималардир қилаётгандек бўлиб турадиган Карташьян мушт туширганди... Мен русчадан саводсиз одам терговчининг исми-шарифини янглиш айтган эканман. Ана шунинг учун навбатдаги тергов мени ҳушдан кетгунча калтаклаш билан якуяланди ..."

Баҳодир янглишмаганди. У дилидагини тилига чиқарган, бу ёвузнинг кимлигини айтишга журъат қилганди.

Гдлян бундан ҳам баттар разил, ифлос кимса эди.

...Чор Русиясининг қонхўр оқ пошшоси ўзининг тагига сув қўяётган инқилобчиларга одамга ўхшаб муомала қилди. Хужжаттоҳ ғаладонларида Николай II нинг Сибирга сургун қилинган (давлат тўнтариши қилишга урингани учун) Ленинни фин қоғози билан таъминлаш ҳақида жандармерияси билан ёзишмаси бор. Лениннинг жаҳон фалсафасидан

хабардорлигини билган оқ пошшо унинг илм-фан учун нямадир қилишига ишонган.

Совет қонунчилиги айбдорнинг айбини топишга эмас, балки унинг айбини бўйнига қўйишга асосланарди. Бунинг учун эса мушт, калтак, бошқа қийноқ усуллари зўр бериб ишга солинарди.

Айбдорни топиш, бирор жиноятни очиш кўп машаққатли иш. Терговчилар бунинг учун ойлаб изланишлари, ашёвий далилларни топишлари, гувоҳларни аниқлашлари керак. Бу қийин, аммо адолатли жараён. Энг осоня эса қандайдир жиноят содир бўлган пайтда кимларнидир гумондор сифатида қамоққа олиб, уларнинг бўйнига айбни қўйиш. Бунда хонада чикилмайди, изқуварлик талаб қилинмайди. Бечора гумондор қаршингда титираб турибди. Бир-икки кун ертўлада яхшилаб "ишланса" тамом - ҳаммасини бўйнига олади-қўяди.

Ўша даврдан қолган латифа бор.

Ўн беш йил бегуноҳ ётиб чиққан кишидан таниши сўрабди:

"Ахир ўша дўкон туналган куни сен қишлоқда йўқ эдинг, нега ҳаммасини бўйнингга олиб, қамалиб кетавердинг?"

"Эй огайни, худо мени бир асради, энг енгил жиноятни бўйнингга олиб, осонликча қутулдим. Сал бўлмаса Пушкин билан дурага чиқишга Дантесни гиж-гижлагансан, деб отувни нақ қилиб қўйишганди..."

Инглиз адабиётида Шерлок Холмсдек топоғон изқувар образи бор. Фаранглар эса капитан Мегренинг ҳар қандай жиноятни очишдаги маҳоратига тан беришади. Неча авлод қонуншунослари ана шу қаҳрамонлардек ишлашга, улардан изқуварлик сир-асрорларини ўрганишга интиладилар.

Совет адабиётида эса чекистлардан бошқа қайси намунавий изқувар, терговчи образи яратилди? Саксонинчи йилларда "Учрашиш жойини ўзгартириш мумкин эмас" деган машҳур сериал экранларга чиқарилди. Таниқли артист Висотский мазкур фильмдаги капитан Жиглов ролини қойилмақом қилиб ўйнаган. Жиглов биринчи совет изқувари "қонун ҳимоячиси". Эсингиздами, фильмда бир лавҳа бор. Трамвайда кассавурлик қилиб юрган йигитни ушлаш учун капитан Жиглов пайт пойлаб унинг чўнтагига ўзининг ҳамёнини солгани ва кўпчилик олдида "фoш қилиб" ҳибсга олади. "Ўғри қамоқда ўтиришни асрақ!" деб ўзини оқлайди Жиглов. Мана, энг машҳур, намунавий капитаннинг қилмиши. Бу сизга кечаги кунда содир бўлган ана шундай кўпдан - кўп воқеаларни эсингизга солмайдими. Гумондор қилинган инсоннинг чўнтагига қорадори ташлаб ҳибсга олишлар...

Эсимда қолган: қишлоғимизда бир кекса киши бўларди. Мол-қўйи ва бир парча боғидан рўзғор тебратиб келарди. Уни колхозга чиқиб ишлашга ундайдилар, қарлиги, кексалигини айтиб, ўз тирикчилигини маъқул кўрган. Пахта терями мавсуми эди, бир куни шўро аъзоси ва

участка вакили келиб, унинг соғин сигири пахта даласига тушгани, кўсак егани учун қамамоқчи бўладилар. Қария сигири кўсак емаганини айтиб онг ичади. Лекин уларни бу сўзлар қизиқтирмасди. Улар халқ душманини топиши керак эди. Купша - кундузи қўшнилари гувоҳлигида соғин сигирини сўядилар, агарда қорнидан бир дона кўсак чиқса, турмада чиритишларини айтиб, дағдага қилишади. Ва ҳақиқатан ҳам, сигирнинг ошқозонидан икки дона ҳали ҳазм бўлмаган кўсак парчаси топилади. Қариянинг қўлини орқасига боғлаб, олиб кетишади ...

Кейинчалик унинг қўшниларида бири бундай деганди. "Бечоранинг сигири умрида молхонасидан чиқмаган, дала нималигини билмаганди. Ўша куни эрталаб шўро аъзоси билан мелиса келиб, менга гувоҳ бўлишим кераклигини айтишди ва биргаликда бордик".

Чол боғда нимадир иш билан машгул экан. Мелиса менга уни чақириб чиқишимни айтиб, ўзлари молхонага киришди. Чолни топганим, келиб қолишини айтиш учун улар ёнларига кирсам, шўро аъзоси билан мелиса ўртасида шундай шивир-шивир бўлаётган экан: "Ташладингми?" "Ташладим!" "Едимиз?" "Еди!" "Ана энди кўради бу сассиқ чол, ҳозир сигирининг қорини ёрамыз..."

Агар бундай воқеаларни айтаверсак, Гдлян уларнинг энг "фариштаси" бўлиб чиқади...

"Мен учун шу туриш - турмушинг билан бир чақага қимматсан, - дерди Гдлян. - Истасам ҳозир Хоразмдаги ўттиз-қирқ дўкончини қамоққа олиб, уларга бир миллион сўм солиқ соламан. Умрлари турмада чиримаслиги учун дунёсини сотиб бўлсада, топиб келишади. Кейин ана шу пулларни сеники деб, пешонанга ҳол қўйиб, мана бунақа қилиб отираман!..."

"Сен оддий пивдасан, менга каттароқ лаққалар керак. Сенинг хизматинг ана шундайлардан бирисини бу ерга келтириш учун шапалоқдек қоғозга "фалончига фалон сўм берганман" деб иқдорнома ёзиб бериш. У ёғини қўйиб беравер!" Бу ҳам Гдлянинг гапи.

"Мен билан ўйнашма, - деб керилиб гап бошларди у. - Бу давлатингда ҳеч кимга бўйсунмайман, ҳеч кимнинг олдида ҳисоб бермайман. Ўзим прокурорман, ўзим оқловчиман, ўзим судьяман. Жазони белгилайман, йил кестираман. Судьялар менинг учун оддий ижрочилар, холос".

..."Одам одамга бўри" деб ўргатишган капитал давлатларида полициячи гумондорни ҳибсга оларкан, қонунда белгиланган сўзларини айтади: "сиз гапиришингиз, сукут сақлашингиз мумкин, аммо ҳар бир сўзингиз судда сизга қарши ишлатилади!" Ана - адолат! Гумондор ўзини оқлаши ёки сукут сақлаши мумкин. Бу огоҳлантириш, полициячининг хизмат вазифасини бажараётган пайтда ногоҳ бировни айблаб, виждони қийналмаслиги учун ўйлаб топилган ва мажбурий муомалага киритилган сўзлар. Албатта, гумондор сукут сақлайди ва полиция бўлимига келтирилиши биланоқ ўзининг адвокатини чақиришларини сўрайди.

Талаб қилади. Қонун бўйича фуқаро фақат адвокати ҳузурида кўрсатма беради. Бўлмаса "чурқ" этмайди.

Мен қамоқда уч ярим йил ётгач, илк бора адвокат билан юзлашдим. Бу ҳам ўша терговчилар томонидан тавсия қилинган адвокат эди.

Биз яшаган, ишлаган тузумда оқловчи билан қораловчининг фарқи бўлмаган. Иккови бир дастурхондан нон ковшаб, бир пиёлада ароқ ичиб юрган кимсалар. Оқловчи давлат қораловчиси ва судья қўлида қурол - айбдор билан тил топишишда, "келишишда" ундан жуда устамонлик билан фойдаланардилар. Албатта, бу "савдо"да оқловчи ҳам қуруқ қолмайди...

...Урушдан олдинги йилларда Аҳмаджон Иброҳимов деган киши вилоятда раҳбарлик қилди. У инқилоб даврида садоқат билан хизмат қилган, элда обрўли, камтар ва деҳқондан чиққан раҳбар эди. Ўтгизинчи йиллар қатағони уни ҳам бир кечада "халқ душмани"га айлантирди ва қамалиб кетди.

1956 йилда у киши билан тасодифан учрашиб қолдик. Бу пайтда оқланган, Мирзачўлдаги совхозлардан бирида директор бўлиб ишлаётган экан. Қамоқдан сўнг Хоразмга қайтиб бормаган, аниқроғи юборишмаган.

Аҳмаджон ака билан анча суҳбатлашдик. Ёдимда, унинг кўзларида сўник ғам бор эди. Ҳар бир гап - сўзини эҳтиёт бўлиб гапирар, сиёсатдан сўз кетса, ҳукуматни алқар, доҳийлар ҳақида оғзидан "бол томарди". У аждаҳо комига тушган, омон қолгани учун ҳар қандай тубан кимсалар олдида таъзия қилишга мажбур қилинган киши эди. Москвага ўқишга кетаётган, ҳали дунёнинг баланд-паст сиёсатидан беҳабар, шўро тузумига шон-шараф айтишдан чарчамайдиган мевдек ёшлар ўшанда Аҳмаджон аканинг ҳорғин сийрати, ғамгин кўзларини англаш, дардини тинглашдан узоқ эдик, ҳали кимлигимиз, қаерда яшаётганлигимизни тўла тушуниб етмаган гўдаклар эдик. Бутун умримиз, тақдиримиз шу ёвуз аждаҳо комида турганини, у истаса ямлаб ютиши, истаса бошимизни снлаши мумкинлигини билмасдик.

Юртбошимиз янги ўзбек давлатининг тамал тошини қўяркан, ўртага дунёвий тамойилларни олиб чиқди. Ана шу тамойиллардан бири "Қонун устуворлиги" деб аталиши бежиз эмас. Содда ва тушунарли устқурма. Дарвоқе, қонун устувор бўлмаган давлатнинг эртаси йўқ. Қонун - адолат демак. Жамият инсонпарварлик гоялари устига тикланаркан, унда адолат ўқтомир ўрнини босмаса, ҳақиқат кундалик юмушлар якунига айланмаса - бундай жамиятдан не наф?

Соддалик - мураккабликнинг боши. Мураккаблик - соддаликнинг оддий кўриниши. Адлия қисқа тарихида Дзержинский, Ульрих, Вишинский, Ежов, Ягода, Берия каби "раҳнамо"ларни яратди. Бу адлия Гдянини "кашф қилди". Ана шу адлиянинг сўнгги "эрка боласи" - Гдян

шундоқ чок-чокидан сўкилаётган тузумнинг сабр косаси тўлиши ва "тўғонлар бузилиши"да ўзининг салбий ролини қойилмақом қилиб ўйнади.

Кимдир унинг башарасини қайта кўрмаслик учун пешонасига тўлпонча тираб, ўз жонига қасд қилишгача бориб етди...

Кимдир олис Сибирда "авф қоғози"ни оларкан, ҳаяжондан юраги ёрилиб ўлди...

Кимдир нисбатан осон йўлни - иқдорни маъқул кўрди. Негаки...

Гдлян гувоҳ З.Жуманиёзовага: "Агар Исмоиловга қарши гувоҳлик беришга рози бўлмасанг, қизларингни зўрлаймиз..." дейди.

Гдлян ҳомиладор аёл А.Нуримбетовага дўқ қилиб айтди: "... у ҳолда сени ҳозир турмага олиб кетадилар, сен болангни ўша ерда туғасан!"

Гдлян Тўра Ҳайитовни синдириш учун бор ҳунарини ишга солди. Ҳайитов хотирлайди: "... энг даҳшатли ишлар камера ичида содир бўларди. Бу ерга атайин қамаб қўйилган ашаддий жиноятчилар мени мунгазам уриб-сўкиб ҳақоратлашарди.

Улар бошимга телпак кийгизиб, томоқларим остидан ипини маҳкам боғлашар ва батамом кучдан қолиб йиқилиб тушгунимча ўтириб туришга мажбур қилишарди. Шундан кейин қўп миқдорда совуқ сув ичиншга мажбур қиларди. Ўзлари тўшпақда ётган ҳолда, мени изғирин шамол кучли эсадиган жойда пол устида ухлашга мажбур қилишарди. Ётган жойимдан туришга мутлақо рухсат беришмасди..."

Сўроқ пайтида гдлянчи терговчилар бундай дейишади: "... мамлакатда кераксиз одамлар кўпайиб кетди. Шу боисдан сиздек одамларнинг баҳридан ўтиш керак. Бу йўлда бир мунча одамларнинг баҳридан ўтиш талаб қилинади..."

Кўраяпсизми, "ортиқча одамлар" ҳақида гап кетар экан, адолат баҳона ва мезон қилиб кўрсатиляпти. Қувган ҳам, қочган ҳам адолатга ёпишиб олаяпти...

1939 йилда қамалган ва кейинчалик оқланган профессор Д.Плетнев хотираларида бундай деб ёзади: "Мени ёлгон гапиришга, қилмаган айбимни қилган деб тан олишга мажбур қилганди. Бутун айблов акти эса сохтагарчиликдан иборат эди. Менга нисбатан оғизга олиб бўлмайдиган сўкишлар, ўлим жазоси берамиз деб кўрқитиш, ёқадан бўғиб судраш, томоқдан ушлаб бўғиш, овқатни кам бериш каби қийнаш усулларини қўлладилар. Беш ҳафта мобайнида суткасига икки-уч соатгина ухлашга рухсат беришарди, менга тилга кирмасанг, тилингни сугуриб оламиз, деб дўқ қилишди, елим калтак билан савалаб, пўписалар қилишди... буларнинг натижасида гавдамнинг ярми ҳаракатсиз ҳолга келиб, фалаж бўлиб қолдим..."

Ўзбекистон Ички ишлар вазирининг шофёри Болтабой Жўраевни шофёрлиги учунгина ҳибсга олишди. Унинг хотирасидан: "Мени кабинетга олиб кирган вақтида Гдлян шу ерда экан. У мени бошқа бир

терговчига кўрсатиб: "Уни бир-икки силтаб қўйчи", деб кўрсатма берди...

Хонага Иванов кириб келди ва менга бундай деди: "Сен хавфли одамсан, сен турмада чириб кетишинг керак". Соқчиния чақириб мени ертўлага жўнатишга топшириқ берди...

Биринчи воқеа билан иккинчи воқеа ўртасида эллик йил ўтган, дунё миқёсида "социализм тўла галаба қозониб бўлган", "Сталин ўлиб кетган", "адолат қарор топган", "дунёдаги энг адолатли ва халқчил давлат қуриб бўлинган"...

Тўғри, буларнинг баъзилари амага ошгани рост эди. Халқнинг қўрқув ва доимий кузатув остидаги тинимсиз меҳнатлари ўлароқ қатор соҳаларда ўсишлар, иқтисодий силжишлар рўй берганди. Аммо тузум ўз қиёфасини ўзгартирмаганди, жамоат тартибини сақлаш, қонунчилиكنи мустаҳкамлаш учун давлат ҳисобидан ҳар йили миллионлаб маблағлар билан таъминланиб келинган адлия, қонун органлари ишларида тирноқча ҳам ўзгариш бўлмаганди.

Вақт ўтishi билан жаллодлар сал маданийлашган, қатл усуллари инсонийлаштирилганди, холос

Империя-ёвуз аждаҳо эди. Унинг ўлаксахўр, очафот иштаҳаси исталган кезде миллати, мансаби, эътиқодидан қатъий назар ҳар бир бандани сўрамай-суришгирмай ютишга ҳозир турарди.

"Совет иттифоқи нега тарқаб кетди?" Бу саволга айрим тадқиқотчи олимлар каби фалсафа сўқиб, мазмун-моҳият излаб ўтирмайман. Мен бир ҳақиқатни биламан - Шўролар давлати адолатсиз адлия - қонунчилик тизимининг қурбони бўлди.

Жамият куч-адолатда деб эмас, адолат - кучда, деб билди ва шунга риоя этди.

Етмиш йил ана шу ёвуз аждаҳо комида яшаган, ишлаган ва унинг "мурувату" "саховати", жафоси ва жазосини ўз танасида синаб кўрган одам - камина бунга тирик гувоҳман.

XIII Б О Б. ОЗОДЛИК НИМА ДЕГАНИ?

...Ёдимда: 1983 йилнинг 1 декабрида (Рашидов вафотидан бир ой кейин) бўлиб ўтган ЎзКП МКнинг бюроси йиғилишида Н.Худойбердиев ва бошқалар: "Ўзбекистон суверен давлат, бизнинг ўз Конституцимиз бор, демак, қонун ва қондаларимизга асосланиб, суяниб қарор қабул қилишга кучимиз етади..." деган маънода сўз айтишди. Бу ўша пайтда Рашидов вафотидан кейин Москов томонидан олиб борилаётган сиёсатга қарши исён эди. Айни пайтда, "Иттифоқда тенг ҳуқуқли республика раҳбарларининг ўз ҳуқуқ ва эрklarини талаб қилишлари эди. Аслида қоғозда бўлган "тенг ҳуқуқлик"ни амалда талаб қилиш оқибати - марказнинг аянчли қатағонига олиб келди - гдлянча мапгьум компания бошланди".

Момоларимизнинг: "Алла, болам бахти бор. Ҳар нарсанинг вақти бор" деганларидек, вақт келиб 1991 йилнинг 1 сентябрида Президентимиз Ислон Каримов эълон қилган мустақиллик айни муддао ва ҳақиқий эркинлик бўлди.

1992 йил декабр ойида бўлиб ўтган Республика Олий Кенгаши сессиясида И.Каримовнинг ташаббуси, бошчилиги ва бевосита иштирокида тайёрланган янги Конституция қабул қилинди ва 8 декабр байрам қилиб белгиланди.

Тақдирнинг ҳазилини қарангки, "перестройка" деган ниқоб остида элимизни тажриба майдонига айлантирган, "Ўзбеклар иши"ни дунёга дўмбира қилган, бағримизни қон қилиб кўз ёшларимизни оқизган "қудратли" шўро давлати куншай-кун бўлди, "раҳнамо" партияси тарқаб кетди.

Ўзбекистон эса кундан-кун бутун дунёга танилди, жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрни, сўзи, нуфузига эга бўлиб, эрк тугини баланд кўтарди. Давлатимиз Конституциясига, Байроғига, Гербига, Мадҳиясига эга бўлди...

Тарих тажрибасидан маълум, кимки жасур ва мард бўлса, ёвга қарши курашса, элга ҳимоячилик қилса, халқ унга "ботир" нисбасини бериб, обрў-эътиборини кўтарган. Мард ватанпарвар Жалолиддин Мангуберди бунга мозийдан бир мисол.

Атиги бир аср муқаддам қадим юртимизда донг чиқарган мардлардан бири Нуржон ботир эди. У Маноқда ҳокимлик қилган, хонликда тартибсизликлар содир бўлганда ҳатто Хивага бориб тартиб

сақлашга бош қўшган эди. У барпо қилган иморатлар ўрнини халқимиз ҳалиям тавоф қилишади, ўтқазган дарахтлари ҳамон барқ уриб турибди. Узоққа бориш не ҳожат, сунги бир асрда Хоразм не-не раҳбарларни кўрмади, улар орасида Нуржон ботирнинг табаррук номи яшаб қолди.

Шўролар даврида илғорларга қаҳрамон унвонини бериш русм эди. Ботирлиги бўлмаган "қаҳрамонлар" кўп бўларди. Шўро давлати раҳбари Л.Брежнев ўзини беш марта қаҳрамон қилганини биламиз. У "қаҳрамон", аммо ботир эмасди. Зўрга юрадиган, ҳижжалаб гапирадиган кимсада ботирлик не қилсин? Унвонлар эса партия буйруғи билан кетма-кет берилверган...

И.Каримовнинг тарихий буюк хизмати шундаки, "ҳудратли" шўро давлати ич-ичидан емирилиб, унинг пойтахтида турли найранглар, сийсий ўйинлар қизиб кетган пайтда давлатимиз мустақиллигини эълон қилиб, халқимизни асрий зулмдан халос этди. У киши яна шуниси билан қадрлики, мустақиллигимизни халқимиз тухматга учраб, миллатимиз дунёга "ўғри", "порахўр" тарзида кўрсатилаётган пайтда эълон қилди. Ана шундай оғир даврда халқни мустақилликка олиб чиқиш чинакамига ботирликдир. Халқнинг орзу-умидларини рўёбга чиқарганлар эса мангуликка даҳлдордир.

Унвонлар унитилади, аммо раҳбарларнинг қилган эзгу ишлари, бунёд этган иншоотлари, қаздирган каналлари билан бирга унинг номи қолади.

Шу ўринда Горбачёвча "қайта қуриш" давридаги бузғунчиликлар билан ҳозирги истиқлол замонидаги осойишталик, бунёдкорликни бир солиштириб кўрингчи!

Империянинг парчаланиши айрим ҳудудларда талотумли кечди, ҳатто қон тўкишлари содир бўлди. Худога беадад шукурларким, Ўзбекистонни Яратганнинг ўзи асради - бизда бундай ёмон ҳолатлар бўлмади. Юртбошимиз ҳақ йўлни кўрсатди, халқ билан жипслашди. Оқибатда нафақат қуликдан халос бўлдик, балки ўтган олти-етти йилда мисли кўрилмаган қурилишлар олиб борилди, дон мустақиллиги рўёбга чиқди, мулкчилик шаклланди, жаҳонда ўзлитимизни намён этдик.

Ҳаёт тарозусининг ўз ўлчови мавжуд. Замон, тузум, шароит ўзгарди. Турмушимизда янгиланишлар рўй бермоқда. Қадриятлар қайтадан шаклланмоқда. Маънавиятимиз тикланмоқда. Лекин инсон онгининг ўзгариши, қалбнинг покланиши қийин кечар экан. Ўзтиқодимизни янгилаш мураккаб жараён экан.

"Қуёш оламга, билим одамга нур сочади", деган матал бор.

"Билим барча кулфатларнинг қалқонидир", дейди шоир Рудакий.

"Ҳарчанд ўқибсен, билимдонсан,

Агар амалиёти қилмадинг - водонсан", дейди Саъдий Шерозий.
Нодонлар ўликдир, донолар тирик, дейди Жомий ҳазрат. Кайковус

"Мол билан бой бўлгандан, ақл билан бой бўлган яхшироқдир, модомяки, ақл билан мол жам этса бўлур, аммо мол билан ақл ўрганиб бўлмас", дейди.

Донолар айтадилар: олги нарса инсонга роҳатда яшашга ёрдам беради - ишчанлик, ҳақиқий дўст, ақлли фарзанд, меҳрибон хотин, ширин сўз, ақлу фаросат.

Тўққиз нарса нафрат туғдиради: жоҳиллик, ялқовлик, ҳасад, такаббурлик, хиёнат, таъмагирлик, ғазаб, игвогарлик, мунофиқлик.

Донишмандлар маталлари, изланишлари асосида инсонни маънан гўзал қилишдек эзгулик ётади. Шу нуқтаи назардан инсонни маънавий камол топтиришда исломнинг ҳам ёзига хос ўрни бор. Зеро, бу динда инсонни ботиний, ҳам зоҳирий баркамолликка етказувчи ва уни турли гуноҳлардан асровчи қонун-қоидалар мавжуд.

Қачонки, қарилик нафақасига чиққач, мўмин-мусулмонликнинг барча шартларини бекаму кўст адо этиш имкони яралди. Бунга беадад шукроналар бўлсин! Ҳаж сафари ана шулардан бири эди.

1993 йил, 21 май. Урганч тайёрагоҳидан Тошкентга "ТУ-154" самолётида 19 киши (17 киши ҳажга, икки киши кузатувчи) учиб кетдик. 22 май куни Тошкентдан Саудия Арабистонининг Жидда шаҳрига ИЛ-62 самолётида учдик. Ҳавода беш ярим соат бўлишимизга тўтти келди. Вақтнинг фарқи - биздан улар икки соат орқада экан. Кечаси автобусда 52 нафар киши йўлга чиқиб, тонгда Маккага етиб келдик.

23 май куни Маккадаги "Дорул Умаро" меҳмонхонасига жойлашдик.

Меҳмонхонага ўрнашиб олгач, эрта билан ҳамма Каъбатуллоҳга бориб, зиёрат қилдик. Сафо ва Марва тоғлари оралиғида сайр этдик. Обизамзамдан ичдик. Меҳмонхона билан орадаги масофа бир километрга яқин.

Шом ва хуфтон намозларини Каъбатуллоҳда ўқидим.

24 май куни меҳмонхонадан узоқроқ кетмасликлар деган хабар бўлди. Ҳеч қаерга чиқмадик.

25 май куни бомдод намозини Каъбатуллоҳда ўқидик. Каъбатуллоҳни тавоф қилиб, атрофини етти марта айландик. Сафо ва Марва тоғлари орасида сайр қилдик. Обизамзамдан тўйиб-тўйиб ичдик. Ювиндик, Сочларимизни олдирдик.

26 май куни бомдодни Каъбатуллоҳда ўқидик. Пешин намозидан сўнг Жанат ул - Маъво қабристонига бориб, Пайгамбаримизнинг жуфти ҳалоллари Ҳадича онамизининг қабрини зиёрат қилдик.

27 май куни ҳам бомдодни Каъбатуллоҳда ўқидик. Одам дарё бўлиб оқмоқда. Ҳар куни шундай: тонгми, тушми, тунми - фарқи йўқ.

Макка шаҳрининг аҳолиси уч юз минг нафар. Ҳар йили уч миллион мўмин ҳаж зиёратига келади. Дўконлари қулфланмайди. Ўғирлик қилиб фош бўлганлар кўчаларда ўтирадилар. Уларга садақа бериш гуноҳ саналади.

Шаҳарда ҳамма нарса муҳайё, йўқ деган сўз ишлатилмайди...

1 июн куни Минодан Маккага келдик. Каъбатуллоҳни тавофи ифода қилдик. Сафо ва Марва тоғлари орасида сайр этдик. Бу ердаги савоб ишларни қилиб бўлгач, 4 июн куни тонг саҳарда Мадинага етиб келдик.

Хужжатларни текшириб, меҳмонхоналарга жойлаштиргунларича кўп вақт кетди.

Соат 19 ларда аввалдан бирга юрган саккиз нафар ҳожи Ал-Мухтасар меҳмонхонасининг 5 - қават, 504 - хонасига бирга жойлашдик. Бу ердаги шароит ҳам Маккадагидай.

Шом намозини Муҳаммад пайгамбаримизнинг масжидида ўқиб, қабрларини зиёрат қилдик.

9 июн куни эрталаб уйимизда бўлдик...

Озодлик нима дегани?

Агарда истиқлол бўлмаганида муқаддас Ҳаж зиёратига бормоғим мумкин эдимми? Йўқ, албатта! Бунга мустақиллик туфайли эришдим. Бунинг учун минг қарра мустақилликдан, унинг бошида турган кишилардан миннатдорман.

"Мустақиллик" деймиз. Мустақиллик нима?

Мустақиллик - Озодлик, Эркинлик ва Ўзлик!

Мустақиллик - бу Оллоҳ берган улуғ неъмат! Бу неъматни бизга 130 йиллик азоблардан кейин Президентимиз Ислон Каримов қайтариб берди.

Мустақиллик - маънавиятни англаш. Мустақиллик - тарихни тўғри тушуниш.

Мустақиллик - йўқотганларимизни қайтариб бериш.

Мустақиллик - ривожланиш.

Истиқлолдан сўнг нафақат Ҳаж зиёратига бориш, қадим тупроғимизда қўним топган улуғ авлиёлар қадамжолари, муқаддас зиёратгоҳларига бориш, тавоф этиш имкони ҳам яради. Қадамжолар ободонлаштирилди, таъмирланди.

1995 йил 21 август куни Фаргона водийсидаги Шоҳимардон қадамжосига зиёратга бориб келдим. Давлат вазифаларида ишлаб юрган кезларимда ҳам бир неча марта бу масканга йўлим тушган, лекин зиёрат яширин тарзда, гўёки "табиат манзараларини томоша қилиш" тарзида ўтганди. Ҳибсга олинганимдан сўнг ҳатто шу зиёратгоҳларга борганим учун ва набирам Темурни қамалишимдан бир ҳафта муқаддам суннат қилдирганим учун менга "диндор" деган тамга остида сиёсий айб қўйишга уринишган...

1995 йилнинг 3 ноябр куни Шовот туманидаги Юсуф Хамадоний зиёратгоҳида катта маросим бўлди. Халқ ҳашар йўли билан бу машҳур қадамжони ободонлаштирди, қатор иншоотлар қурилди. Ўша куни зиёратгоҳда Жума масжиди ҳам очилди. Вилоят раҳбарлари кекса фаоллар, ҳожилардан бир гуруҳимизни тантаналарга таклиф қилди.

Шу куни машҳур аллома аз-Замахшарий таваллудининг 920 йиллиги муносабати билан Қўшқўпирда ҳам янги масжид очилди. Хивадаги Саёт қишлоғида Нажмиддин Куброннинг онаси Биби Ҳожар она ётган қабристонда Нажмиддин Кубро бобомиз таваллудининг 850 йиллиги муносабати билан йиғилиш бўлди.

Истиқлолдан олдин бундай савоб ишлар ҳақида ҳатто орзу қилиш ҳам маҳол эди. Шўро давлати бундай жойларни қуриш у ёқда турсин, борларини йўқоттирди.

1995 йил 23 ноябр куни Шукурулло ҳожи, Ниёзмат ҳожи, Солий ҳожи тўртовимиз Амударёнинг ўнг қирғоғидаги Норимжон ота ва Султон Увайс бобо қабристонларини зиёрат қилдик. 1997 йил 14 ноябр куни ҳожилардан Шукурулло, Ниёзмат, Салой, Қодир, Эркин, Ҳалилло, Ҳайитбой, Йўлдошбой биргаликда Бухорон Шарифга отландик.

Юқорида мен эслатган инсонлар эл-юртга ва халққа хизмат қилишни, Оллоҳ йўлида хайри-эҳсон, таот - ибодат қилишни, одамларнинг тўй-маросимларида бош-қош бўлиб, улуснинг оғирини енгиллатишни ўзларининг мақсади деб билган зотлардир. Уларнинг ҳақ йўлидаги ҳалол хизматлари қадрланиб, эл-юртда катта обрў - эътибор топди.

Истиқлол ана шундай бахтиёр кунларга етказди.

Мол-дунё ясанган келинчакка ўхшайди, дейдилар. Ҳамма унга талшнадди ва кўплар бу йўлда жабр-жафо тортадилар.

Дунё тушга ўхшайди, дунё ўткинчидир.

Умр бор йўғи уч кун:

- кечаги кун: у қайтмайди, ўтди - кетди;
- бугунги кун: унга шукр қил, қадрига ет;
- эртанги кун: унга етасанми - йўқми, номаълум.

Жазони ҳам, мукофотни ҳам Оллоҳ беради.

Залим бўлма, бугунги кучингга ишонам. Эртанги кун - охиратни доимо ёдда тут, унга тайёргарлик кўр.

Дўстга зор, душманга хор, номардга муҳтож қилмасин.

Қочиб кетган билан чўчиб кетганининг фарқи катта.

Тарихни унутмаслик керак. Юртбошимиз 1997 йил 20 октябрда Хиванинг 2500 йиллик тантаналарида Хоразм давлатининг қадимийлиги ва Маъмун академиясининг тарихий вазифаси ҳақда сўзлади ва сал ўтмасдан Маъмун академиясини қайта тиклаш ҳақида фармон чиқарди.

Ўтмишни қоралаган, ўтганларни дўппослаган шўролар не бўлди?

...Яқинда элдош ва тенгдош, ёшлиқдан дўстим, академик Матёқуб Қўшчоновицнинг "Халқ сўзи" газетасида босилган (1998 йил 16 январ) "Хоразм мўъжизаси" деган мақоласини ўқиб чиқдим. Уни ўқиб қандайдир ҳаяжон чулғади мени. Хаёлларимга эрк берганимни сезмай қолдим...

Бу мақола яқин ўтмишни - қизил империя деймизми, шўро тузуми деймизми, тоталитар давлат деймизми, зўравонлик замони деймизми, сира фарқи йўқ - яққол акс эттирган. Ўша йилларда қобиққа ўралган қадриятларимиз - дунёдаги иккинчи илмий даргоҳ саналмиш - Маъмун академияси ҳақида жуда қизиқарли ҳикоя қилинган. Айни пайтда, илм-фан, саркардалик, ватанпарварлик, раҳбарлик соҳасида ўз юртига, ўз тупроғига садоқат билан хизмат қилган буюк боболаримиз ҳақида, уларнинг юрт равнағи, мустақиллиги борасидаги фаолиятларига тўхталган. Шўро даврида биз эса ана шу зотлар ҳақида фақат салбий фикрда эди. Тўғриси, улар ҳақида айтилган бировларнинг салбий фикрларини онгимизга сингдирдик. Сингдиришди.

Дўстимизнинг ушбу мақоласини ўқиб, ўликларга тош отган тузумнинг тирикларга муносабатларини босиб ўтган ҳаёт йўлим, торган жабрларим мисолида кўрдим. Кўп воқеалар ёдимга келди. Ўша давр сиёсатдонларининг онгида ва қонида яхшилик эмас, зулм ва шубҳа кўпроқ эканлига авваллар бироз гумонсираб қараган бўлсам, энди қатъий ишондим.

Ҳар давр, замон, тузумнинг ўзига хос томонлари, имкониятлари, яхши ва ёмон қиёфалари бўлади. Ҳаммасини ўз даври тарозиси билан ўлчамоқ даркор. Ана шунда салбий ва ижобий томонлар ўртасидаги одил мувозанатни аниқлаш, ҳар кимнинг тарихдаги ўрни, ролини белгилаш мумкин бўлади.

Бизнинг авлод урушдан чиқиб, яратувчанлик ишига киришган пайтда ўлкамизда аҳвол оғир эди. Хоразмда нима бор эди? Урганч шаҳрида бир кўча, районларда у ҳам йўқ. Завод-фабрикалар ҳақида хаёл суриш мумкин эди, холос...

Бугун вилоят аҳволини кўриб кўз қувонади. Қисқа фурсатда, кўп машаққат ва меҳнат билан ўлка обод бўлди. Бу тузумнинг эмас, халқнинг тарих олдидаги хизмати натижасидир.

Эндиликда ал-Хоразмий яралган заминда буюк математиклар, Ибн Сино таҳсил олган юртдан улуг ҳақимлар етишиб чиқдилар, чиқмоқдалар. Улар ишлаши, ижод қилиши учун ҳамма шарт - шароитлар муҳайё. Буни бизга улуг мустақиллик берди!

...Дўстим мақоласида ўтмишдаги улуг боболаримиз меросини қайд қилиб, И.Каримов томонидан Маъмун академияси қайта ташкил қилиниши ҳақидаги фармонни айни вақтида, истиқлол туфайли юзага чиққанини айтар экан, мазкур фармон ижросида озроқ сусткашлик ва пайсалга солиш ҳам борлигини яшириб ўтирмайди...

Мақолани ўқиб тилак қилдимки, адабиётшунос дўстим бу соҳадаги кемтикни тўлғазишга шахсан ҳисса қўшиб, ўзи кўтарган мавзунини кенгайтириб, чуқурлаштириб, Хоразмнинг бой тарихи, қадимий меросини адабий - илмий асосда тасвирлайдиган йирик асарлар яратса!

Илгари биз қоронғуда нина излаб умримизни ўтказдик. Зулматдан

адолат излаб умрлар хазон бўлди. Бугунги ҳаётдан нолиш, ношукур бўлиш - куйфрди!

"Халқ сўзи" газетасида босилган "Халоскор ниқобиядаги қаллоб" сарлавҳали мақолада машғум жаллод Гдияннинг Собиқ Иттифоқни тиклаш ҳавасига тушгани, бу ҳақда сўровлар ўтказиб, оммавий ахборот воситаларини миябар қилиб юргани ҳақида ёзилган. Гдиянга СССР нимага керак бўлиб қолди? Тагин бошқа халқларни эзиш, бутун бир миллатдан ўғри яшаш учунми? Кўр ҳассасини бир марта йўқотади! Халқимиз тагин қуллик занжирини бўйнига солишга ҳеч қачон, ҳар қандай шароитда ҳам рози бўлмайди. Озодлик шундай неъматки, уни мол-дунё билан сотиб олиб бўлмас.

Бизлар - эски давр кишилари, ўтган замон авлодлари кексайдик, сафимиз кундан - кунга камаймоқда. Бугунги ёшлар келажакда ҳур диёрда яшайди. Бизлар имконимиз қадар ўз эсдаликларимизни ёзиб қолдирмасак, гуноҳкор бўламиз. Чунки озодлик нималигини бизнинг қулликдаги умримиз бор бўйи билан кўрсатади...

Бизлар ватанимиз деб келган СССР ноаниқ тушунча эди. Ҳақиқий ватанимиз Ўзбекистон эканини энди билдик, англадик. Буни мустақиллик англатди бизга.

Озодлик бизга ҳамма нарсани берди. Динимиз ривож топмоқда. Айни пайтда, давлатчилик шаклланиши билан боғлиқ ўтиш даврида муаммолар ҳам йўқ эмас.

Қадим тарихи, машҳур алломалари, бой маданий мероси мавжуд Хоразмнинг тарихидан, бугунидан фақат ҳақ гапни айтмоқ шарт. Бу ҳаммамизнинг бурчимиз. Бу йўлда хато қилишга ҳеч биримизнинг ҳаққимиз йўқ. Совет давлатига садоқат билан хизмат қиламиз, деб қилган хатоларимиз ҳар биримиз учун етиб ортади.

Озодлик - раҳбарнинг чўнтаги эмас, халқнинг хазинаси учун ишлаш, курашишдир.

Донишмандлар: "Манманга завол, камтарга камол", дейишган.

Яхшиларга ёндошган камол топади, ёмонларга ёндошган адашади. Буни ўз ҳаётимда кўп кўрдим ва синадим.

...Одам кексайган сайин хотираларга суяниб, хаёлингга эрк берадиган бўларкансан. Бошидан кечирган ҳар бир воқеани таҳлил қилиш, баҳолаш имкони пайдо бўларкан.

Хўш, Гдиян ва гдиянчиларнинг мақсади нима эди? Адолатни тиклашми? Бу чўпчак. Гдиянчиларнинг бош мақсади халқни эзиш ва талаш эди. Гдиян вилоят, шаҳар, туман, корхона, хўжалик ва савдо ташкилотлари раҳбарларини менга қарши қўйиш билан ўз олдига икки мақсадни қўйган.

Биринчиси, ҳар қандай йўл билан бўлсин ўзини кўрсатиш.

Иккинчиси, одамларни талаш ва бойлик орттириш.

Ҳаёт - бу кураш. Бахт - бу меҳнат. Ноумид шайтон, деганлар. Мен шундай тушундим ва тушуванман. Олма пиш, оғзимга туш, деб ётиш

фалсафаси менга тамомила ёт!

Яна хотираларга бериламан. Озодлик туфайли ҳаётимда кечган воқеалар кўз ўнгимдан ўтаверади.

Бугун озодлик туфайли мен етмиш беш йиллик умримнинг энг мазмундор ва синовли дамлари ҳақида, адолат ҳақида, иймон ва хиёнат ҳақида, вафо ва жафо тўғрисида сўз айтмоқда журъат қилдим. Бировнинг қамоқдаги фаолиятининг бошқаларга қандай боғлиқ томони бор, деб савол бергувчилар ҳам топилар. Йўқ, мен ўз ҳаётим, ўз тақдиримдангина сўз айтаётганим йўқ. Шўро империяси бошимга солган мусибатли кунлар ёлғиз менга дахлдор эмас, у халқ бошига ёғдирган маломат ва тўхмат эди. Ўзбек халқининг оддий бир вакили сифатида миллатга отилган бўҳтонни ушбу ҳикояларим орқали бартараф этмоқликни мақсад қилдим. Буларни, аввало, фарзандларим, ҳаётга қадам қўяётган ёш авлод муголаа қилса, уларга бир мисқол нафи тегса хурсандман. Озодлик йўлидаги интилишларимиз, мақсадларимиз, халқимиз бошига тушган қатағонларни англаб етсалар, ёлгон нимаю, ҳақиқат нелигини билсалар - ниятим шу.

СЎНГИ СЎЗ

Умрим синовлар майдонидан иборат бўлди. Шўролар тузумининг барча даврлари, талогумлари, адолатсиз сиёсати елкамизга тушди. Ва, алқисса, энди мулоҳаза қилсак, ҳақиқатни тан олсак, тузумга эмас, халққа, эл-юртга қилган хизматларимиз қолган, холос.

Камина салкам эллик йиллик иш фаолиятимда кундаликлар - қораламалар юритмаганман. Бунга вақт ҳам, имкон ҳам йўқ эди.

Бизлар учун Оллоҳ таоло инъом этмиш йиғирма тўрт соатлик муддат иш, ўйлаш учун зўрға етарди. Бир оила ташвиши кишини қаритади, елкангда бир миллион кишининг ташвиши, рўзғори қайғуси турган одам эса ҳаётда неча умр яшайди. Вақтли қарийди, соғлигини йўқотади...

1986 йилнинг ёзи охирларида ногоҳон қамоққа олинган ва менга умримда тушимга кирмаган айбларни тақаш бошлангач, оила аъзоларим бошига қатагон шарпаси соя ташлагач, қўлимга қалам олдим. Ҳибсхонанинг тор, зах ва қоронғи ҳужраларида ўтириб, бошимдан ўтганларни, терговчиларнинг зуллари, алдовлари, сиёсатнинг беқарорлиги, тузумнинг адолатсизлигини оқ қоғозга рақам этишни ихтиёр этдим. Ростини айтиш керак, ҳибсхонада бу кундаликларни қоралар эканман, озодликдан умидим деярли йўқ эди. Аммо ҳеч бўлмаганда шу қоғозлар - дардим, ҳақиқатим, фожиаларим ёруғликка чиқар, деб умид қилганман. Ахир жимгина жон таслим қилиш, кўнглингдагини айтолмай кетишдан оғири борми!

Гдлян ва унинг ёвуз жазо гуруҳи бизларни муқаррар ўлимга аллақачон ҳукм қилиб улгургандилар. Шу боисдан улар менинг мунтазам равишда кундаликлар юритишим, "иш"ларим ҳужжатларни кўчиришим, гувоҳлар ҳақидаги фикр-мулоҳазаларимга эътиборсизлик билан қарадилар.

Судгача ва суд жараёни даврида оқловчи орқали кундаликлар, ёзувларимнинг бир қисмини фарзандларимга етказишга муваффақ бўлдим. Буларни ўқиб болаларим ҳақиқатни билиб отарлар, оталари ҳақида тасаввурга эга бўларлар, деб ўйлаганман.

Вақти келиб, озодликка чиқдим, тақдирни қарангки, муқаддас Ҳаж зиёратига бормоқ, Пайғамбаримиз ҳоки ётмиш тупроқни тавоф этмоқ насиб қилди. Оллоҳнинг даргоҳида тавбалар қилдим, ўтган умримдаги янглишишлар учун узрлар айтдим. Шундай кунларга мушарраф қилган истиқлолга шукроналар билдирдим.

Бу қоғозлар, кундаликлар, умр хотираларим ёлгиз фарзандларимнинг мулки бўлмаслиги керак, деган ўйга келиб, "Синовларда кечган умр" хотиралар китобимни чоп қилдирдим. Китобни аҳли эл илиқ қабул қилди. Юртдошларимдан миннатдорлик мактублари олдим.

Мени унутмаганликларни, халқнинг дилида, элдошларим хотирасида яшаётганим, юртга қилган хизматларим ўз ўрнига тушаётгани ва мустақиллик боис ўтган кунлар сабоқлари ҳақида яна сўз айтмоқ нияти туғилди. Салкам элик босма табоқ ҳажмидаги кундаликлар, қамоқхона ҳужжатларини яхлит бир китоб ҳолида ўқувчиларга тақдим қилиш орзусига тушдим. Хасталик, кексалик боис уни кўнгилдагидек сизга туҳфа қилолмаётганимдан ҳижолатдаман.

Муқаддас ҳадисларда: "Энг буюк жиҳот - ёвуз подшоҳ қаршисида айтилган ҳақ сўздир!" дейдилар. Бу китобим кечаги кун ҳақидаги, чин маънода ёвуз тузум, унинг икки юзламачи доҳийлари хусусидаги сўзим.

Ўзимни оқлаш ниятидан узоқман. "Оллоҳ беайб", деган мутлақ ҳақиқат бор. Фаршталик яратган эгам назарига тушган ҳилқатларга насиб этган. Осий бандалар сифатида ҳар биримизнинг маълум маънода, билиб-билмай қилган озми-кўпми хатоларимиз, гуноҳларимиз бор. Ана шуларни вақтида, Оллоҳ даргоҳига етишмасдан олдин тан олмақ катта савобдир.

Айтмоқчи бўлганим, мени тўғри тушунганлар, оғир фурсатларда қўллаганлар, ҳамдардлиқ билдирган танишларим, ҳамкасбларим, яқинларимга Оллоҳ марҳамати насиб бўлғай!

Айтмоқчи бўлганим, турмуш ўртоғим Ниёзжон мен билан ҳаётнинг барча аччиқ-чучугини тортди, мен учун қамоққа ўтирди, ҳибсхоналарда яшашга бўлган умидимни сўндирмади. Ундан умрбод миннатдорман.

Айтмоқчи бўлганим, фарзандларимдан мингдан-минг розиман. Улар менинг суянчиқларим, садоқатли кишиларим бўлдилар. Ана шу садоқат уларга фарзандларидан қайтсин!

Айтмоқчи бўлганим, элимиз тинч, осмонимиз мусаффо, дастурхонимиз тўкин бўлсин!

...Ушбу рисолаи тайёрлашда маслаҳатлари билан ёрдамлашган дўстларимга, маслакдошларимга, ижодкорларга ҳам Оллоҳ марҳаматини тилайман.

Оллоҳ барчамизни қўллаб, яхши кунларини беқиёс савобларини, улғу марҳаматларини дариг тутмаган бўлсин, иншооллоҳ!

Урганч шаҳри.
1997-1998 йиллар.

ГУВОҲЛАР АНГЛАТГАН ҲАҚИҚАТ

Оқ сариқдан келган, бўйчан, жиддий, вазмин, ҳар бир гапни ўйлаб, мулоҳаза қилиб, лекин қатъият билан гапирадиган, ниҳоятда зиёли инсон Мадийёр Худойбергановни элик йилдан ошиқ вақтдан бери биламан. Одатда, ҳаёт, вақт, даврнинг инсон тақдирига, характериға, ҳаракатиға, қомат, кўринишиға таъсир кўрсатиши табиий. Аммо Мадийёр Худойбергановдаги юқорида санаб ўтганим хусусиятлар элик йил илгария шаклланиб улгирган эди, десам хато бўлмас. Орадан ўтган вақт эса уни, тиниб-тинчимас, ишчан йигитни ҳаётнинг паст-баландини англаган, қувонч-ташвишларини тотиб кўрган, синовларини бошидан кечирган инсонга айлангирди. Кўпчилик орзу қиладиган яхши кексалик ато қилди.

...Эллигинчи йиллар. Турмушнинг аччиқларини, ташвишларини эрта тотган - ота-онасидан ёшлигида ажраб, ногирон момоси қўлида тарбия топган Мадийёр Шовот туманида раҳбарлик ишининг қийинчиликларини ҳам кўрди. Бу қийинчиликлар нималардан иборат эди? Келинг, бу ўринда Мадийёрнинг ўз сўзларини келтира қолай: "Урушдан кейинги йилларда раҳбарлик янада оғир бўлган. Урушдан сўнгги етар-етишмовчилик. Қишлоқларимиз танг аҳволда. Одамлар иморат қуриш, яхши яшашни эмас, ҳалиям қорин қайғуси, тирикчилик гамини биринчи ўрниға қўйишарди. Лаънати уруш одамларни ҳам маънан, ҳам жисмонан майиб қилиб қўйганди. Урушдан қайтмаган навқирон йигитларнинг ёшгина оналари сочиға тушган оқни кўриш оғир эди, бева ва етимларға таскин берадиган сўз топилмасди. Фарзандларини кута-кута қанча оналар ҳазондек сўлди. Ёш, бева қолган аёллар болаларини боқиш учун оила бошлигиға айланишди. Уларнинг аёллик латофати турмуш ташвишларига кўмилди, севги - муҳаббат кўз ёшларига айланди. Оила аравасини тортиб қадди дол бўлган аёлларни биламан. Фарзанди доғида бағри куйиб адо бўлган боболар, момоларнинг саноғи йўқ эди". Ниҳоятда ҳақ гаплар, бу ўша даврга берилган ҳаққоний баҳолардан биридир. Ана шундай аҳволға тушган одамларға раҳбарлик қилиш, уларға буйруқ беришгина эмас, гамига, дардиға шерик бўлиш билан

теги эди. Бундай дейишимнинг сабаби бор. Бизлар раҳбарлик ишида ўша изма-из фаолият кўрсата бошлаганмиз. Лекин ишонч билан айтишим керакки, Мадийёр Худойберганов ана ўша оғир йилларнинг раҳбарлик синовларидан яхши ўтди. Халқ унга ишонди, у халққа суянчиқ бўлди.

Эллигинчи йилларнинг ўрталарида у Москвада таълим олди. Дунё кўриб, дунё таниган одамга айланди. Халқнинг ҳаётини теранроқ англади. Юртга қайтгач, Хоразм обқўмининг тарғибот ва ташвиқот бўлимининг мудирини, сўнг Хонқа, Хива, Қўшкўпир районларида биринчи котиб бўлиб хизмат қилди. У вилоятга биринчи котиб сифатида ўн саккиз йил раҳбарлик қилди. Шу йиллар мобайнида Мадийёр Худойберганов билан гоҳ иш юзасидан, гоҳ дўстона алоқаларимиз туфайли кўп учрашдик.

Эсимда, 1968 йилнинг 21 мартда Республика Марказқўмининг қишлоқ хўжалик котиби сифатида Хоразмда чорвачиликни ривожлантиришга бағишланган йиғилиш ўтказдим. Бу йиғилишда М.Худойберганов янги котиб сифатида чорвачиликни ривожлантириш борасида катта муаммоларни ўртага ташлади. Дон етиштиришни кўпайтириш, шу асосда дон мустақиллигига эришиш масаласини қўйди. Булар ернинг аҳолисини, халқимизнинг яшаш шароитини яхшилашга хизмат қилишини назарий жиҳатдан асослаб берди. Бу долзарб масалалар эди. Лекин ўша пайтда, Москвага қарам бўлган юртимизда, катта оғаларимиз биздан фақат пахта талаб қилиб турган вақтда бундай масалалар ҳақида ўйлаш марказга қарши туриш, деб баҳоланарди. У бу масалаларни ўша йили май ойида Жиззахда бўлиб ўтган анжуманда ҳам кўтарди. Афсуски, бу масалалар ўша пайтларда эътиборсиз қолиб кетди. Бу муаммолар 1991 йил мустақилликка эришганимиздан кейин ўзининг ҳақиқий ва тўғри ечимини топди.

Шу ўринда яна бир воқеани эслаб ўтишни истардим. 1969 йилнинг эрта баҳори Хоразм ва Қорақалпоғистон учун ташвишли келди. Март охири ўрталарида Амударёда сув кўпайди. Дарёдаги сув музлаб қолган, ҳали эриб улгурмаганди. Янги келган сув дарё ўзанига сиғмай Дарғонотадан то Нукусга қадар чўзилган теграда тошқин хавфини тугдирди. Амударё ўзанидан анча паст жойлашган Хоразм воҳаси учун бу даҳшатли офат эди. Ўшапда айрим билимдонлар дарёга сиғмаётган сувни Хоразмдаги каналларга оқизишни таклиф қилдилар. Мадийёр Худойберганов бу таклифни рад қилди, чунки бу таклиф воҳани сувга бостириш, сув балосига гирифторм қилиш билан тенг эди. У бунинг ўрнига бошқа таклифни ўртага ташлади, дарё ёқасидан дамбалар тиклашга халқни

сафарбар этди. Ўн кунлар давомида халқ билан кечаю кундуз тиним билмай ишлади. Воҳани сув тошқини офатидан асраб қолди...

Одатда бундай воқеалар, офатни даф қилиш ҳақида сўз борганда халқ кучи асос бўлганлиги хусусида айтылади. Бу тўғри гап. Лекин шу ўринда биз халқнинг кучини тўғри йўналтира олган, уни яхшилик йўлида ишлата олган етакчилар фаолиятидан ҳам кўз юммаслигимиз керак. Мадийёр Худойберганов раҳбарлик даврида Хоразмда пахтачилик, деҳқончилик билан биргаликда шолчилик, балиқчилик каби тармоқлар ҳам ривожланди, воҳа саноати юксалди.

Мен Мадийёр Худойбергановнинг бадий адабиётга, тарихга қизиқишини, кўп китоблар ўқишини билардим. Лекин кундаликлар ёзиб боришидан, ижодга рағбати борлигидан беҳабар эдим. Ўтган йили унинг "Синовларда кечган умр" деган китобини ўқиб чиқдим. Очигини айтиш керак, бизда ҳали биографик жанрда асарлар яратиш мукамал даражада шаклланмаган. Шу сабабли бу китобни фақат "ўз таржиман холи"дан иборат асар бўлса керак, деган ҳадик билан қўлга олдим. Ҳадигим асоссиз экан. У китобда нафақат ўша давр тақдирини, халқ қисматини, замондошлари фаолиятини ҳам зукколик билан ёритган. Ўша даврга, тузумга, раҳбарлар фаолиятига, шўролар давлатининг тартибларига ҳаққонийлик билан баҳо берган. Мен китобни хурсандлик билан ўқиб чиқдим. Уни бир оғиз сўз билан Хоразмнинг яқин ўтмишда кечган қирқ-эллик йиллик тарихининг қайдномалари, халқимиз ҳаётининг йилномаси, деб атаган бўлардим. Асарда собиқ шўролар давлатининг халқимиз бошига солган азоблари, истиқлолга эришгунга қадар кўрган қийинчиликлари, адолатсизлик туфайли тортган машаққатлари ўз ифодасини тошган.

Мен бу давлатда раҳбарлардан бири сифатида ишлаганим учун унинг ички, кўпчиликка маълум бўлмаган сирларидан ҳам, фожиаларидан ҳам хабардорман. Йигирма чи, ўттизинчи йилларда халқимизнинг бойлари, ишбилармонлари, зиёлилари, йўлбошчилари йўқ қилинди. Қирқинчи йилларда юрт ўғлонлари уруш майдонларида, ишчи батальонларида қирғинга учради. Эллигинчи йилларда урушдан омон чиққанларни Сталин шахсига сиғиниш даври бағрига олди. Олтмиш-етмишинчи йилларда халқимиз қул сифатида ишлатилди, бойлигимиз Москвага ташиб кетилди. Саксонинчи йилларда халқимиз "Пахта иши" дея яна қатагон қилинди. Ана шундай даврда раҳбарлик лавозиминда ишлашнинг азобларини бир тасаввур қилинг. Тепада берилган буйруқни бажариш, тўғрини - ўғри, яхшини ёмон дейишинг шарт. Бу ишларни қилай

десаңг, виждонинг қийналади. қилмасанг, сени миллатчиликда айблашади. Умуман, собиқ иттифоқдаги раҳбарлардан бирортаси фаолиятини ё туҳматта учраб номи бадном бўлмасдан, ё қамалиб жиноятчига айланмасдан яқунлаганини топиш қийин. Мадийёр Худойберганов ҳам хизматлари учун салкам беш йил қамоқ жазоси билан "сийланган"лардан бири бўлди. Бу мустамлакачилик даври зўравонларининг қарам халқларга нисбатан муносабатларидан бири эди ва бу хусусият ўша даврда тўла намоён бўлди.

Мен Мадийёр Худойбергановнинг "Синовларда кечган умр" китобидан кейин унинг давомини, ҳаётининг қамоқхонада кечган қисми ҳақида ёзилган асарини кутган эдим. Халққа хизмат қилган, лекин ноҳақ жиноятчига айлантирилган инсоннинг жим туриши мумкин эмас эди. Худди мен кутгандай бўлди. Мана, қўлимда унинг қўлёзмаси: пахта етиштириш йўлида жонбозлик қилган, бироқ ноҳақ жиноятчига айлантирилган минглаб бегуноҳ инсонлар қисмати, адолатсиз жамиятнинг баттол қозилари, халқимизни талаш учун шўролар марказидан ташланган муттаҳамлар қилмишлари, ҳақоратланган юрт ва миллат... Булар ҳақида битилган сўзларни бепарво ўқиш мумкин эмас. Қамоқхонада битилган бу кундаликлар бизни ўша ердаги ҳаёт билан, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар, ҳақиқат ва бўҳтонлар билан, демократия, сўз эркинлиги юксак деб жар солинган собиқ шўролар давлатидаги адолатсизликлар билан яқиндан таништиради. Китобни ўқиб, ҳар қандай одам шунидай хулосага келади: собиқ иттифоқ ўз-ўзини, ўзига хизмат қилганларини маҳв этиш асосида барпо этилган давлат экан. Бундай давлатнинг ўзининг ҳам маҳв бўлиши табиий эди. Тарих бу ҳукмни тасдиқлади.

Қўлёзмани ўқиш жараёнида бир нарсадан ниҳоятда қувондим. Муаллиф унда фақат ўз шахсий ташвишлари, ғам-аламлари, панжаралар ортида тортган азоблари билан ўралашиб қолмайди. У тенгдошлари, қамоқ, ноҳақ бўҳтон, азобларни бошидан кечирган бошқа инсонлар тақдири, уларнинг ўй - ниятлари, энг оғир дақиқаларда намоён бўладиган инсоний муносабатларни ёрқин очиб беради. Бутун бир мамлакатнинг турғунлик ҳолатини, уни шундай кўйга солган раҳбарларининг фаолият тарзини яққол кўрсатади. Ушбу қўлёзма бизга яқин ўтмишимизнинг даҳшатларини, умримиз кечган, хизматимиз сингган давлатнинг фожиаларини акс эттиради. Мустақиллик, озодликнинг қандай масрур сўз, улугвор туйғулигини аңлатади. Истиқлолга эришган ўз давлатимизга нисбатан қалбларда энг эзгу муҳаббат уйғотади. Азоблар, фожиалар эвазига бўй кўрсатган ҳақиқатдан огоҳ этади.

Мадийёр Худойберганов "Синовларда кечган умр" китобида "Тарих-

босиб ўтилган йўл. Бу йўл гоҳ тўғри, гоҳ эгри, гоҳ равон, гоҳ нотекис бўлиши мумкин. У қандай бўлмасин, ортга қайтмайди. Шундай экан, тарих яхшими, ёмонми, холис ўрганилмоғи, қандай мавжуд бўлса, шундай тадқиқ этилмоғи керак", дейди. Ҳақ гап! Унинг хотиралар, эсдаликлар, кундаликларидан иборат бу қўлёзмасининг - бўлғуси янги китобининг қадр - қиммати ҳам ана шунда, деб ўйлайман. Ахир, кечаги куннинг ҳақиқатини, англаётганимиз азобларини шу воқеаларнинг, тарихнинг тирик гувоҳлари бўлган бизлар айтмасак, ким айтади?!

Назар МАТЧОНОВ

М У Н Д А Р И Ж А

МУҚАДДИМА	3
I боб. Жаҳанпам азоблари	9
II боб. Ўзимни танисмай қолдим	30
III боб. Менинг айбим нимада?	49
IV боб. Таркибида жиний ҳаракатлар бўлмагани учун	68
V боб. От айбдорми, йўлми?	83
VI боб. Суд арафасида: куним кимларга қолган	95
VII боб. Болтадан қалам кучли чиқди	109
VIII боб. Ҳимоячи сўз сўрайди	114
IX боб. Суд: сўнгги сўзим	131
X боб. Қозн адолатсиз бўлса	141
XI боб. Озодлик узок эди	145
XII боб. Аждаҳо комида	159
XIII боб. Озодлик нима дегани?	168
СЎНГИ СЎЗ	176
Назар Матчонов. Гувоҳлар ашлатган ҳақиқат	178

Мадийёр Худойберганов

**Эгилган ҳақиқат,
сўнмаган умид**

Муҳаррир: К.Муҳаммад Ёқуб
Рассом: Ҳ.Содиқов
Техник муҳаррир: Х.Сайдалиев
Мусаҳҳиҳ: Н.Умарова, Н.Сайдалиева
Дизайн ва макетлаштирувчи: Мясников А.Г. (088) 8079

ИБ № 3912

Теришга берилди: 01.08.2000 йил. Босишга рухсат этилди 01.11.2000 йил. Бичими 60x90 1/16 "Таймс" гарнитурала. Офсет босма усулида босилди. Шартли босма тобоқ 19,7. Нашр тобоғи 12,0. Адади 4000 нуска. Буюртма № 124-2000 рақамли шартнома. Баҳоси келишилган нарҳда.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

